

(ร่าง) รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย “รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนา
ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด
เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย”

โดย

นิรันดร์ คำนุ และคณะ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

มีนาคม 2561

“รายงานวิจัยนี้ยังไม่สมบูรณ์ โปรดอย่านำไปอ้างอิง”

(ร่าง) รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย “รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่าย
ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด
เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย”

โดย

1. นายนิรันดร์ คำนุ	หัวหน้าโครงการวิจัย
2. นายสิริศักดิ์ สะดวก	หัวหน้าโครงการร่วม
3. คุณอมรรัตน์ วิเศษหวาน	ทีมวิจัย
4. คุณรัศมี วิเทห์	ทีมวิจัย
5. คุณเกษร พร้อมพร้อม	ทีมวิจัย
6. นายมนัส พันโท	ทีมวิจัย
7. คุณอิทธิพล ภูขำ	ทีมวิจัย
8. นายนาค อาจสิงห์	ทีมวิจัย
9. คุณอ่อนสี บุญประคอง	ทีมวิจัย
10. คุณมาลี เทียงประดุง	ทีมวิจัย
11. คุณสมัคร เกื้อกุล	ทีมวิจัย
12. คุณนิมิต หาระพันธ์	ทีมวิจัย

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

มีนาคม 2561

คำนำ

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ฉบับนี้ ประกอบด้วยเนื้อหาการศึกษา และผลสรุปข้อมูลการศึกษา ภายใต้โครงการวิจัย “รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนา ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง : กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร – พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร – พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย 2) เพื่อศึกษานิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง และ 3) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร – พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย

โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการที่มีการบันทึกความร่วมมือทางวิชาการระหว่าง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม กับ สกว.ฝ่ายท้องถิ่น (MOU) ประจำปีงบประมาณ 2559 ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้นักวิชาการได้เข้าร่วม และกำหนดให้โครงการวิจัยดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างการเรียนรู้ระหว่างนักวิชาการ / อาจารย์ นิสิต และชุมชน โครงการวิจัยนี้เกิดจากความตั้งใจและการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และแกนนำเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ที่เผชิญปัญหาจากการพัฒนาของภาครัฐซึ่งมีกระบวนการเรียกร้องสิทธิอันพึงมีของชาวบ้านมาอย่างยาวนาน และคณะวิจัยมีความมุ่งมั่นในการสร้างทางเลือกในการแก้ไขปัญหาโดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหา

โครงการวิจัยนี้ได้ดำเนินการสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี โดยได้รับความร่วมมือจากหลายฝ่าย ทั้งจากผู้ประสานงานโหนดวิชาการ เจ้าหน้าที่ภาคสนาม แกนนำเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง และกัลยาณมิตรทางวิชาการที่เกี่ยวข้อง คณะผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่สนับสนุนงบประมาณในการดำเนินโครงการวิจัยในครั้งนี้ ขอขอบคุณ นิสิต และบุคลากร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ให้ความร่วมมือในการดำเนินโครงการวิจัยครั้งนี้ในทุก ๆ ด้าน

นิรันดร์ คำนุ และคณะ

23 มีนาคม 2561

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
สารบัญ	ข
สารบัญภาพประกอบ	ง
บทที่ 1 บทนำ	
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
คำถามการวิจัย	5
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	5
พื้นที่ศึกษา	5
วิธีการดำเนินงาน	6
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
นิยามศัพท์เฉพาะ	8
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎี และการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	9
บทที่ 3 กระบวนการวิจัย	12
ระยะที่ 1 การพัฒนาโครงการและการพัฒนาศักยภาพทีมวิจัย	12
ระยะที่ 2 การศึกษาและรวบรวมข้อมูล	16
- กิจกรรมการศึกษาข้อมูลสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง	17
และพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบฯ	
- การศึกษาทุนทางสังคมผ่านกิจกรรมโฮมแอนด์ ด่านารวม	19
- กิจกรรม เก็บข้อมูลผ่านกิจกรรมลงแขกเกี่ยวข้าวณารวม	20
- กิจกรรมการสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล	21
- กิจกรรมการเข้าร่วม นำเสนอความก้าวหน้าและสรุปบทเรียน	21
ระยะที่ 3 การทดลองปฏิบัติการแก้ไขปัญหาผลกระทบ	22
- กิจกรรม : การพัฒนาแนวทางการศึกษาผลกระทบทางสังคม และสิ่งแวดล้อม	22
- พื้นที่ศึกษาเขื่อนธาตุน้อย เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนวังยาง (Post EIA)	23
- กิจกรรม ยื่นหนังสือขอเรียกร้องต่อนายกรัฐมนตรี	23
- กิจกรรม งานข้าวใหม่ปลามัน	24
- กิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่แม่น้ำชีครั้งที่ 7 แต่ไม่มีข้าวกุ่ม	24
บทที่ 4 ทุนทางสังคมกับการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน	
ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน	25
- สภาพพื้นที่	25

สารบัญ (ต่อ)

- สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม	26
- ความเชื่อของคนลุ่มน้ำชีตอนล่าง	29
- ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการและระบบกรรมสิทธิ์	30
- สภาพทางเศรษฐกิจ	35
ส่วนที่ 2 สถานการณ์ปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน	38
- โครงการ โขง ชี มูล กับ การสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชี	38
- สถานการณ์ปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน	42
ส่วนที่ 3 ทูทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง	52
- การนิยามความหมายของทูทางสังคม	52
ส่วนที่ 4 ทูทางสังคมที่มีในพื้นที่ และรูปแบบการใช้ทูทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง	
- ทูทางสังคมก่อนการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี	56
- ทูทางสังคมหลังการสร้างเขื่อน	56
- รูปแบบการใช้ทูทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบการสร้างเขื่อน	62
- การรื้อฟื้นสร้างใหม่ ประเพณีและวิถีการผลิตของคนลุ่มน้ำชีตอนล่าง	64
- การสนับสนุนความรู้ ทรัพยากรจากสถาบันการศึกษา	64
- การผลิตและนำเสนอกิจกรรมของเครือข่ายฯ ในสื่อสาธารณะ	65
ส่วนที่ 5 ข้อเสนอแนะบางประการต่อการให้ความหมายในการนิยามทูทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง	65
ส่วนที่ 6 การนำงานวิจัยไปบูรณาการกับการเรียนการสอน	67
ส่วนที่ 7 บทเรียนที่ได้จากการทำวิจัย	70
บทที่ 5 สรุป และอภิปรายผล	76
สรุป	76
อภิปรายผล	91
บรรณานุกรมและภาคผนวก	

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แม่น้ำชี มีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาเพชรบูรณ์บริเวณเขาพังเหยและเทือกเขาภูพาน แล้วไหลผ่านสภาพภูมิประเทศทั้งภูเขาสูง ที่ราบลุ่มสลับกับโคกเนิน ตั้งแต่จังหวัดชัยภูมิ นครราชสีมา ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ยโสธร ก่อนจะไหลบรรจบกับแม่น้ำมูล และลงสู่แม่น้ำโขง รวมแล้วมีความยาวทั้งสิ้น 764 กิโลเมตร

ลุ่มน้ำชีตอนล่างในพื้นที่ เขต จ.ร้อยเอ็ด จ.ยโสธรเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ มีสภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพที่หลากหลาย โดยเฉพาะในพื้นที่ที่ทามจะเกิดน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก สำหรับชุมชนลุ่มน้ำชีในอดีตนั้น “ภาวะน้ำท่วม” ถือว่าเป็นปกติวิสัยและเป็นเรื่องธรรมชาติ เพราะมีการท่วมขังของน้ำไม่ยาวนาน และน้ำท่วมในอดีตยังหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งคนในชุมชนเรียนรู้ที่จะปรับตัวชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ลำน้ำชีมีความสำคัญต่อการผลิตของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของดินในพื้นที่นาทามทำให้ทำนาได้ผลดี และพื้นที่ริมชี กุด ห้วย หนองน้ำต่างๆ ก็ใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ เป็นแหล่งอาหารและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนสืบเนื่องตลอดมา เป็นการรวมของชุมชนในระยะยาว ชุมชนลำน้ำชีมีวิถีชีวิตแบบ “เอื้ออยู่เอื้อกิน” และเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากธรรมชาติเป็นหลัก

ต่อมาภาครัฐได้เริ่มเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนาภาคอีสาน โดยได้ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชาวบ้านจากการผลิตเพื่อยังชีพไปเป็นการผลิตเพื่อค้าขายและส่งออกต่างประเทศ ส่งผลให้เกิดการขยายตัวของระบบชลประทานสมัยใหม่ เช่น เขื่อนขนาดใหญ่ ระบบคลองส่งน้ำ การเปลี่ยนจากระบบชลประทานดั้งเดิมจากฝายไม้ เป็นฝายคอนกรีต และการใช้เครื่องสูบน้ำ รัฐบาลได้ทุ่มเทงบประมาณจำนวนมากเพื่อพัฒนาแหล่งน้ำ

โครงการโขง - ชี - มูล เป็นโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ของรัฐที่สร้างเขื่อนบนแม่น้ำชี 6 เขื่อน คือ เขื่อนชนบท เขื่อนคุยเชือก เขื่อนวังยาง เขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร - พนมไพร เขื่อนธาตุน้อย แต่เดิมนั้นอยู่ภายใต้กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน ปัจจุบันอยู่ในความรับผิดชอบของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กรมชลประทาน เมื่อเริ่มแรกชาวบ้านได้รับข้อมูลว่าเป็นการสร้างฝายยาง ในลุ่มน้ำชี แต่เมื่อก่อสร้างเสร็จในปี 2553 กลับเป็นเขื่อนคอนกรีตขนาดใหญ่ มีประตูเปิดปิดทุกเขื่อน การตัดสินใจในการพัฒนาโครงการโดยไม่ได้ศึกษาถึงผลกระทบต่อระบบนิเวศวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน จึงเป็นการทำลายภูมิปัญญาและองค์ความรู้ในการจัดการน้ำแบบดั้งเดิมของคนในพื้นที่ไป ทั้งยังส่งผลให้เกิดปัญหาตามมาอย่างต่อเนื่อง เช่น ในช่วงฤดูแล้งเขื่อนที่อยู่ลุ่มน้ำชีแต่ละตัวไม่ระบายน้ำออก พอเข้าช่วงฤดูฝนเขื่อนก็ไม่สามารถรองรับน้ำได้ จำเป็นต้องเร่งระบายน้ำออก จึงส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทำการเกษตรเป็นอย่างมากโดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วม

ต่อมาได้เกิด ศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่างขึ้น ซึ่งศูนย์นี้เป็นองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมที่เริ่มก่อตั้งจากการดำเนินงานโครงการเมื่อปี พ.ศ.2551 และดำเนินการก่อตั้งศูนย์อย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ.2553 โดยร่วมทำงานกับกลุ่มชาวบ้านโดยมีเป้าหมาย เพื่อสนับสนุนกระบวนการใช้สิทธิของชุมชนภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550 ตามมาตรา 63, 64, 65, 66, 67 และเพื่อร่วมกันอนุรักษ์ฟื้นฟูระบบนิเวศลุ่มน้ำชีตอนล่าง รวมถึงการแก้ไขปัญหา กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีตอนล่าง มีการส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิด

การรวมกลุ่มขององค์กรชาวบ้านซึ่งมีที่รวมตัวกัน จำนวน 15 หมู่บ้าน 4 อำเภอ 2 จังหวัด คือ อ.โพธิ์ชัย อ.ทุ่งเขาหลวง อ.เสลภูมิ อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด และพื้นที่เครือข่าย อ.เมือง และ อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร ส่วนใหญ่เป็นหมู่บ้านตั้งอยู่ตามริมแม่น้ำชีและยังมีพื้นที่การเกษตรติดแม่น้ำชี ซึ่งได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนภายใต้โครงการโขง - ชี - มูล

จากการศึกษาสถานการณ์น้ำท่วมของศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่างร่วมกับชาวบ้านได้พบว่า 2 ผัง แม่น้ำชีตอนกลาง ในพื้นที่ 2 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดร้อยเอ็ด และ จังหวัดยโสธร ได้เกิดปัญหาน้ำท่วมยาวนานเป็นปัญหาต่อเนื่องมานานับ 10 ปี ตั้งแต่สร้างเขื่อนเสร็จเนื่องจากสภาพพื้นที่เป็นลักษณะแอ่งกระทะ หรือที่ลุ่มน้ำท่วมถึงในช่วงฤดูน้ำหลาก จากอดีตที่เคยท่วมเพียง 7 - 15 วัน ต้นข้าวจึงไม่เสียหาย ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำสระหัวข้าว” แต่ภายหลังการสร้างเขื่อนก็เกิดปัญหาน้ำท่วมพื้นที่ทำการเกษตรนาน 3 - 4 เดือน ข้าวต้องจมอยู่ใต้น้ำเน่าเสียหายอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนและพบว่าปัญหาจากการน้ำท่วมดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ดังนี้

1. ปัญหาน้ำท่วมพื้นที่ทำกินและชุมชน การสร้างเขื่อนเป็นอุปสรรคต่อการไหลเวียนของน้ำเกิดน้ำท่วมขังเดิมน้ำท่วมในฤดูน้ำหลากขึ้นช้าลงเร็ว ท่วมนานที่สุดไม่เกิน 10-15 วัน ไม่ทำให้ข้าวเสียหาย แต่จะเป็นตัวเร่งให้ข้าวเจริญเติบโต เพราะมีสารอาหารพัดพามากับน้ำและตกตะกอนในที่นาหลังน้ำลด ปัจจุบันน้ำท่วมขังนานกว่า 1-3 เดือน ทำให้ต้นข้าวเน่าเสียหาย รวมถึงชาวบ้านต้องสูญเสียพื้นที่ทำกินจากการที่ถูกน้ำท่วมตลอด 10 ปี นันย่อมส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการดำรงวิถีชีวิต และยังมีไมยราพยักษ์ พืชพันธุ์ใหม่เข้ามาแพร่ระบาดในพื้นที่ถือว่าเป็นพืชที่อันตรายต่อพืชท้องถิ่น โดยไปขยายพันธุ์ปกคลุมทดแทนพืชในป่าทาม อีกทั้งยังทำให้เกิดปัญหาอื่นๆ เช่น การสูญเสียพันธุ์ปลา

2. การเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชนในฤดูฝน ชาวบ้านเคยทำนาตาม ในปีที่น้ำหลากมากจะทำนาแข่งตามทีดอน โดยสูบน้ำจากหนอง กุด แหล่งน้ำต่างๆ จะทำแค่พอยังชีพ ในฤดูหนาว จะมีการปลูกผักสวนครัวที่ริมฝั่งชี ตามพื้นที่ทามที่ใกล้แหล่งน้ำ และสามารถหากินตามพื้นที่ริมชีและพื้นที่ป่าทาม เช่น เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ หามันแขง แห้ยี่มดแดง หาพิน รวมทั้งเครื่องมือหาปลา ชาวบ้านจะหาปลาทั้งในลำน้ำชีและตามพื้นที่กุดและหนองน้ำ ปลาที่เหลือจากการทำอาหารก็สามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น เช่น แลกข้าวกับเครือข่ายพันธมิตรที่อยู่พื้นที่นาดอน ส่วนนอกฤดูทำนา ชาวบ้านจะอพยพไปทำงานนอกพื้นที่ ซึ่งเป็นการอพยพแรงงานชั่วคราวนอกฤดูผลิตเท่านั้น จะเห็นได้ว่า ชุมชนสามารถที่จะกำหนดการดำเนินชีวิตของตนได้ ด้วยว่ามีปัจจัยแห่งการดำรงชีวิตอยู่เพียงพอ สามารถรู้ว่ ช่วงเวลาในแต่ละช่วงจะต้องทำอะไรบ้าง แต่สถานการณ์ปัจจุบัน ชาวบ้านจะอพยพแรงงานแบบถาวร จะกลับพื้นที่ก็แต่ในช่วงเทศกาลสำคัญ เช่น ปีใหม่ และสงกรานต์ เท่านั้น และไม่สามารถเป็นเจ้าของปัจจัยการดำรงชีวิต เพราะขึ้นกับภายนอกเป็นผู้กำหนด เช่น นายจ้างหรือคนอื่น ๆ เป็นต้น

3. ปัญหาหนี้สิน เมื่อพืชผลทางการเกษตรเสียหายจากที่น้ำท่วม ชาวบ้านจึงไม่มีรายได้ในการดำรงชีวิต เพราะไม่สามารถเก็บผลผลิตได้ และภาวะน้ำท่วมที่เกิดขึ้นติดต่อกันถึง 10 ปี ทำให้ชาวนาต้องขาดทุน และก่อปัญหาหนี้สินในที่สุด เมื่อไม่มีเงินใช้หนี้ก็ต้องอพยพไปทำงานในเมือง และเขตอุตสาหกรรมในภูมิภาคต่างๆ เป็นปัญหาสังคมในชุมชนตามมา

4. การลดลงของสัตว์เลื้อย จำนวนสัตว์เลื้อยลดลงเรื่อยๆ โดยเฉพาะ วัว ควาย เพราะการที่น้ำท่วมขังอย่างยาวนานทำให้พื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้เลี้ยงสัตว์ลดน้อยลง จนชาวบ้านหลายพื้นที่ไม่สามารถเลี้ยงสัตว์ได้ การเลี้ยงสัตว์ที่ถือเป็นการออมเงินของชาวบ้านภาคอีสานทางหนึ่งก็หมดสิ้นลง

5. วัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป ภาวะน้ำท่วมซึ่งไม่ได้ทำให้ต้นข้าวเน่าตายเท่านั้น แม้แต่ประเพณี วัฒนธรรมก็ต้องพลอยได้รับผลกระทบด้วย ประเพณีที่สำคัญของผู้คนที่ม่เชื่อสายลาวนั้น ใน 1 ปีมีอยู่ถึง 12 เดือน หรือ “ฮีด 12 คอง 14” เพื่อให้ชาวบ้านได้มีกิจกรรมร่วมกัน สร้างความสามัคคีในชุมชน แต่เมื่อน้ำท่วมขังนาน ประเพณีบางอย่างจึงต้องถูกยกเลิก และบางอย่างต้องเลื่อนระยะเวลาออกไป เช่น บุญกุ่มข้าวใหญ่ ซึ่งเป็นฮีดที่ 2 ต้องถูกยกเลิกไป เพราะข้าว อันเป็นปัจจัยสำคัญในการทำบุญในฮีดนี้ถูก น้ำท่วมเน่าตายไปจนหมด ชาวบ้านจึงไม่มีข้าวทำบุญ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้กระทบต่อโครงสร้างของชุมชนโดยตรง เมื่อโครงสร้างของชุมชน ถูกทำลาย การล่มสลายจึงเกิดขึ้นกับชุมชนในทุกมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ซึ่ง ตัวชี้วัดของความเปลี่ยนแปลงที่เห็นเป็นรูปธรรมและง่ายต่อความเข้าใจ คือ สภาพน้ำท่วมที่ผิแตกไป จากอดีตที่เคยมีเคยเป็น ภาวะน้ำท่วมอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐแตกต่างจากการท่วมที่เป็นไปตามกลไกธรรมชาติอย่างในอดีตโดยสิ้นเชิง น้ำหลากที่เกิดจากธรรมชาติ ชาวลุ่มน้ำสามารถ ปรับตัวให้สอดคล้องอยู่ได้ สามารถคาดคะเนหรือคาดการณ์การมาของน้ำจนถึงขั้น “จับชีพจรน้ำ” ได้ แต่ภาวะน้ำท่วมอันเป็นผลมาจากโครงการพัฒนาของรัฐเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ชาวบ้านมีอาจปรับตัวให้ กลมกลืนหรือยังชีพอย่างปกติสุขได้

การแก้ไขปัญหาของภาครัฐที่ผ่านมาได้จ่ายค่าเสียหายให้กับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจาก ปัญหาน้ำท่วมเริ่มต้นในอัตราไร่ละ 243 บาท ต่อมาเพิ่มเป็น 603 บาท และปัจจุบัน 2,098 บาท นับว่า ไม่คุ้มค่างับต้นทุนที่ชาวบ้านต้องใช้ไปในการทำนา และชาวบ้านบางพื้นที่ต้องเสียโอกาสในการทำนาปี มานานถึง 10 ปี ย่อมส่งผลต่อสุขภาพทั้งกายและจิตใจ ถือได้ว่าถูกละเมิดสิทธิในการดำรงชีวิตตามปกติ สุข สิทธิในการประกอบอาชีพ และสิทธิในการจัดการทรัพยากรของชุมชน อีกด้วย

ปัจจุบันมีความพยายามในการแก้ไขปัญหา โดยความร่วมมือระหว่างนักวิชาการจาก มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นักพัฒนาในพื้นที่ ร่วมกับกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ร้อยเอ็ด, เขื่อนยโสธร – พนมไพร ในพื้นที่ อ.โพธิ์ชัย อ.ทุ่งเขาหลวง อ.เสลภูมิ อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด เกิดการประชุม วิเคราะห์หาสาเหตุของปัญหาที่เกิดจากการสร้างเขื่อน ที่ส่งผลกระทบในด้านสังคม วัฒนธรรม ตลอดจนระบบนิเวศ และวิถีชีวิตของชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป จึงมีข้อเสนอเบื้องต้น คือ 1) ให้รัฐจ่ายค่าชดเชยกับกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน 2) ให้รัฐทำการศึกษา ผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อมเพื่อหามาตรการในการแก้ไขปัญหาในระยะยาว

แต่จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อแหล่งอาหาร และฐานทรัพยากรอาหาร ของชุมชน แม้การต่อสู้เพื่อเรียกร้องค่าชดเชยจะเป็นการกระทำที่สมเหตุสมผล แต่การที่จะสร้างความรู้ ความเข้าใจร่วมกัน ในการฟื้นฟูชีวิตและธรรมชาติให้กลับมาสมบูรณ์ดังเดิมก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ที่ ผ่านมาการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านยังขาดประสบการณ์ ขาดการเรียนรู้ในประเด็นที่ละเอียดลึกซึ้งซึ่ง เชื่อมโยงกับปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน จึงยังไม่สามารถที่จะขับเคลื่อนไปสู่การแก้ไขปัญหาภัย พิบัติน้ำท่วมโดยตนเองอย่างเป็นรูปธรรม การวิจัยเชิงปฏิบัติการในครั้งนี้ เชื่อว่าจะเป็นการสร้าง กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อให้เกิดการพัฒนาแบบการใช้ “ทุนทางสังคม” ที่ชาวบ้านมีอยู่ จัดการปัญหาภัยพิบัติน้ำท่วม และกระบวนการแก้ไขปัญหาภัยกับภาครัฐโดยตนเอง ซึ่งเครือข่ายพี่น้องลุ่ม น้ำชีตอนล่าง มีความต้องการระดมพลัง ทุนทางสังคมผ่าน ทุนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทุนทางปัญญา ทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม เพื่อหาทางออกด้วยการสร้างพลังความรู้จากภายใน

ชุมชน เพื่อแก้ปัญหาของชุมชนอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการฟื้นฟูแหล่งอาหาร สัตว์ในการเข้าถึงทรัพยากร และการจัดการตนเองโดยใช้แบบแผนที่เหมาะสมกับบริบททางนิเวศวัฒนธรรมของชุมชน

ทั้งนี้ชาวบ้านในพื้นที่เครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง 2 จังหวัด จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร ได้มีความพยายามวางรูปแบบกระบวนการพัฒนา “ทุนทางสังคม” ทำงานเพื่อการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ของตนเองในระดับหนึ่งผ่านกระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยน และการรวบรวมข้อมูล ซึ่งในกระบวนการวางรูปแบบการทำงานการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ในเบื้องต้นได้มีการเริ่มพูดคุย วางรูปแบบกิจกรรมการทำงานตามสภาพของบริบทพื้นที่ คิดค้นสิ่งที่จะเป็น “ทุนทางสังคม” ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับปัญหาที่เกิดขึ้น โดยแบ่งกระบวนการทำงานออกเป็น 2 ระดับ คือ หนึ่งระดับชุมชน ให้ชาวบ้านได้กำหนด ความคาดหวังและการวางแผนการขับเคลื่อนงานตามต้นทุนของตนเอง ผ่านการประชุมแลกเปลี่ยนข้อมูล สองระดับเครือข่ายวางแผนในเรื่องของประเด็นการพัฒนาทุนทางสังคม เช่น การเริ่มพิจารณาที่จะใช้งานบุญประเพณีต่าง ๆ เป็นต้นทุนในการต่อสู้เกี่ยวกับปัญหาย้ายพิบัติน้ำท่วม และยังจะเป็นการสร้างควมสามัคคี สร้างรูปแบบการทำงาน ที่เหมาะสมกับบริบทของตนเอง รวมถึงการพัฒนาศักยภาพแกนนำในการวางแผนในประเด็นการศึกษาข้อมูลฐานทรัพยากร การวางแผนในการฟื้นฟูระบบนิเวศ ข้าวปลา น้ำ ที่ได้รับผลกระทบจากภาวะน้ำท่วม การเฝ้าระวังภัยพิบัติจากปัญหาน้ำท่วม การวางแผนเรื่องอาชีพ ตลอดจนการศึกษาดูงานนอกพื้นที่ซึ่งเป็นความคิดและความพยายามในเบื้องต้นที่พี่น้องเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง มีความพยายามที่จะออกแบบการใช้ทุนทางสังคม เพื่อบริณาการการขับเคลื่อนการทำงานให้สามารถปฏิบัติได้จริง

จากรูปแบบกระบวนการทำงานของชาวบ้านในเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างได้สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการแก้ไขปัญหาตนเองในระดับหนึ่ง หากแต่ชาวบ้านและนักพัฒนาในพื้นที่ยังคงต้องการการหนุนเสริมการพัฒนาศักยภาพการทำงานกระบวนการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาที่เป็นระบบผ่านกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการซึ่งจะต้องเกิดจากกระบวนการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในพื้นที่อย่างแท้จริง โดยคาดหวังว่าจะสามารถเสริมสร้างและพัฒนากระบวนการพัฒนาศักยภาพจัดการแก้ไขภัยพิบัติในเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น

ที่ผ่านมากระบวนการทำงานศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง เน้นการสร้างกลไกและเป็นตัวกลางในการประสานงานให้กับกลุ่มชาวบ้านได้เข้ามาร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อการแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดจากโครงการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่ของรัฐในพื้นที่ลุ่มน้ำชี รวมถึงการเป็นหน่วยงานที่มุ่งเน้นการเพิ่มความรู้อวิธีการแก้ไขปัญหา ผ่านกิจกรรมที่หลากหลายซึ่งเกิดขึ้นจากกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน และหนุนเสริมกระบวนการแก้ไขปัญหาร่วมกับสถาบันวิชาการ นักวิชาการ อาทิ การรวมตัวเพื่อเคลื่อนไหวในเรื่องสิทธิการจัดการทรัพยากร การเคลื่อนไหวเรียกร้องค่าชดเชยจากปัญหาน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อน การดำเนินการศึกษาผลกระทบของสภาพปัญหาผ่านงานวิจัยไทบ้านโดยองค์กรชุมชนเพื่อเป็นการพัฒนาศักยภาพของชาวบ้าน เป็นต้น

กระบวนการพัฒนาดังกล่าวข้างต้นได้สร้างกลไกการทำงานในระดับพื้นที่และพัฒนาศักยภาพการทำงานของคน เกิดความต่อเนื่องในการทำงาน สร้างเสริมให้ชุมชนที่ไม่เคยเข้าถึงข่าวสารและการมีส่วนร่วมกับกระบวนการทางนโยบายของรัฐ ได้มีโอกาสเข้าถึงและมีส่วนร่วมกับการแก้ไขปัญหาร่วมกับรัฐอย่างกระตือรือร้นและได้ผล ได้รับการยอมรับและมีการตอบสนองที่ดีจากรัฐและสังคม ทั้งยังสามารถประสานความร่วมมือกันแก้ปัญหาอื่นๆ ในลุ่มน้ำชีตอนล่างดังนั้นกระบวนการเหล่านี้จึงถือว่าเป็น

กระบวนการที่สำคัญในการในการพยายามใช้ “ทุนทางสังคม” ที่มีอยู่เพื่อพัฒนาศักยภาพผู้นำ และสมาชิก ตลอดจนความพยายามในการแสวงหารูปแบบการใช้ “ทุนทางสังคม” ที่เหมาะสม เพื่อจะนำไปสู่การสร้างแนวทาง และรูปแบบการแก้ไขปัญหาาร่วมกันและการจัดการปัญหาภัยพิบัติน้ำท่วมโดยตนเอง

2. คำถามวิจัย

2.1 คำถามวิจัยหลัก

รูปแบบการใช้ทุนทางสังคม ของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร ควรเป็นอย่างไร

2.2 คำถามรอง

2.2.1 สถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรและเขื่อนธาตุน้อยควรเป็นอย่างไร

2.2.2 นิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างเป็นอย่างไร

2.2.3 การใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร เป็นอย่างไร

3. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

3.1 เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรและเขื่อนธาตุน้อย

3.2 เพื่อศึกษานิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

3.2 เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร

4. พื้นที่ศึกษา

พื้นที่การศึกษาคั้งนี้จะทำการศึกษาผ่านเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งผู้วิจัยให้ความสำคัญในฐานะเป็น “ชุมชน” ภายใต้ลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ซึ่งมีการยึดโยงการมีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย ตลอดจนการมีเป้าหมาย และอุดมการณ์ร่วมกันของชาวบ้านโดยมีพื้นที่การศึกษาซึ่งในอยู่ในเขต จังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดยโสธร ตามพื้นที่โซนต่อไปนี้

4.1 พื้นที่โซนโพธิ์ชัย บ้านปากปลาข้าว บ้านดอนโอง บ้านดอนเจริญ ต.ดอนโอง/ บ้านคุยจัน บ้านท่าเสียว ต.สะอาด อำเภอโพธิ์ชัย จ.ร้อยเอ็ด

4.2 พื้นที่โซนบึงงาม บ้านนางาม บ้านวังทอง บ้านดอนแก้ว บ้านโนนราษี ต.บึงงาม อ.ทุ่งเขาหลวง จ.ร้อยเอ็ด

4.3 พื้นที่โซนอีโก่ม อาจสามารถ เสดภูมิ/ บ้านอีโก่ม ต.เทอดไทย อ.ทุ่งเขาหลวง/บ้านบาก ต.โพนเมือง อ.อาจสามารถ/บ้านอีเลิง ต.นาเลิง อ.เสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

4.4 พื้นที่โซนจังหวัดยโสธร บ้านบุ่งหาวย ต.สงเปลือย/บ้านโนนม่วง บ้านทรายงาม ต.กุดกง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร

หมายเหตุ : การ ACTION จะทำการเลือกพื้นที่กรณีตัวอย่างจังหวัดละ 1 พื้นที่

5. วิธีดำเนินงาน

การดำเนินงานแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ช่วงเตรียมการ, การพัฒนาศักยภาพทีมวิจัยและศึกษาข้อมูล ได้แก่ ศึกษาสภาพพื้นที่/สภาพการณ์ ปัญหา และผลกระทบที่เกิดขึ้นของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ระยะที่ 2 ช่วงปฏิบัติการ

ระยะที่ 3 สรุปและประเมินโครงการมีรายละเอียดการดำเนินการดังต่อไปนี้

ระยะที่ 1 ช่วงเตรียมการ การพัฒนาศักยภาพทีมวิจัยและศึกษาข้อมูล

1. ประชุมเตรียมความพร้อมและสร้างความเข้าใจต่อวัตถุประสงค์โครงการ กำหนดบทบาทหน้าที่ของนักวิจัย และรายละเอียดในการดำเนินงาน
2. ประชุมทีมวิจัยเพื่อชี้แจงโครงการกับชุมชนและวางแผนการศึกษาและดำเนินการ
3. เข้าร่วมอบรมพัฒนาศักยภาพช่วงต้นน้ำร่วมกับโหนด
4. จัดอบรมเทคนิค เครื่องมือการวิจัยให้กับทีมวิจัยในพื้นที่
5. เก็บข้อมูล ได้แก่

5.1 ศึกษาและสำรวจสภาพกายภาพของพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาภัยพิบัติน้ำท่วมลุ่มน้ำชีตอนล่าง

5.2 ศึกษาและนำเสนอพื้นที่ป่าทามลุ่มน้ำชีตอนล่างเพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการตนเองของชุมชน

6. จัดเวทีวิเคราะห์ข้อมูล 1 ครั้ง
7. นำเสนอข้อมูลสู่ชุมชน
8. สรุปบทเรียนกลางน้ำ (ครึ่งทาง)
  - 8.1 จัดสรุปบทเรียนในพื้นที่ (ร่วมกับทีมวิจัย)
  - 8.2 จัดสรุปบทเรียนร่วมกับโหนด
9. จัดทำรายงานความก้าวหน้าและรายงานการเงิน งวดที่ 1 นำส่งให้กับ

สกว. และ มมส.

ระยะที่ 2 ช่วงปฏิบัติการ

1. ประชุมวางแผนการปฏิบัติการ
2. ปฏิบัติการ จำนวน 5 ครั้ง
3. ประชุมติดตามและประเมินผลการปฏิบัติการ จำนวน 5 ครั้ง (เดือนละ 1 ครั้ง)
4. เข้าร่วมเวทีพัฒนาศักยภาพร่วมกับ Node และเครือข่ายงานวิจัยท้องถิ่น
5. กระบวนการบูรณาการสู่การเรียนการสอน

ระยะที่ 3 สรุปผลและนำเสนอผลงานวิจัย

1. สรุบบทเรียนปลายน้ำและถอดบทเรียน
2. สรุบบทเรียนในพื้นที่ 1 ครั้ง ร่วมกับทีมวิจัยและประเมินผลร่วมกับชุมชน
3. ถอดบทเรียนร่วมกับโหนด
4. เวทีนำเสนอผลงานวิจัยสู่สาธารณะใน 2 ระดับ
5. นำเสนอผลงานวิจัยในระดับชุมชน 1 ครั้ง
6. นำเสนอผลงานวิจัยร่วมกับโหนด/ร่วมกับมหาวิทยาลัย 1 ครั้ง
7. สังเคราะห์ความรู้การบูรณาการสู่การเรียนการสอนร่วมกับโหนด
8. เขียน RE และบทความเพื่อนำเสนอผลงานวิจัย อย่างน้อย 1 RE และ 1 บทความ
9. จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์และรายงานการเงิน นำส่ง สกว. และ มมส.

6. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 ผลที่คาดว่าจะได้รับเชิงการวิจัย

1. ได้ข้อมูลสถานการณ์ปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาที่กระทบต่อพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างในด้านต่างๆ
2. ได้ชุดความรู้จากการใช้ทุนทางสังคมมากำหนดเป็นรูปแบบในกระบวนการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของชาวบ้านลุ่มน้ำชี
3. เกิดองค์ความรู้และเข้าใจเงื่อนไขการไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนา โดยการใช้ทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง
4. ได้พัฒนาศักยภาพการทำงานจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้ผ่านรูปแบบการจัดการปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาโดยใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน

6.2 ผลที่คาดว่าจะได้รับเชิงพัฒนา

1. เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างมีรูปแบบการแก้ไขปัญหาที่ชัดเจน และตรงกับบริบทของปัญหา ตรงกับความต้องการ
2. เกิดกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านตอนล่างที่มีศักยภาพ ซึ่งเกิดจากการทดลองกระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือในการออกแบบการพัฒนา
3. ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน อีกทั้งก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคี การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การดูแลเอาใจใส่กันและกัน
4. เกิดการบูรณาการจากงานวิจัยสู่การเรียนการสอน การบริการวิชาการและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม (4IN1)
5. ได้แนวทางในการฟื้นฟูทรัพยากร ข้าวปลา นา น้ำ ซึ่งสอดคล้องกับสภาพปัญหาและผลกระทบ

7. นิยามศัพท์เฉพาะ

ลุ่มน้ำชีตอนล่าง หมายถึง พื้นที่ลุ่มน้ำชีตั้งแต่บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งชาวบ้านได้พึ่งพิงอาศัย

เครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง หมายถึง เครือข่ายภาคประชาชนเขตจังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร ที่รวมตัวกันเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของภาครัฐ กรณีผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร – พนมไพร

ทุนทางสังคม หมายถึง ต้นทุนทางความคิด ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อที่ชาวบ้านสามารถที่จะนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการขับเคลื่อนงานพัฒนา และกระบวนการแก้ไขปัญหาของตนเอง

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทุนทางสังคม

Alejandro Portes (1998) (อ้างใน Prachatip Kata.2004,การศึกษาทุนทางสังคมและบทบาทใน ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : กรณีศึกษาประชาคมสุภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ของประเทศไทย) ได้ทำการศึกษาและทบทวนสาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคม ในสาระสำคัญตอนหนึ่ง ได้กล่าวถึงการนำ “ทุนทางสังคม” ไปประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ และวางแนวทางการพัฒนาไว้อย่างน่าสนใจว่า กระบวนการวิเคราะห์ทุนทางสังคมนั้นขึ้นอยู่กับมุมมองของนักสังคมศาสตร์แต่ละท่านที่นำแนวคิดนี้ไปใช้ อย่างไร เพื่ออธิบายอะไรซึ่งพบว่ามี การนำไปใช้ในแง่มุมใหญ่ 2 ประการดังนี้

1. การให้ความหมายในแง่กลุ่มพลังทางการเมือง การให้คำนิยามนี้จะมุ่งไปที่ความสัมพันธ์เชิงสมาชิก ของเครือข่ายทางสังคม หรือโครงสร้างทางสังคม เป็นการรวมกันของแต่ละปัจเจกชนเพื่อก่อให้เกิดพลัง อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของกลุ่มสมาชิก

2. การให้ความหมายในแง่เชิงวัฒนธรรม หรือ เชิงจิตวิญญาณ โดยนักคิดกลุ่มนี้จะเน้นความหมาย “ทุนทางสังคม” ในแง่ที่สังคมยังมีสิ่งที่เปี่ยมใจบางอย่างที่สร้างความเข้มแข็งหรือฟื้นฟูตัวเองได้ เช่น จิตใจ โอบอ้อมอารี ความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนและสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะ มีกลุ่ม กิจกรรมสาธารณะหรืออื่นๆ ดังนั้นการให้ความหมาย “ทุนทางสังคม” จึงมักมีความหมายในแง่ใจในการ เสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน

จากข้อสรุปดังกล่าวข้างต้นในประเด็นที่ 1 ผู้วิจัยเองมีความสนใจในแง่ของการใช้ “ทุนทางสังคม” ใน การนิยามความหมาย และพิจารณาถึงแง่มุมของกลุ่มพลังทางการเมือง โดยเฉพาะในมิติของการรวมตัวของ เครือข่ายทางสังคมของกรณีที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งชาวบ้านได้มีการรวมตัวกันจากสภาพปัญหา ร่วม เพื่อร่วมมือให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาของเขาเอง ซึ่งส่วนหนึ่งมีพัฒนาการที่น่าสนใจ และน่าที่จะนำ กรอบคิด “ทุนทางสังคม” ในแง่มุมที่กล่าวถึงมาช่วยวางเป็นกรอบในการแก้ไขปัญหาในลักษณะของ “การวิจัย เชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม” ในครั้งนี้ว่าการใช้ ทุนทางสังคมเพื่อร่วมระดมพลังของสมาชิกเพื่อแก้ไขปัญหา นั้น สามารถกระทำการได้จริงหรือไม่ หรือติดอุปสรรคอย่างไร ฯลฯ การออกแบบการวิจัยโดยใช้ “ทุนทาง สังคม” ในประเด็นนี้จะน่าจะช่วยให้เกิดทิศทาง แนวทาง ในการแก้ไขปัญหาที่เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัย และ ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายอย่างมีนัยสำคัญ

ในส่วนของความหมายในเชิงวัฒนธรรม ของทุนทางสังคม ผู้วิจัยเองมีความสนใจว่า “กุศโลบาย” ที่ ซ่อนอยู่ในต้นทุนทางสังคมในมิติทางวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ของคนในชนบทนั้น มันทำหน้าที่สื่อ ความหมายในเชิงการพัฒนาได้อย่างไรบ้าง เพราะในหลายกรณีเรามักพบความพยายามในการผลิตซ้ำทุนทาง สังคม ผลิตซ้ำบุญประเพณี ตลอดจนการฟื้นฟูกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ให้กลับมาทำหน้าที่รับใช้ชุมชนอีก ครั้งหนึ่ง ในกรณีที่บุญประเพณีนั้น ๆ ได้เสื่อมหายไปแล้ว ข้อสังเกตประการสำคัญของผู้วิจัยในครั้งนี้มี ข้อสังเกตว่า แม้การผลิตซ้ำ หรือการฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมให้กลับมาทำหน้าที่อีกครั้งหนึ่ง ก็ไม่ได้ หมายความว่ากิจกรรมดังกล่าวจะทำหน้าที่สื่อความหมายเช่นดังเดิม เรามักพบหน้าที่ในบทบาทของการ พัฒนา หรือแม้แต่การเป็นกลยุทธการพัฒนาที่ทำหน้าที่อยู่แทนหน้าที่เชิงจิตวิญญาณของบุญประเพณีที่มีอยู่ เดิม หากแต่ในบทบาทหน้าที่ใหม่นั้นจิตวิญญาณและความเชื่อเองก็ทำหน้าที่ขับเคลื่อนกิจกรรมนั้น ๆ ให้รับใช้ ชุมชนไปในขณะเดียวกันการวิจัยในครั้งนี้จึงน่าจะตอบโจทย์ประการสำคัญข้างต้นด้วย

การออกแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในครั้งนี้ผู้วิจัย และชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างจึงหารือกันเบื้องต้น และมุ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการพิจารณาออกแบบกระบวนการแก้ไขปัญหาผ่านมิติทางวัฒนธรรมที่เป็นทุนทางสังคม และคิดว่าควรมีการทดลองปฏิบัติ และเก็บข้อมูลรายละเอียดให้เห็นแง่มุมที่ชัดเจนอันจะเป็นประโยชน์ในการกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหาของพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้อย่างเป็นระบบและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น

ผู้วิจัยเห็นความสำคัญเกี่ยวกับวิธีการมอง “ทุนทางสังคม” ของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) ซึ่งท่านได้ชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมนี้มีความจำเป็นและมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในหลาย ๆ ด้าน รวมถึงการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสทั้งหลายการช่วยเสริมสร้างทางเลือกอันหลากหลายให้แก่สังคม โดยการสนับสนุนให้กลุ่มชนต่าง ๆ สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้น อีกทั้งยังจะนำไปสู่การช่วยพิทักษ์สิทธิ และการนำเสนอทิศทางใหม่ๆ ในการพัฒนาสังคมในอนาคต (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2544: 129)

อานันท์ กาญจนพันธ์ (อ้างในPrachatip Kata.2004, การศึกษาทุนทางสังคมและบทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : กรณีศึกษาประชาคมสุขภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคมไทยว่าอยู่ภายใต้หลักการสำคัญ 2 ประการ คือ

1.หลักการตอบแทนกัน (reciprocity) ถือว่าเป็นหลักการสร้างพันธะทางสังคมในการตอบแทนกัน เป็นกลไกการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การผลัดช่วงกันสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน รวมถึงการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน เป็นหลักการที่เน้นความเท่าเทียม เป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ถือเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงอีกทางหนึ่งของชีวิต

2.หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (communality) ถือเป็นทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการใช้พื้นที่ส่วนรวมของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ นอกจากจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้แล้ว ยังแฝงนัยของการจัดการร่วมกันของชุมชนโดยกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่อันถือเป็นของสมาชิกในชุมชน เช่น ป่าสาธารณะของชุมชน หรือการจัดการเหมืองฝาย (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2544: 132-134)

ผู้วิจัยมีความสนใจว่าการกล่าวถึงหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน และการร่วมกันแก้ไขปัญหาส่วนรวมกัน ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งนั้น ช่วยทำให้ผู้วิจัยได้สร้างความชัดเจนเกี่ยวกับการวางกรอบการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมว่า แท้จริงแล้วคำว่า “ทุนทางสังคม” มีความหมายกว้างขวาง และหมายรวมถึงการจัดการร่วมกันของชุมชน โดยมีการสร้างกฎกติกาต่าง ๆ ขึ้น โดยตรงกฎกติกาต่าง ๆ นี้เองที่จะช่วยเป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อน “วิธีการ” “รูปแบบ” ที่ถูกจัดวางให้เห็นถึงการนำทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาได้

ดังนั้นการนำแนวคิด “ทุนทางสังคม” มาช่วยกำหนดกรอบในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในครั้งนี้จึงเป็นทั้งแผนที่ทางความคิดที่ช่วยให้ผู้วิจัยและชาวบ้านมีความชัดเจนในการวิเคราะห์ทุนทางสังคมว่ายังทำหน้าที่อยู่เหมือนเดิมหรือไม่ หรือมีปัจจัยภาวะคุกคามทั้งภายนอกและทุนที่เคยมีภายในจะยังใช้ได้จริงหรือไม่ เพื่อสร้างความเข้าใจทุนทางสังคม รวมถึงการให้นิยามความหมายเรื่องทุนทางสังคมจากทัศนะของชาวบ้านเอง ตลอดจนสามารถกำหนดกรอบกติกาการศึกษาที่จะต้องตั้งเป้าในการค้นหา “ทุนทางสังคม” ที่เหมาะสมในการนำมาทดลองใช้เพื่อแก้ไขปัญหาการพัฒนาและการแสวงหาแนวทางพัฒนาและการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำชีตอนล่างภายหลังจากที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมายาวนาน

ส่วนหนึ่งผู้วิจัยและทีมวิจัยชาวบ้านมีความสนใจว่าต้นทุนเดิมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างซึ่งมีพัฒนาการและกระบวนการในการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่องยาวนาน กระบวนการเหล่านี้ก็น่าจะถือเป็น

“ทุนทางสังคม” ส่วนหนึ่งที่ควรค่ากับการถอดชุดประสบการณ์ให้เห็นถึงพัฒนาการของกระบวนการต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านภายใต้สิทธิของชุมชนตามกรอบรัฐธรรมนูญในช่วงที่ผ่านมา อันจะเป็นบทเรียนที่เป็นประโยชน์กับองค์กรชาวบ้านอื่น ๆ ในการทำความเข้าใจกระบวนการต่อสู้เรียกร้องในเชิงกระบวนการพัฒนาที่เป็นประโยชน์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งจะเป็นประเด็นข้อมูลสำคัญชุดหนึ่งของการทำวิจัยในครั้งนี้

บทที่ 3 กระบวนการวิจัย

โครงการ รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย มีกระบวนการวิจัยซึ่งได้แบ่งเป็น 4 ระยะดำเนินโครงการวิจัยดังนี้

ระยะที่ 1 การพัฒนาโครงการและการพัฒนาศักยภาพทีมวิจัย

ระยะที่ 2 การศึกษารวบรวมข้อมูล

ระยะที่ 3 การทดลองปฏิบัติการค้นหาหารูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหา

ระยะที่ 4 การสรุปผลการวิจัย

รายละเอียดการดำเนินการในแต่ละช่วงที่ทีมวิจัยได้ดำเนิน

กิจกรรม พร้อมกับบทเรียนสำคัญที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ มีรายละเอียดดังนี้

ระยะที่ 1 การพัฒนาโครงการและ การพัฒนาศักยภาพทีมวิจัย

การพัฒนาโครงการวิจัยนี้ ได้รับการสนับสนุน จากการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมีเจ้าหน้าที่ โหนดนักวิชาการ มาร่วมจัดกระบวนการค้นหาปัญหา พัฒนาโจทย์ประเด็นการวิจัย การพัฒนาโครงการมีดังนี้

วัน/เดือน/ปี	รายละเอียดการทำกิจกรรม
วันที่ 14 มีนาคม 2558	ครั้งที่ 1 เมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2558 เวลา 09.00-12.00 น. ณ ศูนย์ประสานงานเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง(แห่งใหม่)บ้านบาก ต.วังหลวง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด เป็นการประชุมกลุ่มเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อค้นหาโจทย์วิจัย โดยมีเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง นักวิชาการ ทีมวิจัย และพี่เลี้ยงโหนด รวม 30 คน การประชุมเป็นการสรุปบทเรียนการดำเนินงานเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างตลอดที่ผ่านมา เพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา การขับเคลื่อนขบวนการอย่างมีประสิทธิภาพของเครือข่ายฯรวมทั้งการนำประเด็นที่เป็นปัญหายังไม่มีทางออกมาพัฒนาเป็นโจทย์วิจัย เพื่อแก้ไขปัญหาต่อไป อย่างไรก็ตามในครั้งนี้อัตถุภาพพื้นที่เครือข่ายยังไม่สามารถตัดสินใจได้เนื่องจากต้องหารือกับเครือข่ายในพื้นที่ต่างๆก่อน จากนั้นจึงกำหนดแนวทางการดำเนินโครงการวิจัยอีกครั้งหนึ่ง
วันที่ 20 มีนาคม 2558	ครั้งที่ 2 วันที่ 20 มีนาคม 2558 ณ ศูนย์ประสานงานเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง(แห่งใหม่)บ้านบาก ต.วังหลวง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด เป็นการประชุมระดับเครือข่ายเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยโดยมีสมาชิกเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง จำนวน 38 คนกระทำร่วมกับนักวิชาการ(อาจารย์นิรันดร์ คำนุ)และพี่เลี้ยงโหนด กระบวนการเริ่มจากผลการสรุปบทเรียนครั้งก่อน จากนั้นพี่เลี้ยงโหนดนำเสนอแนวคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่น กระบวนการทำงาน และเป้าหมายการวิจัยสำหรับเครือข่ายชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อให้ตัวแทนเครือข่ายรับรู้และตัดสินใจร่วมดำเนินการ ก่อนนำสู่กระบวนการวิเคราะห์ปัญหากำหนดโจทย์วิจัย การระดมทุนวิจัยชุมชนและมอบหมายภารกิจการยกร่างข้อเสนอโครงการ

วันที่ 31 มีนาคม 2558	เวทีพิจารณาโครงการวิจัย ระดับภาคอีสาน ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย เวลา 08.30 น.- 16.00 น. วิธีการดำเนินการได้แก่ 1) นำเสนอยุทธศาสตร์ความเป็นมาและผลการดำเนินงานของโหนด โดยเจ้าหน้าที่บริหารโครงการ 2) โครงการย่อนำเสนอโครงการวิจัยโครงการละ 30 นาที 4) จากนั้นผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อเสนอแนะ 5) นัดหมายการปรับข้อเสนอโครงการผู้ทรงคุณวุฒิได้แก่ 1) อ.สันติภาพ ศิริวัฒน์ไพบูลย์
หลังจากนั้นเป็นการติดต่อประสานงานกันระหว่างนักวิจัยกับพี่เลี้ยง ทางโทรศัพท์และจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ ปรับแก้ไขข้อเสนอโครงการ จนได้รับการสนับสนุนให้ดำเนินโครงการได้	

การพัฒนาศักยภาพทีมวิจัย

ในระยะแรกของการดำเนินโครงการ ภายหลังจากที่ได้รับ การสนับสนุนนั้น การทำความเข้าใจโครงการ การออกแบบการดำเนินงาน และการจัดบทบาทหน้าที่ของแต่ละคน เป็นสิ่งสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจร่วมกัน เนื่องจาก ในโครงการ ประกอบด้วยนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการจากสถาบันการศึกษา นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชน และแกนนำเครือข่ายเพื่อชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง จำเป็นต้องทำความเข้าใจร่วมกัน ถึงถึงแนวทางการดำเนินโครงการวิจัย กิจกรรมที่ได้ดำเนินโครงการในระยะ การพัฒนาศักยภาพทีมวิจัยมีดังนี้

กิจกรรมที่ 1 ประชุมทีมวิจัย

พื้นที่ดำเนินโครงการภายใต้เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง นั้นนักวิจัยชาวบ้านมาจากทั้ง จังหวัดร้อยเอ็ด และยโสธร การพบปะกันจึงค่อนข้างยากลำบากต่อประชุมร่วมกันบ่อยๆ ในโครงการ จึงใช้ โอกาส นัดประชุมเฉพาะทีมวิจัยบ้าง และใช้โอกาสในการประชุมประจำเดือนของเครือข่ายที่มีทุกเดือนในสรุปรงานและวางแผนการดำเนินโครงการ กิจกรรมประชุมทีมวิจัยนี้จึงเป็นการช่วยให้มีการสรุปความก้าวหน้าการดำเนินงาน ข้อขัดข้อง และการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการวิจัย ช่วยให้นักวิจัย และสมาชิกเครือข่าย รับรู้ ข้อมูล และให้ข้อคิดเห็นในการดำเนินโครงการได้

กิจกรรมที่ 2 อบรมนักวิจัย ในระยะต้นน้ำ

เวที อบรมนักวิจัยช่วงต้นน้ำ “แนวคิด กระบวนการ CBR เครื่องมือการเก็บและวิเคราะห์ ข้อมูลใน งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ชุมนักวิชาการจังหวัดมหาสารคาม รุ่นที่ 9 ปี 2558 วันศุกร์ ที่ 1 กรกฎาคม 2559ซึ่ง เป็นกิจกรรมที่ทางโหนดวิชาการได้จัดขึ้นเพื่อพัฒนาศักยภาพให้กับนักวิจัยได้มีโอกาสทบทวนกรอบ การวิจัย ของแต่ละทีมผ่านเวทีการนำเสนอข้อมูลร่วมกัน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซักถามกันระหว่างโครงการ และเป็น กิจกรรมเติมเต็มความรู้ภายใต้กระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อทำให้ทีมวิจัยเห็นถึงเส้นทาง แนวทางการทำงานที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

กิจกรรมส่วนหนึ่งเป็นการทดลองลงศึกษาภาคสนามโดยมีทีมพี่เลี้ยงช่วย กำกับดูแล แนะนำเทคนิค การเก็บข้อมูล กระบวนการสำคัญของกิจกรรม การสร้างความรู้จักและคุ้นเคยผ่านเกมส์ การนำเสนอกรอบ งานวิจัยของแต่ละโครงการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การให้ข้อเสนอแนะแลกเปลี่ยนระหว่างทีมวิจัย และพี่เลี้ยง การนำเสนอเครื่องมือ และเส้นทางการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การฝึกปฏิบัติในการใช้เครื่องมือ การนำเสนอผลการศึกษา

ข้อสังเกตสำคัญที่ได้จากการเข้าร่วมเวที

- ทีมวิจัยลุ่มน้ำชีตอนล่างให้ความสนใจและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในวงอย่างเต็มที่
- การเรียนรู้ระหว่างทีมวิจัยที่เข้าร่วมอบรมด้วยกันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และแง่มุมความคิดใหม่ ๆ ในการดำเนินงาน
- เงื่อนไขการเดินทางของพี่น้องลุ่มน้ำชีที่ระยะทางไกล และการเดินทางไม่สะดวก

กิจกรรมที่ 3 ประชุมชี้แจงโครงการและวางแผนการดำเนินงาน

โครงการวิจัย “รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย” ในวันที่ 21 มิถุนายน 2559 ณ บ้านบาก ต.บึงงาม อ.ทุ่งเขาหลวง จ.ร้อยเอ็ด กลุ่มผู้เข้าร่วม จำนวน 25 คน

1. วัตถุประสงค์ของการจัดกิจกรรมในครั้งนี้

1. เพื่อชี้แจงทำความเข้าใจในวัตถุประสงค์โครงการกับผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ทีมวิทยานิเทศศาสตร์ ทีมวิทยานิเทศ ทีมวิจัยชุมชน และผู้นำชุมชน/แกนนำชาวบ้าน/ชาวบ้านที่สนใจ

2. วิธีการดำเนินกิจกรรม / เครื่องมือที่ใช้ / กระบวนการ

กระบวนการที่ 1 คุณศิริศักดิ์ สะดวก ได้กล่าวที่มาของการจัดประชุม ครั้งนี้และแนะนำผู้เข้าร่วมประชุม ทั้งหมด 6 โซน และได้ชี้แจงเกี่ยวกับโครงการวิจัยที่ได้รับทุนจาก สกว.ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ภายใต้การหนุนเสริม กระบวนการ “งานวิจัย” มากขึ้น

ขั้นตอนที่ 1 อาจารย์นิรันดร์ คำนุ เปิดประเด็น 1. การบริหารจัดการ 2. การค้นหาคำตอบทุนทางสังคมกับสิ่งที่กลุ่มได้ขับเคลื่อนมา ถูกต้องและตอบโจทย์วิจัยหรือไม่ และได้ยกตัวอย่างงานเคลื่อนไหวทางสังคม เช่น เมืองแร่ ที่ดิน การจัดการน้ำ เป็นต้น และยังชวนให้ทีมวิจัยคิดว่า เรามีแนวทางไหน เส้นทางไหน สามารถเขียนเป็นแนวทาง กระบวนการและขั้นตอน เพื่อตอบโจทย์งานวิจัย ซึ่งมีต้นทุนเดิม ที่มีอยู่แล้ว ทุนของตัวเองที่สามารถแก้ไขปัญหา วิถีชีวิตของตนเอง

ขั้นตอนที่ 2 นายวิเชียร สอนจันทร์ ได้ชวนทีมวิจัยทบทวนโจทย์วิจัย คำถามการวิจัย วัตถุประสงค์โครงการวิจัย และได้เล่าสถานการณ์พื้นที่วิจัยที่ประสบผลสำเร็จในเรื่องการจัดการน้ำที่ผ่านมาผ่านงานวิจัย เพื่อท้องถิ่น “เขื่อนราษีไศล” และแลกเปลี่ยนกับทีมวิจัย เรื่อง “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” กับงานวิทยานิเทศศาสตร์ ซึ่งมีความแตกต่างและสามารถหนุนเสริมกันได้อย่างไร 1) งานวิจัยท้องถิ่น มีคนทำงานคือ ชาวบ้าน ผ่านกระบวนการทางสังคม เก็บข้อมูลแบบไหนบ้าง ทุนทางสังคมมีอะไรบ้าง สามารถอธิบายได้ทุกทุน และมีทุนอะไรบ้านนอกเนื่องจากทุนทางสังคม และมีวิธีการอย่างไร 2) งานวิชาการ นักวิชาการลงมือทำเองทุกอย่าง โดยใช้แบบสอบถาม

คำถามหลัก “รูปแบบการใช้ทุนทางสังคม ของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร ควรเป็นอย่างไร”

คำถามรอง

1. สภาพปัญหาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรและเขื่อนธาตุน้อยเป็นอย่างไร

2. นิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำ
ชีตอนล่างเป็นอย่างไร

3. การใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการ
แก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร ควรเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง
และพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร
และเขื่อนธาตุน้อย

2. เพื่อศึกษานิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่าย
ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

3. เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชี
ตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร
กรอบการศึกษา

บริบทชุมชน คู่มือ ที่ดิน น้ำ ป่า (ป่าโคก/ป่าทาม) การใช้ประโยชน์ การจัดการร่วมกัน การ
สร้างกฎระเบียบ เป็นอย่างไร

คนในบ้าน (โครงการสร้างสังคม)

- มีการแบ่งกลุ่มในหมู่บ้าน เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเลี้ยงโค
- สายตระกูล ความสัมพันธ์ อำนาจ การบริหารการปกครอง
- บทบาทของแต่ละกลุ่ม เช่น สวัสดิการ ในช่วงน้ำท่วม

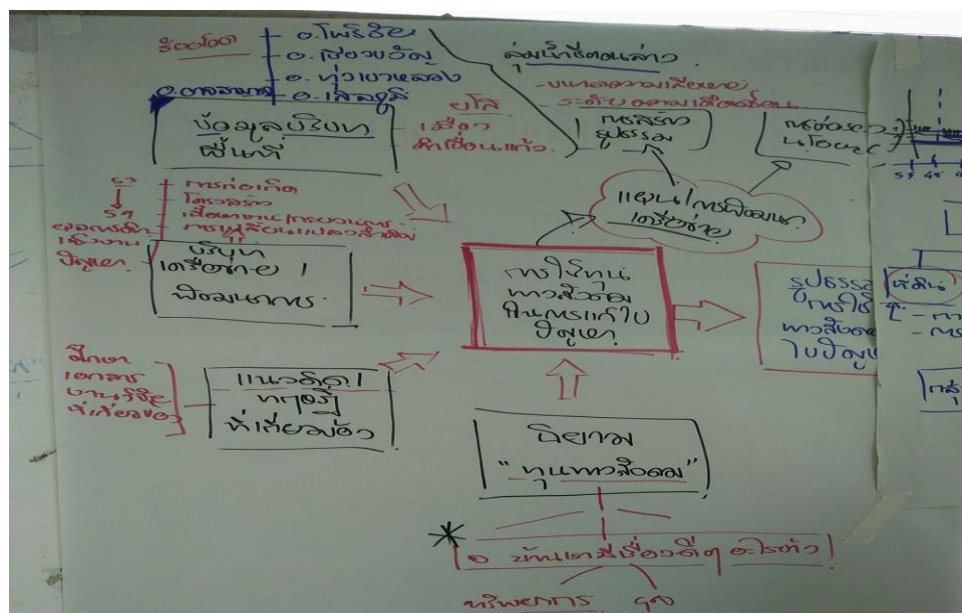
ช่วยเหลือกันอย่างไร

การทำมาหากิน พืชเลี้ยงชีพ เช่น การหาของป่า เป็นอย่างไร หากจากไหน ได้อะไรบ้าง โดยเฉพาะเรื่อง
นา มีพื้นที่ทามเยอะไหม และด้านเศรษฐกิจ เช่น ป่าทามเยอะไหม รายได้ การลงทุน การขาย ผลผลิต มีความ
เสียหาย ของพื้นที่มากน้อยแค่ไหน รายจ่ายของการทำนาปี นาปรัง และช่วงหน้านาที่ประสบปัญหามากที่สุด
จนไม่ได้ผลผลิต เป็นช่วงของการทำนาปี

น้ำ แหล่งน้ำมีกี่ชนิด มีปลากี่ชนิด โดยแยกเป็น ปลาเกร็ด/ปลาหนัง แบ่งออกเป็น 3 ระดับ 1) การสูญเสีย
พันธุ์2) ยังคงมีอยู่3) กลุ่มเสี่ยงต่อการเปลี่ยนแปลงของผู้คนที่เข้าไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ คนเพิ่ม ทรัพยากร
ในป่ามีมากน้อยเพียงใด สภาพแวดล้อมเปลี่ยน ฤดูกาล ระยะเวลา เพื่อประเมินระบบนิเวศบริเวณรอบๆ

วัฒนธรรม ความเชื่อของคนลุ่มน้ำ เชื่อว่าอย่างไร ยังมีอยู่ไหม มีประเพณีอะไรบ้าง มีความสำคัญ
อย่างไร

ข้อมูลเครือข่าย ตั้งแต่การก่อเกิดเครือข่าย โครงการสร้าง เนืองาน กระบวนการเปลี่ยนทางสังคม มี
ความรู้ชุดไหนบ้าน ในปี 2553-2559 มีผลการดำเนินงาน/ปัญหาอะไรบ้าง

ในระหว่างการเก็บรวบรวมข้อมูลนี้ ภายหลังจากที่ทีมวิจัยได้เข้าร่วมการอบรมทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิด กรอบเนื้อหาโครงการ และแนวทางการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล ทีมวิจัยได้ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยซึ่งมีทั้งการจัดเก็บโดยการจัดเวทีในพื้นที่ การเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการจัดกิจกรรมต่างๆ กันกับการดำเนินงานกิจกรรมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ข้อมูลบางส่วนได้จากการระดมความคิด จากการสังเกต จากการซักถามจากผู้เกี่ยวข้องโดยตรง

ในโครงการวิจัย จึงมีการดำเนินกิจกรรมเก็บรวบรวมข้อมูล การสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบไปด้วย การกิจกรรมการศึกษาข้อมูลสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรและเขื่อนธาตุน้อย กิจกรรมโฮมแรงแรงด้านารวม กิจกรรมลงแขกเกี่ยวข้าว กิจกรรมสรุปและวิเคราะห์ข้อมูลกลางน้ำ รายละเอียดการดำเนินกิจกรรมมีดังนี้

กิจกรรมการศึกษาข้อมูลสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรและเขื่อนธาตุน้อย

วันที่ 12 กรกฎาคม 2559 ณ บ้านบาก ต.บึงงาม อ.ทุ่งเขาหลวง จ.ร้อยเอ็ด กลุ่มเป้าหมาย คือ 1. ทีมวิจัย 2. นักวิชาการ มมส. 3. พี่เลี้ยงโหนด จำนวน 16 คน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาข้อมูลสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรและเขื่อนธาตุน้อย และวางแนวทางการรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม

วิธีการดำเนินงาน/เครื่องมือ/กระบวนการ นายวิเชียร สอนจันทร์ (ผู้ช่วยผู้ประสานงานโหนดวิชาการ) ทบทวนกรอบการศึกษา รูปแบบทุนทางสังคมที่สามารถแก้ไขปัญหาได้ ของลุ่มน้ำชี โดยดูข้อมูลลุ่มน้ำชีตอนล่าง เกี่ยวกับบริบทลุ่มน้ำชีตอนล่าง/บริบทชุมชน บ้านหรือชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วม พัฒนาการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมาเป็นอย่างไร โดยนำข้อมูล มาวิเคราะห์ เพื่อหาแนวทางที่สำเร็จและยังไม่สำเร็จ นิยามความของคำว่า ทุนทางสังคม เพื่อออกแบบปฏิบัติการในการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหา

จากข้อเสนอของผู้ทรงจากเวที 1-2 กรกฎาคม 59 จากข้อมูลของพื้นที่ที่มีเยอะอยู่แล้ว เช่น วิจัยไต้หวัน กิจกรรมการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ ลองใช้ผลกระทบเป็นตัวตั้ง และใช้ฐานข้อมูลมาช่วยวิเคราะห์ทุนทางสังคมว่ามีอะไรบ้าง เพื่อหาศักยภาพ ปัญหา บทเรียน ชุดประสบการณ์ ของพื้นที่

ทุนทางสังคมมีอะไรบ้าง 1) เกษตรประณีต 2) ส่งเสริมการปลูกผักหลังนา เกษตรอินทรีย์ ของพื้นที่ จ.ยโสธร 3) นารวม 4) บุญกัมข้าวใหญ่ 5) สวัสดิการ (กองทุนออมวันละบาทของคนลุ่มน้ำชี) 6) กระบวนการทำงานของเครือข่าย แนวคิด วิธีการ กระบวนการทำงานของเครือข่าย 7) การนำเสนอผลการวิจัย ไต้หวัน

ทุนทางสังคม ที่ที่คุณบุญเสริมฐ์ เสียงสนั่น (พี่หมอน)ได้ชวนมองในวันที่ 1-2 กรกฎาคม 59 มีอยู่ 3 ประเด็น

1. ทุนทางสังคมกับการเรียกร้องสิทธิกับภาครัฐ
2. ทุนทางสังคมกับการฟื้นฟูทรัพยากร เช่น วังปลา นารวม
3. ทุนทางสังคมกับการสร้างเครือข่าย เป็นการเชื่อมโยง

เครือข่ายผู้นำที่ชัดเจน

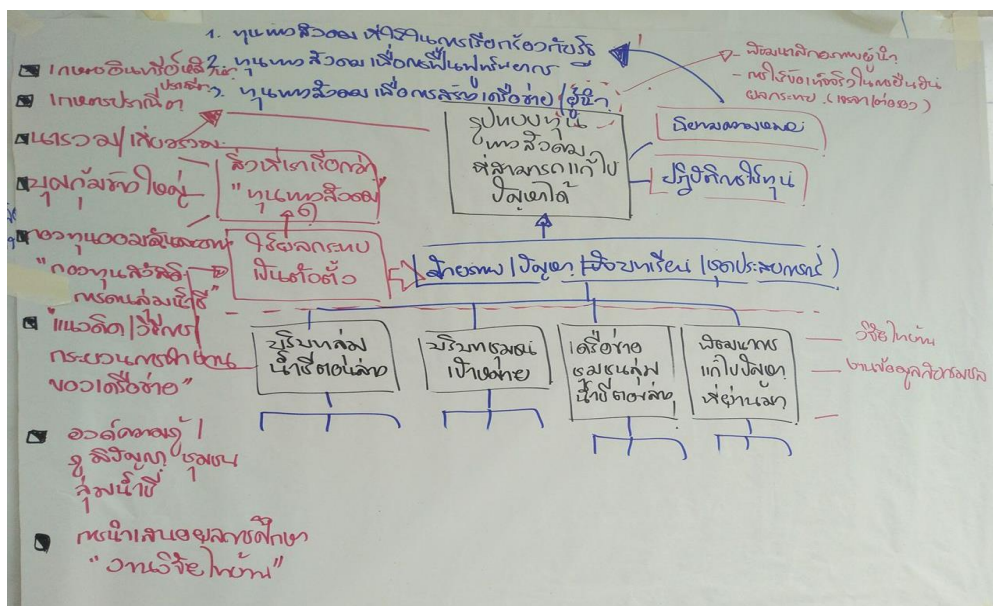
ซึ่งสามารถตอบโจทย์ของการนิยามความหมายของคำว่า “ทุนทางสังคม” ทีมวิจัยได้เสนอให้มีการเพิ่มศักยภาพทีมวิจัย โดยการอบรมเพิ่มศักยภาพทีมวิจัย เพื่อให้ทีมวิจัยสามารถใช้ต่อรองกับภาครัฐได้ เช่น ทักษะการสื่อสาร ในเรื่องของฐานข้อมูล ทักษะการพูด การเก็บข้อมูล และนำมาวิเคราะห์เชื่อมโยง บนฐานข้อมูลที่เป็นจริงเพื่อใช้ในการต่อรอง

อาจารย์นิรันดร์ คำนุ ได้สรุปข้อเสนอของทีมวิจัย 1. ทีมวิจัยจะต้องกล้าแสดงออก โดยการทดลองทำจริง 2. งานวิจัยไต้หวันที่ได้ทำมาก่อน เป็นตัวที่ทำให้ทีมวิจัย มีการจัดระบบคิดของการทำงาน/การนำเสนอ งานเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นภาพที่ชัดเจนขึ้น 3. วิจัยเพื่อท้องถิ่น เป็นการเก็บข้อมูล การพูด การนำเสนอ ในส่วนของกิจกรรมพัฒนาศักยภาพเพิ่มเติมคิดมาส่วนนี้เราจะต้องทำไปพร้อมกับการทดลองจริง และมีการถอดบทเรียนการทำงานที่ผ่านมา

กระบวนการที่ 2 นายวิเชียร สอนจันทร์ ชวนทีมวิจัยสรุปบทเรียนลุ่มน้ำชีตอนล่าง และวางกรอบการถอดบทเรียนของกลุ่มลุ่มน้ำชีตอนล่าง

สรุปกิจกรรมที่ผ่านของกลุ่มลุ่มน้ำชี สิ่งในกลุ่มเรียกว่า “ทุนทางสังคม” มีดังนี้

1. เกษตรอินทรีย์ 2. เกษตรประณีต 3. การทำนารวม 4. บุญกัมข้าวใหญ่ 5. กองทุนออมวันละบาท “กองทุนสวัสดิการคนลุ่มน้ำชี” 6. แนวคิด/วิธีการ กระบวนการทำงานของเครือข่าย 7. องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ชุมชน ลุ่มน้ำชี 8. การนำเสนอผลการศึกษา “งานวิจัยไต้หวัน”

ในประเด็น วัฒนธรรมความเชื่อ องค์ความรู้ เรื่องของการหาปลา วิธีการหาปลา ที่อยู่ของปลา เครื่องมือ และรายได้ที่มาจากการหาปลา หรือไม่ก็เรื่องของ การก่อสร้างและการผลิตซ้ำของพื้นที่ ใช้ความรู้ชุดเดิม ในการสร้างการต่อสู้แบบใหม่ ทำให้เกิดผลทางอ้อม และเห็นความเข้มแข็งขององค์กร ทีมวิจัยมองเห็นว่ารัฐทำอะไร แล้วทีมวิจัยเองมีวิธีการ กลยุทธ์ของการทำงานมากขึ้น

กรอบการถอดบทเรียนกลุ่มน้ำชีตอนล่าง ดังนี้

1. สภาพปัญหา/ที่มา (ปี 53)

1.1 ที่มาปัญหา

1.2 ระดับความรุนแรง แบ่งศึกษาเป็น 2 ส่วน คือ 1. พื้นที่ 2. ผู้ที่ได้รับผลกระทบ

1.3 ระดับผลกระทบ ที่จะต้องศึกษา คือ ด้านทรัพยากร คน ระบบเศรษฐกิจ วิถีชีวิตคนกลุ่ม

น้ำชีตอนล่าง

2. กลุ่มคน/การเกิด/เครือข่าย

2.1 การจัดตั้งกลุ่ม แบ่งศึกษาเป็น 3 ส่วน คือ 1. แกนนำ 2. สมาชิก 3. จำนวนกลุ่มคน

2.2 การยกระดับ/การสร้างเครือข่าย

3. วิธีการทำงาน/กระบวนการขับเคลื่อนงานในระดับกลุ่ม/ระดับเครือข่าย

3.1 โครงสร้าง/บทบาทหน้าที่

3.2 ระเบียบ/กติกา

3.3 วิธีการทำงาน แบ่งการศึกษาเป็น 3 ส่วน 1. งานพัฒนาในชุมชน 2. งานเจรจาต่อรองรัฐ 3. งานสร้างความเข้มแข็งของเครือข่าย

4. ผลการดำเนินงาน

4.1 งานพัฒนาในชุมชน

4.2 งานเจรจาต่อรองรัฐ

4.3 งานสร้างความเข้มแข็งเครือข่าย

5. ปัญหาการทำงาน/ข้อจำกัด

5.1 ปัญหาภายใน

5.1.1 การบริหารจัดการของเครือข่าย ซึ่งปัจจุบันมีสมาชิก 903 คน ในส่วนของทรัพยากรทุนเครือข่ายที่น้อย เพื่อใช้ในการเดินทางเข้าร่วมประชุม

5.1.2 การบริหารสมาชิกเครือข่าย ชวนมองเรื่องของคนที่ยังคงอยู่เพราะอะไร ทำไม่ถึงยังอยู่ และคนที่ลาออกเพราะอะไร เกิดจากอะไร และคนที่ไม่เข้าร่วมกับเครือข่ายเพราะสาเหตุอะไร หรือเกิดจากความเหนียวแน่น มีการตาย จึงทำให้สมาชิกลดน้อยลง

5.1.3 ผู้นำและการสร้างผู้นำ

5.2 ปัญหาภายนอก

- นโยบายรัฐ โดยการประเมินสถานการณ์การเมืองและนโยบาย

6. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนไหวงานของเครือข่าย

6.1 หน่วยงานราชการ

6.2 หน่วยงานเอกชน

6.3 สถาบันการศึกษา

6.4 อื่นๆ

ในส่วนของการศึกษาในดูตั้งแต่ ระดับชาติ ระดับประเทศ ระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น ระดับพื้นที่ ครอบคลุมเรื่อง รูปแบบความร่วมมือ ระดับความร่วมมือ ปัจจัยและเงื่อนไข ข้อจำกัดของแต่ละหน่วยงาน

ประเด็นการถอดชุดบทเรียนการทำงานในพื้นที่ครั้งต่อไปมีดังนี้

ชุดบทเรียนในประเด็นสำคัญ 1. การต่อรองรัฐ 2. การฟื้นฟูทรัพยากร 3. การพัฒนาองค์กร/ผู้นำ
คำถามในการถอดบทเรียน

1. งานที่ทำมาแล้วสำเร็จมีอะไรบ้าง

- อะไรบ้าง
- ทำอย่างไร
- สำเร็จเพราะอะไรบ้าง (ปัจจัย/เงื่อนไข)

2. งานที่ทำแล้วยังมีปัญหาอยู่/ไม่สำเร็จ

- เรื่องอะไร
- ทำมาแล้วเท่าไร
- สาเหตุที่ทำให้ไม่สำเร็จเพราะอะไร
- เคยแก้ไขด้วยวิธีการใดมาแล้วบ้าง

3. ชุดความรู้สำคัญที่คิดว่าจะสามารถใช้พัฒนา/แก้ไขปัญหาในอนาคตได้

ผลที่ได้จากการทำกิจกรรม จากการจัดกิจกรรมนี้ เป็นเสมือนบททวนประเด็นเนื้อหาที่จำเป็นต้องทำการศึกษาและรวบรวมเป็นข้อมูลในการวิจัย นักวิจัยจำเป็นต้องมีการศึกษาและรวบรวมไว้ โดยอาศัยข้อมูลเบื้องต้นจากการงาน วิจัยไต้หวัน และทำกิจกรรมอื่นๆเพื่อศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมต่อไป

การศึกษาทุนทางสังคมผ่านกิจกรรมโฮมแอสง ด่านรวม

ดำเนินการใน วันที่ 4 สิงหาคม 2559 ณ บ้านโนนราษี ต.บึง

งาม อ. หุ่นขาวหลวง จ. ร้อยเอ็ด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ร่วมกันนำต้นทุนที่อยู่ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างมาสร้างพลังในการแก้ไขปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่ สร้างกิจกรรมให้เกิดการเชื่อมโยงความร่วมมือกัน

ของภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในโครงการ มีผู้เข้าร่วมประกอบไปด้วย 1) นักวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม 2) นักวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม 3) เครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง 4) นิสิต 2 สถาบัน 5) เจ้าหน้าที่โหนดวิชาการมหาสารคาม

6) นายวิเชียร สอนจันทร์ ผู้ประสานงานโหนดทุ่งกุลาร้องไห้

วิธีการดำเนินงาน เครื่องมือในการวิจัย กิจกรรมนี้เน้นไปที่การให้ภาคส่วนต่างๆ มีปฏิบัติการร่วมกัน คือการดำเนินา ซึ่งเป็นการดำเนินารวม ที่ผลิตผลข้าวที่ได้จะใช้เป็นกองทุนข้าว ช่วยเหลือสมาชิก

นอกจากนั้นยังเป็นการบูรณาการการเรียนการสอนเข้าไปในกิจกรรม ผ่านผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ให้นิสิตร่วมลงมือทำกิจกรรมพร้อมๆ กับชาวบ้าน ก่อเกิด การมีส่วนร่วม นิสิต ได้เรียนรู้จากพื้นที่จริง เกิดความสามัคคี การแบ่งบทบาทหน้าที่ของกลุ่มนิสิตเอง นิสิตได้เรียนรู้กระบวนการทำนาโดยวิธีการดำเนินา ว่ามีกระบวนการอะไรบ้าง และสิ่งที่เขาเรียนรู้ในครั้งนี้ถือว่าเป็นประสบการณ์ชีวิตในช่วงวัยเรียน

กิจกรรม “โสมแสง ดำนารวม” เสร็จเรียบร้อยภายในครึ่งวัน ซึ่งเป็นหนึ่งในกิจกรรมดี ๆ ของไทบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ในความพยายามช่วยกันค้นหาคำตอบผ่านกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โครงการวิจัยรูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างฯ ในงานนี้มีนิสิต นักศึกษา จากสาขาการพัฒนารวมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม นักศึกษาจากสาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม และนักศึกษารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด มาร่วมแรง-ร่วมใจกันดำเนินา ถอนกล้า แยกกล้า อย่างแข็งขัน กระบวนการเรียนรู้ และชุดประสบการณ์เกิดขึ้นโดยตรงกับนิสิต นักศึกษาที่ร่วมกิจกรรมเพราะ พื้นที่การเรียนรู้ บางทีก็ไม่ได้อยู่ในชั้นเรียน ต้องเรียนรู้ที่จะแบกหามสัมภาระที่แม้จะหนัก แต่มันมีคุณค่า ทั้งวิถี และเป้าหมาย

กิจกรรม เก็บข้อมูลผ่านกิจกรรมลงแขกเกี่ยวข้าวณารวม

กิจกรรมนี้ดำเนินการในวันที่ 31 ตุลาคม 2559 ณ บ้านโนน

ราชสี ต.บึงงาม อ. ทุ่งเขาหลวง จ. ร้อยเอ็ด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ ประสานความร่วมมือกันของภาคส่วนต่างๆ ในการเก็บเกี่ยวผลผลิตที่ได้จากนารวม ที่จะนำมาเป็นพัฒนาเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งจะเป็นการศึกษาข้อมูลวิจัย ไปพร้อมๆ กับการปฏิบัติการแก้ไขปัญหา

วิธีการดำเนินกิจกรรม / เครื่องมือที่ใช้ ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด ประชุมวางรูปแบบกิจกรรม และวางแผนงาน แบ่งบทบาทหน้าที่การรับผิดชอบ เรื่องอุปกรณ์อาหาร การสรุปบทเรียนการเรียนรู้ การสาธิตการเกี่ยวข้าว และอธิบายความหมายของการลงแขกเกี่ยวข้าว ให้กับนิสิต นักศึกษาที่มาร่วมกิจกรรม แบ่งบทบาทหน้าที่ นิสิต นักศึกษา กลุ่มเกี่ยวข้าว กลุ่มเตรียมน้ำดื่ม อาหาร กลุ่มขนข้าว ไปลานสี ดำเนินกิจกรรมการลงแขกเกี่ยวข้าว กิจกรรมการสรุปบทเรียน

ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ประกอบด้วย เครือข่ายของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง คณาจารย์ นิสิต นักศึกษาจาก 3 สถาบันการศึกษาประกอบด้วย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏ มหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

ผลที่ได้จากการทำกิจกรรม ทำให้ชาวบ้านในเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างได้ทบทวนเรื่องการใช้ทุนทางสังคมของตนเองในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหา แม้จะไม่ใช้กระบวนการแก้ไขปัญหาโดยตรง แต่ทำให้ทุกภาคส่วนสามารถเรียนรู้และทำความเข้าใจร่วมกันถึง การใช้ต้นทุนทั้งด้านแรงงาน ต้นทุนความคิด ต้นทุน

ความสัมพันธ์และไมตรีจิตที่ชาวบ้าน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีต่อกัน นอกจากนั้นยังเกิดการเรียนรู้ ของเยาวชนคนรุ่นใหม่กับชาวบ้านในการทำกิจกรรมร่วมกัน

บทเรียนที่ได้จากการทำกิจกรรม ทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องการทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้เกิดความสามัคคีกันระหว่าง ชาวบ้านในเครือข่าย นิสิต นักศึกษา คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้ภาพวิถีชีวิตการลงแขกเกี่ยวข้าว มองเห็นความเชื่อมโยงของกิจกรรมลงแขกเกี่ยวข้าวกับภารกิจอื่น ๆ ของเครือข่ายลุ่มน้ำชี ตอนล่าง

กิจกรรมการสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล

กิจกรรมสรุปบทเรียนช่วงกลางน้ำในพื้นที่ วันที่ 13 ตุลาคม

2559 ครั้งที่ 1 แนวทางการทำงานของกลุ่มเพื่อศึกษารูปแบบการแก้ไขปัญหา 13 ตุลาคม 2559 ณ สำนักงานศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง จ.ร้อยเอ็ด มีผู้เข้าร่วมกิจกรรม ประกอบไปด้วย นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ทีมวิจัย และสมาชิกเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

เพื่อสรุปบทเรียนการทำกิจกรรมช่วงที่ผ่านมา รวมทั้งการทบทวนสถานการณ์ปัญหา และพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาของเครือข่าย ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

วิธีการดำเนินกิจกรรม / เครื่องมือที่ใช้ แนะนำแนวทางการสรุปบทเรียน กรอบการสรุปบทเรียน แบ่งกลุ่มแยกตามโซนพื้นที่เพื่อระดมความคิดเห็นตามหัวข้อที่เสนอ นำเสนอสาระสำคัญจากการระดมความคิดเห็นตามโซนพื้นที่ แลกเปลี่ยนซักถาม และตั้งข้อสังเกตร่วมกัน สรุปบทเรียนร่วมกัน

ได้รายละเอียดสถานการณ์ปัญหาแยกตามโซนพื้นที่ ได้ข้อมูลพัฒนาการการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง รายละเอียดนี้จะได้นำเสนอในบทที่ 4 ต่อไป

บทเรียนที่ได้จากการทำกิจกรรม คือการลงรายละเอียดในการระดมความคิดเห็นทำให้ชาวบ้านได้ทบทวน สถานการณ์ปัญหาของตัวเองที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในการระดมความคิดเห็นทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกระชับสัมพันธ์ภาพของสมาชิกในโซนพื้นที่ได้ในระดับหนึ่ง การนำเสนอข้อมูลร่วมกันของแต่ละโซนทำให้เกิดการรับรู้สภาพปัญหาาร่วมกัน เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

กิจกรรมการเข้าร่วม นำเสนอความก้าวหน้าและสรุปบทเรียน

ช่วงกลางน้ำ

กิจกรรมนี้ทีมวิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมที่หลายๆโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจาก สกว. ภายใต้ชุดโครงการส่งเสริมนักวิชาการ จัดในวันที่ 25 พฤศจิกายน 2559 ครั้งที่ 1 เวทีเป็นการประชุมติดตามความคืบหน้าโครงการวิจัย ชุดนักวิชาการจังหวัดมหาสารคาม รุ่นที่ 9/58. ณ ห้องประชุมชั้น 1 ห้อง อินทนิล คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

วิธีการดำเนินกิจกรรม กล่าวต้อนรับทีมวิจัยและวัตถุประสงค์การจัดกิจกรรม การ นำเสนอผลการดำเนินงานในแต่ละโครงการ จำนวน 4 โครงการ โครงการละๆ 15 นาที โดยโครงการ “รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจาก การพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร- พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย” หัวหน้าโครงการวิจัย อาจารย์ นิรันดร์ คำนุ นำเสนอ โครงการ ที่ 4 และได้รับข้อเสนอแนะที่สำคัญในเวทีดังนี้

คุณเรืองเดช โพธิ์ศรี ให้ข้อเสนอแนะว่า อาจจะต้องแยกออก 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 การศึกษาสถานการณ์ปัญหาชาวบ้านเครือข่ายน้ำชีเช่น ปัญหาการดำเนินงานของเครือข่าย (การรวมกลุ่ม การดำเนินงาน การบริหารจัดการกลุ่ม การประสานงาน และสื่อสารระหว่างกัน ความเข้าใจต่อแนวทางการ

ดำเนินงานเพื่อให้เห็นสภาพกลุ่ม) ส่วนที่ 2 ปัญหาการทำงานร่วมกับเครือข่ายอื่นๆ เช่น การสื่อสาร การทำความเข้าใจปัญหาความเดือดร้อน (กลุ่มอื่นที่ไม่ได้ ประสบปัญหาเหมือนกันอาจจะไม่ค่อยเข้าใจ) ซึ่งจะต้องดึงออกมาให้เห็น และปัญหาการสื่อสารกับหน่วยงานอื่นๆ จากนั้นก็มาดูปัญหาผลกระทบของการสร้างเขื่อน และเราอาจจะพูดถึงข้อดีของการ รวมกลุ่มเพื่อให้เห็นทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น ซึ่งเราอาจจะพูดถึงสถานการณ์ปัญหาโดยรวมที่เกิดขึ้น ซึ่งสามารถสรุปข้อเสนอแนะได้ว่า 1.สถานการณ์ปัญหาโดยรวมที่เกิดขึ้น และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของชาวบ้าน 2.ปัญหาการเกษตร เช่น การเลี้ยงวัว การทำนา และเรื่องพัฒนาการในการแก้ไขปัญหา อาจจะต้องเรียบเรียงให้เห็นวิธีการและขั้นตอนของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหา เช่น เมื่อสถานการณ์ปัญหา น้ำท่วมเกิดขึ้นทำให้เกิดปัญหาเรื่องน้ำท่วมข้าวซึ่งชาวบ้านเริ่มต้นแก้ไขปัญหาอย่างไรหรือการดำเนินการ แก้ไขปัญหาของชาวบ้าน เช่น การเจรจากับชลประทาน การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวบ้านที่ได้รับ ผลกระทบซึ่งจะเป็นการเชื่อมโยงให้เห็นทุนทางสังคมที่มีในชุมชนในการแก้ไขปัญหาและค้นหาทางออกของ ชาวบ้าน

คุณวิเชียร สอนจันทร์ ผู้ประสานงานชุดโครงการวิจัยท้องถิ่นทุ่งกุลาร้องไห้ เสนอว่า จะต้องสร้างข้อมูลชุดความรู้ให้มีน้ำหนักเพื่อไปยื่นข้อเสนอให้กับภาครัฐเข้ามาแก้ไขปัญหา และ จะต้องถอดชุดประสบการณ์ในการแก้ไขปัญหาของพื้นที่ และประเด็นทุนทางสังคมจะต้องดึงรายละเอียด ออกมา เช่น การทำนารวมเกิดขึ้นปีไหน มีการจัดการผลผลิตอย่างไร และจะต้องอธิบายทุนทางสังคมที่ เครือข่ายนำมาใช้ให้มีความชัดเจน และกิจกรรมที่ไม่สามารถดำเนินการไปได้จะต้องถอดบทเรียนให้เห็นการ เชื่อมโยงและสอดคล้องกับกิจกรรมที่วางแผนไว้ในสัญญา

อาจารย์กนกพร รัตนสุธีรกุล ผู้ประสานงานชุดโครงการนักวิชาการ ให้ความเห็นว่า วิธีคิดการทำงานเคลื่อนไหวในอนาคตไม่แน่นอน อาจจะต้องกลับมาย้อนมองการเคลื่อนไหว แก้ไขปัญหาเดิมที่มีในชุมชน ว่า เขากินกันอย่างไร อันเป็นต้นทุนทางสังคมแบบหนึ่งที่มีในพื้นที่ และนักวิจัยจะสามารถนำมาประยุกต์เป็นการต่อสู้ที่ถูกต้องตามครรลองของสังคม ได้อย่างไร

อาจารย์มลฤดี ให้ความเห็นว่า นักวิจัยอาจจะต้องสร้างอะไรบางอย่างขึ้นมาให้ฝ่ายปกครองได้เห็นสิ่งที่เราได้วิเคราะห์ขึ้นมาเพื่อให้ฝ่ายปกครองรับฟังและแสวงหาความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่

ผลที่ได้จากการกิจกรรมนี้ เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างโครงการวิจัยที่ร่วมนำเสนอ ได้แนวทางในการวิเคราะห์ และดำเนินโครงการวิจัยที่ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้ นักวิจัย และผู้นำโครงการควร เตรียมการนำเสนอข้อมูลให้มีความพร้อมและมีความชัดเจนมากกว่านี้

ระยะที่ 3 การทดลองปฏิบัติการค้นหารูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหา

การดำเนินกิจกรรมในระยะนี้ โครงการวิจัยมุ่งที่จะแสวงหาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่ในพื้นที่ โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วม กิจกรรมที่ทีมวิจัยได้ดำเนินการมีหลากหลายกิจกรรม ทั้งการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาแนวทางการศึกษาผลกระทบทางสังคม และสิ่งแวดล้อม พื้นที่ศึกษาเขื่อนธาตุน้อย เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนวังยาง (Post EIA) กิจกรรมการยืมหนังสือเรียกร้องต่อนายกรัฐมนตรี เพื่อเร่งรัดการแก้ไขปัญหาจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชี

กิจกรรมข่าวใหม่ปลามัน กิจกรรมบุญกุ่มข้าวแต๋มมีข้าว รายละเอียดของแต่ละกิจกรรมเป็นดังนี้

กิจกรรม : การพัฒนาแนวทางการศึกษาผลกระทบทางสังคม และสิ่งแวดล้อม พื้นที่ศึกษาเขื่อนธาตุน้อย เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนวังยาง (Post EIA)

การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาแนวทางการศึกษาผลกระทบทางสังคม และสิ่งแวดล้อม พื้นที่ศึกษาเขื่อนธาตุน้อย เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนวังยาง (Post EIA) จัดเมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2559 ณ เขื่อนร้อยเอ็ด มีวัตถุประสงค์เพื่อร่วมกันกับภาคส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้องกับปัญหาน้ำท่วมในพื้นที่ มาประชุมร่วมกัน วางแนวทางการศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทั้งสอง

ผู้เข้าร่วมประชุมมาจาก กรมชลประทาน ตัวแทนทีมนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม มีการนำเสนอ การทำงานของสำนักชลประทานเขตที่ 6 บทบาทหน้าที่ พันธกิจ สภาพปัญหา แนวทางการพัฒนาการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม ข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญในการวางกรอบ TOR และกระบวนการที่จะต้องขับเคลื่อน การวางแผนการสำรวจพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจบริบทและสภาพปัญหาในเบื้องต้น การนัดหมายการสำรวจพื้นที่

ผลที่ได้จากการกิจกรรม ได้แนวทางการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาในขั้นตอนของการทำการศึกษาดูผลกระทบทางสังคม และสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านเข้าใจกระบวนการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนใน แม่น้ำชี เกิดความเข้าใจกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทั้งตัวแทนชาวบ้าน และเจ้าหน้าที่กรมชลประทาน

บทเรียนที่ได้จากการทำกิจกรรม กระบวนการแก้ไขปัญหา เยียวยาชาวบ้านผู้ได้รับความเดือดร้อนจากผลกระทบการพัฒนา มีขั้นตอนที่ยังยาวไกล การได้พูดคุยทำความเข้าใจระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างใกล้ชิด ทำให้เกิด สัมพันธภาพที่ดีในการทำงานร่วมกันได้ การรับฟังชาวบ้าน มักมีแง่มุมความคิดที่สามารถเพิ่มเติม และเป็นประโยชน์ต่อการวางแผน การศึกษาผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม

กิจกรรม ยื่นหนังสือเรียกร้องต่อนายกรัฐมนตรี

เป็นกิจกรรมที่นักวิจัยและเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างร่วมกัน ทำหนังสือเรียกร้องให้ภาครัฐเร่งรัดการแก้ไขปัญหาจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชี เนื่องในโอกาสที่คณะรัฐมนตรีได้มาประชุมสัญจรที่จังหวัดร้อยเอ็ด ในวันที่ 24 สิงหาคม 2559 ณ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

วัตถุประสงค์ของการดำเนินกิจกรรม เพื่อกำกับ ติดตาม กระบวนการแก้ไขปัญหาจากภาครัฐ เพื่อให้เกิดการติดตามแก้ไขปัญหาอย่างเป็นรูปธรรม ในกิจกรรมนี้มีกระบวนการ การประชุมเตรียมความพร้อม การจัดทำหนังสือถึงนายกรัฐมนตรี การวางกลยุทธ์การยื่นหนังสือ และการประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผู้เข้าร่วมกิจกรรมประกอบไปด้วย เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กลุ่มผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน เขตจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดยโสธร

ผลที่ได้จากการทำกิจกรรม * เห็นความตั้งใจของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างที่มีความตั้งใจที่จะหาแนวทางการแก้ไข ปัญหา ได้ยื่นข้อเสนอกับตัวแทนนายกรัฐมนตรี

บทเรียนที่ได้จากการทำกิจกรรมนี้ กระบวนการยื่นข้อเสนอกับรัฐบาลมีความยากลำบากในการเข้าถึงผู้นำ ทิศทางการมองของสังคมกับกลุ่มเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างยังมีภาพในเชิงลบว่า เป็นฝ่ายทางการเมือง ประกอบกับการติดตาม ตรวจสอบของเจ้าหน้าที่ภาครัฐฝ่ายความมั่นคง ทำให้ชาวบ้านเกิดความลำบากใจ ท้อแท้ กับการดำเนินการแก้ไข

กิจกรรม งานข้าวใหม่ปลามัน

งานบุญ ข้าวใหม่ปลามัน ตุ่มโฮมคนลุ่มน้ำชี ครั้งที่ 1 จัดที่บ้านบุงหวาย ต.สงเปือย อ.คำเขื่อนแก้ว จ. ยโสธร เป็นอีกกิจกรรมที่ เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำตอนล่าง ได้ร่วมมือกันจัดขึ้น ในวันที่ 24 มกราคม 2561 มีตัวแทนชาวบ้านจากพื้นที่เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง นิสิตจากมหาวิทยาลัยมหาสารคาม และชาวบ้านบุงหวายมาเข้าร่วมกิจกรรม

ในงานมีเวทีสัมมนา วิถีชีวิตคนลุ่มน้ำชี และปัญหาการบริหารจัดการน้ำ การแข่งขันจับปลาไหล แข่งพายเรือกะละมัง การกินข้าวใหม่ ปลาบั้งร่วมกัน

ในการสัมมนา มีหลายภาคส่วนมาร่วมในการสัมมนาประกอบด้วย ตัวแทนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ตัวแทนกรมชลประทานที่รับผิดชอบดูแลเขื่อนธาตุน้อย ตัวแทนกรมประมง ตัวแทนเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง และนักวิชาการ มาร่วมแลกเปลี่ยนและให้ความคิดเห็นต่อสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ตามการจัดงานครั้งนี้ยังมีข้อบกพร่องบางประการ เพื่อความสมบูรณ์และต่อการจัดกิจกรรมควรมีให้มีตัวแทนแต่ละพื้นที่มาบอกเล่าสภาพปัญหาแต่ละพื้นที่ที่สำคัญฟัง จะช่วยให้เกิดการรับรู้ความทุกข์ยาก ปัญหาที่แต่ละพื้นที่ประสบอยู่ นอกจากนั้น การต้อนรับ การดูแลวิทยากร ตัวแทนภาคส่วนต่างๆ ทั้งเรื่องอาหาร การอำนวยความสะดวกต่างๆ ควรให้ความใส่ใจมากยิ่งขึ้น จะช่วยให้ผู้ที่มา เกิดความประทับใจ และร่วมรับฟังความเห็นจากพี่น้องได้มากยิ่งขึ้น

กิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่แม่น้ำชีครั้งที่ 7 แต่บ่มีข้าวกุ่ม

จัดกิจกรรมในวันที่ 2 มีนาคม 2561 ณ วัดบ้านบาก ตำบลโพธิ์เมือง อำเภอบางบาล จังหวัดร้อยเอ็ด

โดยปกติแล้ว เครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างจะมีการจัดกิจกรรมบุญกุ่มข้าวเป็นประจำทุกปีเพื่อรวบรวมข้าว มาร่วมกัน ทำบุญกับพระแม่โพสพ ที่ได้มอบข้าวไว้ชาวบ้านได้อยู่กินดำรงชีวิต ข้าวที่ได้จากการร่วมงานบุญนี้เครือข่ายจะนำไปแบ่งให้สมาชิกที่ขาดแคลนได้กัญยืมไปกิน และอีกบางส่วนนำไปขายเพื่อรวบรวมเงินไว้ใช้ในการดำเนินงานของเครือข่าย

การจัดกิจกรรมครั้งที่ 6 นี้ งานบุญกุ่มข้าว แต่ชาวบ้านบ่มีข้าวกุ่ม มากองรวมกัน เนื่องจากชาวบ้านต่างประสบกับภาวะน้ำท่วมจนไม่มีผลผลิตข้าวไว้เก็บเกี่ยว ชาวบ้านจึงไม่มีข้าวที่นำมาทำเป็นกองบุญร่วมกัน แต่ชาวบ้านยังคงต้องการที่จะรักษาประเพณีอันดีงานนี้ไว้ จึงได้จัดงานขึ้น โดยมีข้าวเปลือกเพียงเล็กน้อยมากองไว้ เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความขาดแคลนข้าวที่ชาวบ้านประสบปัญหา อันเกิดจากภาวะน้ำท่วมเสียหาย

การจัดกิจกรรมครั้งนี้มีการนอกจากจะมีการทำบุญแล้ว ยังมีเวทีวิชาการบอกเล่าปัญหาและเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง อีกด้วย

บทที่ 4

การใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

การนำเสนอประเด็นสำคัญจากผลการศึกษาในบทนี้ เป็นการนำเสนอข้อมูลผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย โดยนำเสนอให้ทราบถึง ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน ส่วนที่ 2 สถานการณ์ปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชีตอนล่าง ส่วนที่ 3 การนิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ส่วนที่ 4 ทุนทางสังคมที่มีในพื้นที่ และรูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ส่วนที่ 5 ข้อเสนอแนะบางประการต่อการให้ความหมายในการนิยามทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ส่วนที่ 6 การนำงานวิจัยไปบูรณาการกับการเรียนการสอน ส่วนที่ 7 บทเรียนที่ได้จากการทำวิจัย

โดยมีผลการศึกษา ดังนี้

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานชุมชน

สภาพพื้นที่

ลุ่มน้ำชีตอนกลาง ได้แก่ บริเวณที่แม่น้ำชีไหลผ่านจังหวัดมหาสารคาม ร้อยเอ็ดและยโสธร โดยมีแม่น้ำสาขาที่สำคัญ คือ ลำปาว ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากหนองหานกุมภวาปี ไหลผ่านอำเภอกุมภวาปี อำเภอศรีธาตุ จังหวัดอุดรธานี อำเภอเมือง อำเภอกมลาไสย และอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ บรรจบแม่น้ำชีที่อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด และน้ำยัง ที่มีต้นกำเนิดมาจากภูพาน ซึ่งเป็นต้นน้ำของลุ่มน้ำชีกับลุ่มน้ำสงคราม ไหลผ่านอำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ อำเภอโพนทอง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด โดยบรรจบกับแม่น้ำชีที่ก่อนถึงอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้แก่ บริเวณที่แม่น้ำชีที่ไหลผ่านอำเภอเมือง อำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี และบริเวณนี้ไม่มีแม่น้ำสาขา เนื่องจากถูกขนาบด้วยลำน้ำเสียว ทางทิศตะวันตกและลำน้ำเซบาย ทางทิศตะวันออก ซึ่งลำน้ำทั้งสองเป็นส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำมูล ทำให้ลุ่มน้ำชีตอนล่างเป็นแนวแคบ และเป็นที่ราบเปิดโล่งสู่ลุ่มน้ำมูล ในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและศรีสะเกษ

ลุ่มน้ำชีตอนล่างลำน้ำมีสภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพที่หลากหลาย ในพื้นที่ที่ทามจะเกิดน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก สำหรับชุมชนลุ่มน้ำชีในอดีตนั้น ภาวะน้ำท่วม ถือว่าเป็นปกติวิสัยและเป็นเรื่องธรรมชาติ ซึ่งคนในชุมชนจะต้องปรับตัวให้สอดคล้อง วิธีเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดเป็นภูมิปัญญาและองค์ความรู้แก่ชุมชน องค์ความรู้ของชาวบ้านลำน้ำชีถึงขั้นจับชีพจรน้ำได้

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลำน้ำชีได้ส่งผลกระทบต่อการผลิตของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินในพื้นที่นาทามทำให้ทำนาได้ผลดี และพื้นที่ริมชี ริมกุดและหนองน้ำต่างๆ ก็ใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ถือว่าเป็นการออมทรัพย์ระยะยาว และผลผลิตจากธรรมชาติในพื้นที่ทามทำให้ชุมชนลำน้ำชีมีวิถีแบบ “เฝ้าอยู่เฝ้ากิน”

การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้าน แม้จะหลีกเลี่ยงบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง แต่ก็ตั้งอยู่ไม่ห่างลำน้ำชี ทั้งนี้ ก็เพื่อจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามและริมฝั่งชี ความแนบแน่นกับธรรมชาติทำให้ชุมชนลำน้ำชีมีทัศนคติต่อภาวะน้ำท่วมเป็นไปในทางบวก มิได้มีความหมายในทางลบอย่าง “อุทกภัย” น้ำท่วม-น้ำหลากมิใช่ภัยอันตราย หากแต่เป็นฤดูกาลปกติ ที่นำมาซึ่งระบบนิเวศอันสมบูรณ์ให้มนุษย์ได้พึ่งพาธรรมชาติ

ฤดูน้ำท่วม-น้ำหลาก เป็นฤดูแห่งการจับปลาด้วยเครื่องมือประมงที่คิดค้นโดยภูมิปัญญาชาวบ้าน ในหน้าแล้ง พื้นที่ลุ่มน้ำชีก็จะมีแปลงปลูกผัก ปลูกพืชไร่ เกษตรกร (กก) ไปทอเสื่อ สื่อกก นอกจากจะเป็นเครื่องมือประมงแล้ว ยังเป็นที่มาของวัฒนธรรม "ปูเสื่อ" อันในการต้อนรับแขกอย่างให้เกียรติ ปลูกข้าวนาทาม และเลี้ยงสัตว์

ภาวะน้ำท่วมเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณ ในอดีตเมื่อน้ำท่วมชาวบ้านจะมีความชื่นชมและดีใจ ถือว่าได้น้ำมา “สระหัวข้าว” กล่าวคือ น้ำที่หลากท่วมจะช่วยชะล้างและพัดพาเอาสิ่งสกปรกในพื้นที่ให้ไหลหายไป ขณะเดียวกัน น้ำท่วมก็นำเอาตะกอนอาหารมาสู่พื้นที่เกษตร ทำให้ข้าวและพืชพรรณอื่นๆ เจริญงอกงาม

ในอดีต น้ำท่วมจะค่อยๆ เอ่อขึ้นตามแหล่งน้ำธรรมชาติ แล้วค่อยๆ หลากไปยังพื้นที่เกษตรกรรม และท่วมอยู่ไม่เกิน 1 สัปดาห์ก็จะลด แต่ปัจจุบัน การท่วมของน้ำจะเป็นการท่วมขังกินเวลากว่า 1-1 เดือน

สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบต่ำสลับบึงและหนองน้ำ อยู่ในส่วนพื้นที่ตอนใต้ของพื้นที่ลุ่มน้ำชี ตอนกลางร้อยเอ็ด ตอนล่างยโสธร เป็นที่ราบต่ำสลับบึงและหนองน้ำ ลักษณะดินเป็นดินภูเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง เพราะมีป่าไม้เหลืออยู่ค่อนข้างมาก เช่นเดียวกับทางตอนเหนือของลุ่มน้ำ มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทางการเกษตร คือ ทำนา ทำไร่ ปลูกแตงโม ถั่วลิสง เลี้ยงสัตว์และเลี้ยงกุ้งก้ามกราม พื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนปลายนับได้ว่าเป็นที่ลุ่มดินอุดมสมบูรณ์และเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของอีสาน

ดังนั้นแม่น้ำชีตอนกลางและตอนปลาย ถือเป็นจุดเด่นของ ลำน้ำ เช่น บึง หนอง กุด ชีหลง ชีเผ่า และป่าทาม เป็นแหล่งอุดมสมบูรณ์เกื้อกูลต่อวิถีชีวิตชุมชนคนลุ่มน้ำได้ “หาอยู่หากิน” ลำน้ำสาขาหลักของแม่น้ำชี ได้แก่ ลำน้ำพอง ลำน้ำปาว ลำน้ำเชิญ ลำน้ำพรมและลำน้ำยัง และลำน้ำสาขาย่อยจำนวนมาก

แม่น้ำชี จึงเป็นแหล่งกำเนิดของวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความเชื่อต่างๆ ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะวิถีชีวิตการหาอยู่หากินของคนอีสานที่ผูกพันกับสายน้ำ

สภาพพื้นที่ทาม ถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ชุมชนลุ่มน้ำได้ใช้พื้นที่ทาม ในการทำนา ซึ่งบางแห่งสามารถทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี และ ผลผลิตจากพื้นที่ทามจะสูงกว่าพื้นที่ราบโดยทั่วไป นอกจากการใช้ประโยชน์เพื่อการทำนาแล้ว ชุมชนยังได้เก็บเกี่ยวผลผลิตจากธรรมชาติอันหลากหลาย และเป็นแหล่งเลี้ยงสัตว์ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ฉะนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าชุมชนอาศัยป่าทามมีวิถีชีวิตแบบ “เฝ้าอยู่เฝ้ากิน” อันเป็นต้นแบบของปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” ในพื้นที่ริมชี ริมกุดและหนองน้ำ ชุมชนยังใช้ประโยชน์ในการปลูกผัก เพื่อไว้กินในครอบครัว และ ปัจจุบันได้พัฒนาสู่การผลิตเพื่อขาย เป็นการสร้างรายได้และอรรถประโยชน์ระยะยาว ความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในลุ่มน้ำชีสะท้อนให้เห็นได้จากการเลือกตั้งถิ่นฐาน แม้ว่าชาวลุ่มน้ำชีจะยึดหลักการการเลือกทำเลที่ตั้งของชุมชนเช่นเดียวกับชาวอีสานทั่วไป คือ ยึดที่โนน หรือเนิน โดยหลีกเลี่ยงที่ราบน้ำท่วมถึง แต่ชาวลุ่มน้ำชีก็เลือกอาศัยไม่ห่างจากลำน้ำชี ทั้งนี้ก็เพื่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ทามและริมฝั่งชี นั่นเอง

สภาพทางสังคมและวัฒนธรรม

สภาพสังคมของชุมชนลุ่มน้ำชีตอนกลางและตอนล่างถือว่าเป็นชุมชนที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก ทั้งดิน น้ำ ป่า ในการดำรงวิถีชีวิต ซึ่งเราจะพบจากการเลือกตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งส่วนมากจะใกล้แหล่งน้ำขนาดใหญ่ ลำห้วย หนอง กุด เป็นรูปแบบที่ทำให้ชุมชนสามารถเข้าถึงความสัมพันธ์ของชุมชนกับภูมิโนนนั้นๆ อย่างเช่น สังคมของคนบ้านอีโก้มถือเป็นชุมชนที่มีการพึ่งพาอาศัยฐานทรัพยากรในลุ่มน้ำชีเป็นหลักในการดำรงชีวิต การตั้งถิ่นฐานของคนบ้านอีโก้มในโนนเวศลุ่มทางทิศเหนือติดห้วยดางเดี่ยวอีกฝั่งเป็น ต.บึงงาม อ.ทุ่งเขาหลวง ทางทิศใต้ติดห้วยยางแฉกอีกฝั่งเป็น ต.โพนเมือง อ.อาจสามารถ ทิศตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนบ้านอีโก้มและหมู่บ้านสะแวกใกล้เคียงที่มีภูมินิเวศที่อุดมสมบูรณ์จวบจนรัฐ ได้ดำเนินการก่อสร้างฝายกั้นแม่น้ำชีทำให้น้ำไหลเปลี่ยนทิศทางแอ่เข้าท่วมพื้นที่นาทามของชุมชนและฐานทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่ได้พึ่งพาอาศัยมาดั้งเดิมตั้งแต่ปู่ ย่า ตา ยาย จากรุ่นสู่รุ่นหรือที่เรียกว่าความมั่นคงทางด้านอาหารของนิเวศราบลุ่มได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชุมชนต้องดิ้นรนและแสวงหาเริ่มเปลี่ยนจากพึ่งพาธรรมชาติมาเป็นพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น

ดังนั้นการดำเนินวิถีชีวิตของคนบ้านอีโก้มจึงก่อให้เกิดองค์ความรู้และภูมิปัญญาหลายอย่างขึ้น อย่างเช่น การหาปลาในลุ่มน้ำชีว่าช่วงไหนที่จะออกไปหา หาในช่วงนี้จะได้ปลาชนิดไหน ตลอดจนเครื่องมือหาปลาขนาดที่จะเหมาะกับปลา ขนาดที่เหมาะสมกับน้ำตื้นน้ำลึก “ซึ่งการหาปลาของชาวบ้านอีโก้มยังได้สร้างวัฒนธรรมการทำปลาร้าทั้งไว้กินและไว้ไปแลกข้าวในพื้นที่โคกด้วย แต่ปัจจุบันไม่ค่อยนำปลาร้าไปแลกข้าว แต่ส่วนใหญ่จะไปซื้อข้าวมากิน นายสมใจ จันทะบาล อายุ 60 ปี” และการทำงานนาทามชาวบ้านได้มีองค์ความรู้ในการจัดการน้ำระบบคันนาที่เราเห็นโดยทั่วไป และการจัดการพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่น้ำท่วมถึงในช่วงฤดูน้ำหลาก “ในช่วงของการดำนาถ้าใครดำเสร็จก่อนก็จะไปช่วยเพื่อนบ้านที่ยังดำไม่เสร็จ พอตกเย็นมาก็พากันไถ่ให้กันกิน เป็นวัฒนธรรมการลงแขกดำนา นายบุญจันทร์ สารกรม อายุ 60 ปี”

ความเชื่อของคนลุ่มน้ำชีตอนล่าง

กระบวนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เข้ามากระทบต่อพื้นที่ลุ่มน้ำ

ชีตอนล่างจะมีผลมาน้อยตามแต่การปรับตัวของผู้คนในชุมชนนั้น ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับมิติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางประวัติศาสตร์ หรือแม้แต่ความเชื่อที่ชุมชนสร้างขึ้นมา ความเชื่อดั้งเดิมเป็นการสืบทอดต่อกันมาตามเครือญาติเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น หรือมีความเกี่ยวเนื่องกับตำนานที่เล่าๆ ต่อกันมา และความเชื่อยังมีความเชื่อมโยงกับการเลือกพื้นที่หรือความมั่นคงในการตั้งถิ่นฐาน เพราะชาวบ้านจะเอาความเชื่อดั้งเดิมเข้ามาจัดการพื้นที่ของตนเอง เช่นกรณีตัวอย่าง ของชาวบ้านอีโก้มจะนับถือผีปู่ตาบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า “หลวงพ่ใหญ่” และผีปู่ตาปากห้วยดางเดียวชาวบ้านเรียกว่า “ปู่ตาปุง” ซึ่งชาวบ้านจะให้ความเคารพสืบทอดกันมาตั้งสมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน เพราะว่าศาลปู่ตาที่ชาวบ้านเคารพนับถือจะช่วยปกป้องรักษาให้ลูกหลานอยู่รอดปลอดภัยจากสิ่งชั่วร้าย “ศาลปู่ตาปุง หรือศาลปู่ตาที่ประจำอยู่ปากห้วยดางเดียว เป็นความเชื่อของชาวบ้านอีโก้มว่าเวลากลับมาแต่หาปลาแล้วฝากเรือไว้ทำบริเวณปากห้วยก็อย่าให้หาย หรือสมมุติว่าเรือถูกขโมยช่วงเช้าของอีกวันก็จะได้ยินข่าวว่าเรือของผู้ใดไปติดอยู่ท่าบ้านน้ำคำ ต.โพธิ์เมือง อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด ส่วนศาลปู่ตาบ้านหรือหลวงพ่ใหญ่ชาวบ้านสืบทอดไปทางไสยศาสตร์มากกว่า นายทอง ดวงบุปผา จำประจำหมู่บ้าน” การเลี้ยงผีปู่ตาจะแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ หนึ่งการเลี้ยงผีปู่ตาที่บะเคื่อน บะปี มีความหมายคือชาวบ้านได้บ่นไว้พร้อมกันทั้งหมู่บ้านก็จะเลี้ยงผีปู่ตาพร้อมกันทั้งหมู่บ้าน ลักษณะที่สองการบ่นผีปู่ตาให้ช่วยในเรื่องส่วนตัว เช่นให้ลูกสอบติดครู ไม่ให้ติดทหาร ให้ขายของดี ฯลฯ การเลี้ยงหรือบะผีปู่ตาชาวบ้านอีโก้มจะนิยมเลี้ยงผีปู่ตาในวันพุธ (จะไม่เลี้ยงผีปู่ตาในช่วงเข้าพรรษา) โดยเฉพาะในช่วงเดือน 6 ก่อนการลงนา ก็จะมีการเลี้ยงบ้านก่อนคือการเลี้ยง (ผีตาปู่หรือปู่ตา) ชาวบ้านเรียกว่าเลี้ยงญาพ่ปู่ โดยการเลี้ยงจะทำในวันพุธซึ่งเป็นวันดีของชาวบ้าน อุปกรณ์ในการเลี้ยงชาวบ้านจะเตรียมไก่ที่ต้มแล้วเสร็จไปเป็นตัว มีเหล้าเพื่อไปถวายปู่ตา ในการเลี้ยงจะมีตาจำในหมู่บ้านพาทำพิธี เลี้ยงแล้วยังมีการเสี่ยงทายฟ้าฝนว่าปีนี้จะฝนดีหรือไม่ดี โดยจะดูที่คางไก่ ในแต่ก่อนการเสี่ยงทายจะแม่นยำมากปีไหนทายว่าฝนดีฝนก็ตกตลอด ถ้าปีไหนฝนไม่ดีก็ไม่ค่อยตก ชาวบ้านก็จะรู้ดีว่าการทำนาจะต้องทำอะไรจะเริ่มต้นไหนจะใส่ข้าวอะไรถึงจะได้เก็บเกี่ยวตามฤดูกาล

ก่อนลงนาจะเลี้ยง(ผีตาแฮก) หรือผีไร่ผีนา ของตัวเอง ลักษณะการเลี้ยงตาแฮกของแต่ละที่จะไม่เหมือนกัน นาบางที่จะเลี้ยงพาหวาน คำหมาก กอกยา นาบางที่จะเลี้ยงไก่เป็นตัว จากนั้นก็จะไถแฮกนาไว้ การไถจะใช้ควายในการไถ พอฝนลงก็จะตกกล้า หรือหว่านเมล็ดข้าวลงในแปลงนา แล้วจากนั้นก็ใส่เหล่าโท(สาโท) ไว้ พอต้นกล้าโตพอที่จะดำก็จะลงแขกดำนา จากนั้นก็จะเอาเหล่าโทมาให้คนที่มาช่วยดำกินกันแต่ก่อนไม่มีการจ้างมีแต่การหากันหรือ(ลงแขกข้าว)

“ความเชื่อของบ้านอีโก่มพี่น้องยังให้ความเคารพนับถือผีปู่ตาอย่างเคร่งครัด ถ้าผู้ใดเห็ดผิดผีก็จะมีอันเป็นไปที่น่าเชื่อ อย่างพ่อเมื่อก่อนเฒ่าพ่อของพ่อให้พ่อไปตัดไม้ใกล้ดอนปู่ตาปากห้วยตางเดียวพ่อก็รู้หยั่งก็ไปตัดไม้ ในขณะที่หนึ่งพ่อได้ยกมีดลิฟต์ต้นไม้แต่พลาดมาถูกขา ซึ่งต้นไม้ก็ใหญ่ไม่ใช่ต้นไม้เล็ก พ่อก็กลับมาบ้านแล้วไปถามเฒ่าพ่อว่าให้ผมไปตัดไม้ได้บอกกล่าวปู่ตาปากห้วยหรือยัง เฒ่าพ่อบอกว่ายังบ่ทันได้บอกกล่าวหลังจากวันนั้นเฒ่าพ่อก็ได้แต่งขันห้าวไปบอกกล่าวและขอขมาปู่ตาปากห้วยตางเดียว พ่อถึงได้ใส่ใจกับการกระทำ” (นายสม สิงห์เทพ อายุ 78 ปี. สัมภาษณ์ : 2559)

ทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการและระบบกรรมสิทธิ์

ฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมดิน ช่วงแรกชาวบ้านได้เข้ามาบุกเบิกพื้นที่โดยการเข้ามาจับจองที่ดินโดยการมาถางป่าในบริเวณแห่งนี้เพื่อใช้ในการเพาะปลูกการทำการเกษตรเพื่อที่จะปลูกเพื่อยังชีพในการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิม และได้ทำเป็นที่อยู่อาศัยแล้วก็มีคนเข้ามาอยู่ร่วมกันมากขึ้นทำให้ตั้งเป็นหมู่บ้าน เดิมจะยังไม่มีการจับจองที่ดินคือถ้าใครถางป่าได้มากก็มีที่ดินมาก

การจับจองและครอบครองพื้นที่ตาม การจับจองหรือถือครองพื้นที่ตามเพื่อทำประโยชน์มีมานานและต่อเนื่อง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หรือมากกว่า 100-150 ปี สาเหตุที่ทำให้กลุ่มคนเข้าจับจองพื้นที่ตามมี 2 ประการ ได้แก่ หนึ่งความแห้งแล้ง และต้องการตั้งหลักปักฐานแห่งใหม่ โดยเริ่มจากการเข้าหาอาหารซึ่งในป่าตามอุดมทั้งพืช สัตว์และของป่าอื่นๆ ซึ่งมีทั้งป่าไม้ แหล่งน้ำ สัตว์ป่า ปลา นอกจากนี้ ยังเหมาะแก่การทำนาและเพาะปลูกอีกด้วย จึงมีการเข้าจับจองตั้งเป็นหมู่บ้านตรงบริเวณที่ดอนหรือโนนสูง ได้แก่ บ้านปากปลาค้าว ตำบลดอนโอง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านบาก ตำบลโพธิ์เมือง อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด และบ้านบึงหวาย ตำบลสงเปือย อำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดชัยภูมิ ส่วนทางทิศใต้เป็นหมู่บ้านโนนยาง

กระบวนการเข้าจับจองที่ทำกินในพื้นที่ป่าตามของชาวบ้านสามารถเรียงลำดับขั้นตอนได้ดังนี้

(1) การแบ่งเขตที่ดิน ในหมู่บ้านกลุ่มแรกที่เข้าไปยังพื้นที่ที่จะมีการแบ่งเขตที่ดินกันด้วยวาจา และแนวเขตที่ได้จะไม่สร้างรั้วกันอาณาเขต แต่จะใช้สัญลักษณ์หรือเครื่องหมายที่หาได้ตามธรรมชาติในพื้นที่ เช่น ต้นไม้ใหญ่ ที่เนิน ที่ดอน หรือคันนา ส่วนที่เนินหรือดอนมีสายน้ำไหลผ่าน ก็ถือเอาสายน้ำเป็นเส้นแบ่งเขตวิธีการนี้ถือว่าเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่ง

(2) การผูกหญ้า เมื่อแบ่งเขตที่ดินแล้วเสร็จ ชาวบ้านจะแสดงเขตด้วยการผูกหญ้าไว้กับต้นไม้ เป็นดั่งฉลากหรือป้ายของบรรพบุรุษ ที่ว่า “หมายให้ผูกหญ้าคา หมายนาให้ผูกหญ้าปล้อง”

(3) การหักร้างถางป่า เป็นขั้นตอนต่อจากการผูกหญ้า คือ ตัดต้นไม้เป็นรูปตามแนวเขตที่ได้ผูกหญ้าแสดงไว้ ทั้งนี้ จะไม่มีการตัดต้นไม้ใหญ่ และคงป่าไว้ให้เหลือตามหัวไร่ปลายนา เพื่อใช้ประโยชน์ทั้งเป็นแหล่งอาหาร ร่มเงาและที่พักผ่อนหย่อนใจ

(4) การจุดไฟเผาต้นไม้ เพื่อให้ได้พื้นที่นา จำเป็นจะต้องหักร้างถางพงและตัดต้นไม้ ซึ่งถือว่าเป็นวิธีที่ทำให้พื้นที่ป่าถูกรบกวนและทำลายระบบนิเวศของป่าตามมากที่สุด

(5) การขุดปรับพื้นที่เพื่อปลูกข้าวและพืชไร่ เนื่องจากพื้นที่ยังมีตอไม้อยู่มาก ซึ่งไม่สามารถทำนาได้ จึงมีการขุดปรับพื้นที่กำจัดตอไม้และหญ้าเสียก่อน ในที่ลุ่มในฤดูจะใช้ในการทำนาทาม (นาปรัง) ส่วนที่ริมกุดและริมหนองจะใช้เป็นแปลงปลูกพืชผักสวนครัว

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในอดีตไม่มีเครื่องจักรกล ชาวบ้านจึงแผ้วถางเอาเท่าที่แรงกายจะพอทำได้ และแม้พื้นที่ที่บุกเบิกจะมีไม่มาก แต่ก็ให้ผลผลิตมากพอแก่การเลี้ยงชีพสมาชิกในครัวเรือน ทั้งนี้ เนื่องจากผืนดินยังอุดมสมบูรณ์และผู้คนในอดีตยังมีไม่มาก กอปรกับทรัพยากรธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์สูง จึงเพียงพอสำหรับการเลี้ยงคนทั้งชุมชน

รูปแบบการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าทาม

1) กิจกรรมการทำประโยชน์ในที่ดิน

(1.1) การทำนา การทำนาในเขตพื้นที่กุดปลาकुณมี 2 แบบ ดังนี้

นาแขง (นาปรัง) การทำนาแขงเป็นการทำนาดำในบริเวณกุด จึงไม่ต้องไถพรวน สามารถปักดำได้เลย และไม่ต้องใส่ปุ๋ย เพราะเป็นดินที่เกิดจากกระแสน้ำพัดพาตะกอนมาทับถมในช่วงฤดูน้ำหลากของทุกปี

ถอนกล้าในเดือนกุมภาพันธ์ ปักดำเดือนมีนาคมและเก็บเกี่ยวในเดือนกรกฎาคม พันธุ์ข้าวที่ใช้เป็นพันธุ์พื้นเมือง คือ ข้าวดอกไม้ (ข้าวเจ้า) ข้าวเหลืองบุญมา (ข้าวเหนียว) ซึ่งเป็นข้าวที่ให้ผลผลิตเร็ว สามารถเก็บเกี่ยวได้ภายใน 1 เดือน

นาหนอง เป็นการทำนาดำในบริเวณโนนทามหรือริมฝั่งกุด โดยตกลำในเดือน พฤษภาคม ปักดำเดือนมิถุนายนและเก็บเกี่ยวเดือนกันยายน ใช้พันธุ์ข้าวชนิดเดียวกับนาแขง

การทำนาหนองจำเป็นต้องทำคันนา เพื่อเก็บกักน้ำไว้สำหรับการไถพรวนก่อนปักดำ แต่ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ปัญหาในการทำนาหนอง คือ น้ำจะมาเร็วในบางปี ทำให้น้ำท่วม เกียวข้าวไม่ทัน ต้องดำน้ำเกี่ยวหรือนั่งเรือเกี่ยว แต่น้ำท่วมในอดีตเป็นแบบ “มาเร็ว-ไปเร็ว” ไม่แชะขังอยู่นานเหมือนในปัจจุบัน

(1.2) การทำไร่และปลูกพืชผัก มีปลูกในพื้นที่ริมฝั่งกุดใน 2 ช่วง ได้แก่ ช่วงเดือนธันวาคม-มกราคม และช่วงเดือนเมษายน-สิงหาคม เป็นการปลูกสำหรับบริโภคในครัวเรือน เช่น ข้าวโพด พริก ถั่วฝักยาว แตงกวา ฯลฯ

(2) กิจกรรมที่ทำประโยชน์อย่างอื่น

(2.1) ทำเลเลี้ยงสัตว์ เนื่องจากมีพืชหลายชนิดที่ใช้เป็นอาหารวัว-ควาย และยังมีแหล่งน้ำอยู่มาก ป่าทามจึงเป็นทำเลสำหรับการเลี้ยงสัตว์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งรูปแบบการเลี้ยงวัว-ควายในป่าทามมี 2 อย่าง ได้แก่

(2.1.1) การเลี้ยงแบบเฝ้าทั้งวัน ในช่วงเดือนมกราคม-มิถุนายน เนื่องจากเป็นช่วงที่มีการปลูกข้าวนาแขง

(2.1.2) การเลี้ยงแบบปล่อยและต้อนกลับบ้านในตอนเย็น ในช่วงเดือนกรกฎาคม-กันยายน ส่วนในช่วงตั้งแต่เดือนตุลาคม-ธันวาคม อันเป็นช่วงฤดูน้ำหลาก ต้องขังไว้ในคอกและหาฟางข้าวให้กิน

อนึ่ง สิ่งที่เป็นผลพลอยได้จากการเลี้ยงวัว-ควาย คือ ทำให้ชาวบ้านได้ปุ๋ยคอกใส่ที่นา

น้ำแหล่งน้ำที่ใช้ประโยชน์คือ น้ำจากแม่น้ำชี จะใช้ในการทำการเกษตรโดยการสูบน้ำขึ้นมาจากชีเพื่อที่จะใส่ที่นาเพื่อจะทำการเกษตร เช่น ทำนาปี นาปรัง ปลูกพืชผักริมชี ปลูกไม้ยืนต้นต่างๆและแต่ก่อนยังมีการนำน้ำอุปโภคแต่ก่อนก็ยังไม่มีการประปา

น้ำจากน้ำกุด ประโยชน์ในการใช้น้ำจะใช้ในการทำการเกษตรโดยการสูบน้ำขึ้นมาจากชีเพื่อที่จะใส่ที่นาเพื่อจะทำการเกษตร เช่น ทำนาปี นาปรัง ปลูกพืชผักริมชี ปลูกไม้ยืนต้นต่างๆและแต่ก่อนยังมีการนำน้ำอุปโภคแต่ก่อนก็ยังไม่มีการประปา

น้ำดื่มกินจะเป็นน้ำสา้างจั้น น้ำสา้างจั้นจะเป็นน้ำที่ใช้ดื่มในฤดูแล้งจะพบได้ตามน้ำกุดที่มีน้ำน้อยโดยการไปขุดดินออกแล้วน้ำจะออกก็สามารถเอาน้ำมากินได้

ฤดูกาลและระบบการไหลหลากของแม่น้ำชี

ระบบการไหลหลากของแม่น้ำชี ตามลักษณะทางกายภาพมีส่วนสัมพันธ์ต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำชี ทั้งในที่ดอนและภูเขา และที่ราบลุ่มที่ราบลุ่มริมน้ำ โดยเฉพาะการไหลของน้ำแม่น้ำชีในพื้นที่ราบลุ่มที่มีภูมิโนะเศเป็นบุงทาม ชุมชนมีองค์ความรู้ในการทำมาหากินสัมพันธ์กับระบบน้ำไหลตามฤดูกาลการผลิตในรอบปฏิทินการผลิต หรือเป็นวงรอบหมุนเวียน เช่น การหาปลา การทำนาและการหาของป่า เป็นต้น

ระบบการไหลหลากในภูมิโนะเศบุงทาม ในลุ่มน้ำชี

พื้นที่ป่าบุงป่าทามที่อยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มริมแม่น้ำชี ซึ่งเป็นพื้นที่รอยต่อระหว่างผืนดินและผืนน้ำนั้นสภาพของป่าบุงป่าทามจะมีน้ำซ้างตามธรรมชาติเป็นระยะเวลา 2-1 เดือน ชาวบ้านเรียกการซ้าง-ลงของน้ำตามธรรมชาติโนะว่า “น้ำแก้ง” หรือ “น้ำออกแก้ง” การไหลหลากของน้ำในพื้นที่ป่าทามลุ่มน้ำชีมีภาวะน้ำท่วมหลากทุกปี และมีระยะเวลาที่สม่าเสมอ จนชาวบ้านสามารถคาดคะเนและทำกิจกรรมการผลิตให้แล้วเสร็จก่อนที่น้ำจะท่วม

น้ำแก้ง เป็นภาวะน้ำท่วมหลาก เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณ เมื่อเกิดน้ำท่วมชาวบ้านจะดีใจ เพราะถือว่าได้น้ำมา “สระหัวซ้าง” กล่าวคือ น้ำที่หลากท่วมจะช่วยชะล้างและพัดพาเอาสิ่งสกปรกในพื้นที่ให้มลายหายไป ขณะเดียวกัน น้ำท่วมก็นำเอาตะกอนอาหารมาสู่พื้นที่เกษตร ทำให้ซ้างและพืชพรรณอื่นๆ เจริญงอกงาม

การหลากท่วมของน้ำ ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำซ้าง” และมีลักษณะนามเป็น “หัว” ซึ่งน้ำแก้งตามธรรมชาติจะซ้างหลายครั้งหรือหลายหัวในช่วงกลางเดือนกันยายน-ตุลาคม

น้ำแก้งตามธรรมชาติมีน้ำซ้าง 1 ครั้งหรือ น้ำแก้ง 1 หัว กล่าวคือ หัวแรก น้ำจะซ้างไม่เต็มฝั่งแม่น้ำแล้วก็ลดระดับลง น้ำหัวที่ 2 จะซ้างในช่วงที่ซ้างกำลังตั้งท้องและลดระดับลงอีกเช่น ส่วนน้ำหัวที่ 1 อันเป็นช่วงที่ซ้างกำลังสุกเหลือง และเป็นช่วงที่น้ำซ้างเต็ม โดยไหลหลากท่วมพื้นที่ป่าทามทั้งหมด ซึ่งช่วงนี้เกิดขึ้นในภายหลังที่ซ้างนาได้เก็บเกี่ยวซ้างในนาทามแล้วเสร็จพอดี

“ในอดีต น้ำท่วมจะค่อยๆ เอ่อซ้าง ตามแหล่งน้ำธรรมชาติ แล้วค่อยๆ หลากไปยังพื้นที่เกษตรกรรมและท่วมอยู่ไม่เกิน 1 สัปดาห์ก็จะลด แต่ปัจจุบัน การท่วมของน้ำจะเป็นการท่วมซ้างกินเวลากว่า 1-1 เดือนหรือท่วมตั้งแต่หน้าฝนจนถึงช่วงล่อยกระทง” (พอนิมิต หาระพันธ์.กลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนธาตุน้อย, สัมภาษณ์ : 2559)

ระบบการไหลของน้ำจึงมีความสำคัญและสัมพันธ์กับระบบนิเวศน์ป่าบุงป่าทามอย่างยิ่ง ซึ่งในรอบปีสามารถจำแนกเป็นฤดูกาลตามกิจกรรมการหาอยู่หากินในป่าบุงป่าทามของชาวบ้านลุ่มน้ำชี ซึ่งเป็นความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและประสบการณ์การหาปลาในทามของแต่ละคน จนล่วงรู้เกี่ยวกับช่วงน้ำซ้าง-ลงและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของปลาในแต่ละฤดูกาล (นายจันทรา จันทราทอง. กลุ่มชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร, สัมภาษณ์ : 2559) และรู้จักทรัพยากรธรรมชาติในบุงทาม และวิธีหากิน ดังนี้

ฤดูน้ำแดง (พฤษภาคม-มิถุนายน) เป็นช่วงฝนเริ่มตก และเข้าสู่ฤดูฝน โดยน้ำจะเริ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนไหลเข้าสู่ป่าทาม น้ำที่หลากได้พัดพาเอาตะกอนดินจนมีสีขุ่นซ้างหรือสีน้ำตาลแดง ชาวบ้านจึงเรียกว่า “ฤดูน้ำแดง” จากนั้น น้ำจะเพิ่มระดับล้นจากลำน้ำหลักแล้วไหลเข้าซ้าง (ร่องน้ำ) และไหลสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น กุด ซ้าง หนอง เลิง และเป็นช่วงที่พืชพรรณเจริญเติบโตออกดอกออกผล เพราะฝนแรกของฤดู ป่าทามจะมีสภาพสีเขียวไปทั้งผืนป่า มีอาหารอุดมสมบูรณ์ทั้งผลไม้ป่า พืชผัก ปลา หน่อไม้ หรือเห็ด ฯลฯ

ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาของป่าในป่าทาม หรือใช้เป็นทำเลเลี้ยงวัวควาย เพราะไม่สามารถเลี้ยงสัตว์ในที่นาทุ่งภายหลังมีการปักดำ ช่วงนี้ปลาจะเจริญเติบโตเต็มที่โดยจะเริ่มรวมกลุ่มกันเป็นฝูงใหญ่เพื่อผสมพันธุ์ และหาแหล่งน้ำที่เหมาะสมสำหรับวางไข่ การจับปลาจะใช้เครื่องมือที่มีขนาดใหญ่ที่เหมาะสมสำหรับการจับปลาขนาดโตเต็มวัย (พ่อนิมิต หาระพันธ์. สัมภาษณ์ : 2559)

ฤดูน้ำหลาก (สิงหาคม-พฤศจิกายน) ฤดูนี้ น้ำจะท่วมป่าทามเกือบทั้งหมดเหลือเพียงโนน (เนิน) ที่สูงเท่านั้น พืชพรรณที่อยู่ในบริเวณต่ำลุ่มก็จะจมอยู่ใต้น้ำ ที่มีลำต้นสูงก็จะโผล่ให้เห็นเพียงยอด ป่าทามจะกลายเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ โดยเฉพาะปลาที่อพยพจากแม่น้ำโขงสู่แม่น้ำมูล แล้วเดินทางต่อมายังแม่น้ำชี ทั้งเข้ามาหากินและวางไข่ เนื่องจากลักษณะของระบบนิเวศน์เอื้อต่อการขยายพันธุ์

การที่น้ำท่วมต้นไม้ในป่าทามในอีกทางหนึ่งเป็นการขับไล่พวกปลวก มด แมลงต่างๆ และสัตว์เหล่านี้ได้กลายเป็นอาหารของปลา รวมทั้งตะกอนดินก็เป็นธาตุอาหารของปลาด้วยเช่นกัน ป่าทามจึงกลายเป็นแอ่งน้ำเป็นที่พักและแหล่งอาหารขนาดใหญ่ของปลา ฤดูน้ำหลาก กลายเป็นช่วงแห่งการสะสมความอุดมสมบูรณ์ ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงแห่งการพักฟื้น เพราะไม่มีการใช้ประโยชน์จากป่าทามของผู้คน ชาวบ้านเข้าไปในป่าทามก็แต่เพียงการหาปลาเท่านั้น และเนื่องจากปลาฤดูนี้มีขนาดเล็ก เป็นลูกปลาชนิดต่างๆ หรือ “ปลาลูกครอก” ชาวบ้านต้องใช้เครื่องมือที่มีขนาดของตาถี่ เช่น สวิง และมุ้งเขียว

ฤดูน้ำลด (พฤศจิกายน-มกราคม) เป็นช่วงที่ป่าทามมีการปรับสภาพจากแอ่งน้ำขนาดใหญ่ และน้ำจะค่อยๆ ลดระดับลงและแห้งไปในที่สุด ต้นไม้ใบหญ้าจะเริ่มงอกและผลิใบขึ้นมาใหม่ สัตว์น้ำ เริ่มอพยพกลับสู่แม่น้ำชี ส่วนแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความลึกก็จะมีน้ำขังเช่น กุด หนอง ร่องน้ำ ฯลฯ ชาวบ้านก็เริ่มเข้าหาหาอยู่หากินในป่าทามอีกครั้งหนึ่ง ผลผลิตที่สำคัญหลังจากน้ำลดคือ การขุดมัน เช่น มันแขง มันน้ำ มันนก ฯลฯ ร่องรอยการขุดมันตามพุ่มไม้ทั่วทั้งป่าทามเป็นการพรวนดินให้แก่ต้นไม้ในป่าทามไปในตัว นอกจากนั้นก็มีการเลี้ยงวัว ควาย และจับปลา ซึ่งปลาในช่วงนี้จะมีขนาดใหญ่ เครื่องมือที่ใช้จับปลาก็เพิ่มขนาดความถี่ของตาตามขนาดของปลาขึ้นเป็นขนาดปานกลาง

ฤดูแล้ง (มกราคม-เมษายน) ช่วงนี้แม่น้ำชีจะมีสาหร่ายจอกและแห่นจำนวนมาก ซึ่งพืชเหล่านี้จะกลายเป็นอาหารสำคัญของปลาที่กินพืช ฤดูนี้ลักษณะของระบบนิเวศป่าทามเป็นผืนป่ามีพรรณไม้ขนาดเล็กจำพวกไม้พุ่ม ไม้หนามและหญ้าต่างเริ่มแตกยอด ออกใบ เช่น กำฟ้า เบ็นน้ำ หัวลิง ฝ้ายน้ำ ซึ่งเป็นอาหารชั้นดีของวัว ควาย ส่วนไม้ยืนต้น ก็เริ่มร่วงโรย เหลือเพียงกิ่งก้านและลำต้น เช่น หว้า สามพันตา เปื่อยน้ำ ฯลฯ แหล่งน้ำธรรมชาติมีน้ำขังพอที่จะเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด รวมทั้งพืชที่อาศัยอยู่ในน้ำหรือริมน้ำ สัตว์ป่าที่อพยพไปอยู่บนโคกจะกลับมาหากินและอยู่อาศัย และเป็นฤดูที่สัตว์เลื้อยคลานและหอย “จำศีล” หรือ “เข้าใจ” เช่น กบ หนู หอย ฯลฯ

ในช่วงนี้ในอดีต ชาวบ้านจะเผาหรือบุกเบิกป่า เพื่อขยายพื้นที่ทำนาข้าวไร่ หาฟืน ชาวบ้านปลูกผักสวนครัวตามพื้นที่ริมแม่น้ำชี เก็บเกี่ยวผือ (กก) ตามหนองน้ำนำไปทอเสื่อ และเสื่อเป็นเครื่องเรือนอันสำคัญที่ใช้การต้อนรับแขกอย่างให้เกียรติ เป็นที่มาของวัฒนธรรม “ปูเสื่อ” บางพื้นที่มี “ดินเอยัด” หรือตะกอนเกลือ ชาวบ้านก็จะขุดมาต้มเกลือสินเธาว์ สำหรับใช้ปรุงรสอาหารและหมักปลาร้า และนำออกขายเป็นสินค้า ถือว่าเป็นช่วงที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากทามอย่างเข้มข้น

ฤดูกาลถือเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดวิถีการหาอยู่หากินหรือ “เฝ้าอยู่เฝ้ากิน” ฤดูกาลเปลี่ยน ชาวบ้านก็เปลี่ยนวิธีการหากิน โดยหมุนเวียนต่อเนื่องกันไป ฤดูกาลได้ทำให้ชาวบ้านมีอาหารพอเพียงในทุกฤดู และชาวบ้านลุ่มน้ำริมชีจึงต้องดำเนินวิถีให้สอดคล้องกับฤดูกาล เป็นที่มาของการสร้างแบบแผนการทำมาหากิน การจัดการทรัพยากร ระบบความรู้ ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะตัวของชุมชนพื้นที่ป่าบุงป่าทาม

ป่า ประกอบไปด้วย

- ป่าหาดยาว จะเป็นพื้นที่หากินของชุมชนโดยมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด การหาเห็ดเพื่อนำมาจุดไฟ การหาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค ขุดมันแขง เป็นต้น ป่าหาดยาวนี้จะมีคุณสมบัติสมบูรณ์มากและเป็นที่อาศัยของสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่

- ป่าหาดนาแขง จะเป็นพื้นที่หากินของชุมชนโดยมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด การหาเห็ดเพื่อนำมาจุดไฟ การหาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค เป็นที่อาศัยของสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่

- ป่าหนองกระเบา จะเป็นพื้นที่หากินของชุมชนโดยมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด การหาเห็ดเพื่อนำมาจุดไฟ การหาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค เป็นที่อาศัยของสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่

- ป่าดอนปู่ตา จะเป็นป่าที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ในการเลี้ยงผีปู่ตาประจำหมู่บ้านโดยจะมีเฒ่าเจ้าเป็นผู้ประกอบพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณผีปู่ตารับเอาสิ่งที่ไปถวายผีปู่ตาโดยจะมีไก่ตัว และได้มีการเสี่ยงทายดูการณ์ว่าปีนี้จะดีหรือฝนไม่ดีจะดูที่คอไก่ตามความเชื่อของชาวบ้าน โดยเป็นความเชื่อของหมู่บ้านดอนแก้ว จะทำทุกปี ในเดือน 6 ออกใหม่ ให้ตรงกับวันพุธ เพราะเป็นวันดี

- ป่าที่กล่าวมาชาวบ้านจะเรียกว่าป่าห้วยไร่ปลายนาซึ่งจะอยู่ในพื้นที่รอบหมู่บ้านโดยที่ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านการหาอยู่หากิน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด ขุดมันแขง หาสมุนไพร พืชผักต่างๆ ล่าสัตว์ป่า และรวมถึงการไปหาเห็ด ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มาก

ลักษณะทางกายภาพของป่าทาม

1) ลักษณะพื้นที่ ของป่าทามประกอบไปด้วย ลักษณะของป่าพื้นที่ชุ่มน้ำจืด ที่พบในบริเวณลุ่มน้ำชี และลำน้ำสาขา ซึ่งเกิดจากการปรากฏการณ์ทางธรรมชาติของแม่น้ำชีที่ไหลผ่านภูมิประเทศลักษณะต่าง ๆ ก่อให้เกิดลักษณะทางนิเวศวิทยาที่มีความหลากหลายตามธรรมชาติ และทำให้พื้นที่ราบน้ำท่วมถึงไม่ราบเรียบเสมอกัน ทำให้สภาพพื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำชีที่ชาวบ้านเรียกว่า “ทาม” มีลักษณะภูมิโนเวศน์ที่แตกต่างกันแล้วแต่สภาพพื้นที่และมีความหลากหลายของชื่อเรียกตามสภาพท้องถิ่นของแต่ละพื้นที่ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ชีหลงหรือกุด ชีหลง หรือ กุดเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางเดินของน้ำ เนื่องจากแม่น้ำไหลคดเคี้ยวเป็นคูก้นจากเส้นทางน้ำเดิม ซึ่งขึ้นอยู่เงื่อนไขและปัจจัยหลายกรณี เช่น หากในปีไหนที่มีน้ำหลาก ก็มักจะเกิดเส้นทางน้ำใหม่

ชีหลง เป็นคำเรียกตามภาษาถิ่นที่บ่งบอกถึงลักษณะของของสายน้ำที่ไหลผิดทิศทาง หรือในบางพื้นที่เรียกสั้น ๆ ว่า กุด โดยมี 2 ลักษณะ ดังนี้

(1) กุด ที่มีลักษณะของลำน้ำโค้ง และมีปริมาณน้ำหล่อเลี้ยงอยู่ในลำน้ำบริเวณนั้น ตลอดปี โดยส่วนใหญ่จะเป็นแหล่งน้ำที่เกิดใหม่ในช่วงฤดูฝน และลำน้ำมีความต่อเนื่องกับแม่น้ำโดยเฉพาะในช่วงฤดูน้ำหลาก

(2) กุดน้ำแห้ง เป็นลักษณะของลำน้ำสายเก่าที่เปลี่ยนทิศทาง และมีน้ำเฉพาะในฤดูฝนหรือช่วงน้ำหลาก ส่วนใหญ่พบว่าในฤดูแล้งน้ำในลำน้ำนั้นจะแห้งเพราะท้องน้ำตื้นเขิน แต่ยังคงสภาพลำน้ำเก่าให้ปรากฏเห็นอยู่

เลิง คือลักษณะพื้นที่ที่ลาดลุ่ม มีลักษณะโล่งและลาดต่ำลงไปสู่ผิวน้ำของแม่น้ำ หรือกุด ฉะนั้น พื้นที่ช่วงลาดลุ่มต่อเนื่องกับน้ำหากมีน้ำขึ้นจะท่วมก่อน เกิดน่านน้ำเว้งกว้าง กุดหรือหนอง ถ้าฝนตกบริเวณเลิงที่เพิ่มความลาดสูงขึ้นสามารถทำนาได้ ส่วนต้นของเลิงจะแคบเข้าต่อเนื่องกับภูมิประเทศที่เป็น “ฮ่อม” โดยทั่วไปมี 2 ประเภท คือ เลิงกุดหรือเลิงน้ำกับเลิงโคก ภูมิสัณฐานที่พบโดยทั่วไป คือ เลิงกุด แต่บริเวณที่เป็นเลิงโคกจะมีบางแห่งที่เป็นที่ราบเว้าเข้าไปสู่เชิงเนินของป่าโคก ซึ่งจะปรากฏตามแนวพื้นที่ต่อเนื่องกับเนินดินหรือพื้นที่ที่ติดกับแนวเส้นชั้น

เวิง ลักษณะของพื้นที่ที่เว้าเข้าไปของเลิงน้ำ ดังนั้น ในเลิงหนึ่งๆ อาจมีหลายเวิง หลายส่วนที่เว้าเข้าไปในพื้นที่ลาดลงมา

คุน ลักษณะภูมิฐานที่ปรากฏอยู่ตามกุด เกิดจากการสะสมตัวของตะกอนดิน เกิดเป็นโคลนตม ลึกและเหนียว และลักษณะอาจยาวตามลักษณะกุดส่วนมากมักอยู่ใกล้กับแหล่งกลางกุด มีข้อสังเกตเห็นน้ำสีเขียวคล้ำเหมือนสนิมเฉพาะบริเวณคุน หากน้ำแห้งบริเวณนี้ น้ำจะแห้งช้าที่สุด มีลักษณะอ่อนและยุบตัวง่าย เป็นอันตรายต่อคนและสัตว์ที่ติดลุ่มติดคุน เนื่องจากเมื่อติดหล่มแล้ว ถ้ายิ่งดันก็จะยิ่งถูกดูดจมลงเรื่อยๆ

คำ คือ บริเวณน้ำซับไหลซึมจากบริเวณเนินหรือโนนลงสู่หอยม หอยหรือแหล่งน้ำต่างๆ เช่น หอยม บึง กุด ทำให้กุดไม่แห้ง ปัจจุบันคำได้เปลี่ยนแปลงหายไปมาก ไม่เกิดน้ำใสเขียวหรือดำเหมือนในอดีต และมักมีสนิมเหล็กลอยบนผิวน้ำ

คุยและคุ เป็นลักษณะภูมิโนนที่เป็นสันคันดินหรือแนวเนินคันดินบนที่ราบบึงที่ทอดยาวไปตามสายน้ำ ทั้งร่องน้ำปัจจุบันหรือร่องน้ำในอดีต ระหว่างคุยทั้งสองข้างจะเป็นที่ลาดลุ่มของกุดหรือหอยม เป็นสันคันดินกว้างตั้งแต่ประมาณ 10 เมตรขึ้นไป ยาวขนานกับสายธาร แต่ถ้าสันคันดินมีขนาดเล็กแคบเพราะอยู่ระหว่างร่องน้ำที่ไหลเชื่อมระหว่างกุด หรือกุดกับแม่น้ำปัจจุบันเรียกว่า คุ อันเกิดจากการเคลื่อนตัวของสันคันดินธรรมชาติ ในลักษณะการเกิดน้ำในวัฏจักรต่างๆ ทำให้คันดินริมฝั่งในอดีตเป็นคุย เป็นแนวยาวจนกลายเป็นเนินดินสูงของที่ราบทาม ส่งผลให้ระบบนิเวศของพืชบางส่วนเป็นพืชบก

หอยม ลักษณะภูมิฐานที่เป็นที่ลาดลุ่มแนวยาวอยู่ระหว่างคุย เช่น หอยมนาแซง มีการทำนาตามหอยม ในบางแห่งกุดเก่าก็กลายเป็นหอยม

มาบ คือ พื้นที่ระหว่างคุหรือคุยขนาดเล็ก โดยมาบจะถูกขนาบด้วยคุสองข้าง ตรงกลางเป็นที่ลุ่มแนวยาวขนานกับคุ ซึ่งบริเวณกลางของหอยมเรียกว่า มาบ

หอย ลักษณะคล้ายมาบ แต่เล็กและแคบกว่า มีกุดเก่ามีคุขนาบสองข้างและมีน้ำไหล เรียก หอยหรือร่องน้ำ เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำด้วยไซ

ปาก เป็นลักษณะภูมิฐานที่กุด หลง หอย หรือร่องน้ำไหลตกหรือไหลบรรจบกับแหล่งน้ำอื่น เช่น ปากหอย ปากกุด ปากเสียว ปากมูน

โนนทาม ดอนทาม เป็นภูมิประเทศที่เป็นที่สูงของทาม น้ำมักจะไม่ท่วมหรือนานครั้งจะเกิดน้ำท่วมถึง จึงเป็นแหล่งที่ชุมนุมของสัตว์ในฤดูน้ำหลาก ลักษณะพันธุ์พืชในบริเวณดังกล่าวจะมีพืชพันธุ์ขึ้นปะปนอยู่มาก เช่น ตะเคียน ยาง สะแบง พอก พบกระจายอยู่ทั่วไปทั้งบริเวณศึกษา โนนทาม ดอนทามมีความสูงกว่าริมฝั่งน้ำ

กึ่งกุด คือ ส่วนแคบของกุดหนึ่งที่เชื่อมต่อกับกุดที่กว้างกว่า

สภาพทางเศรษฐกิจ

การเกิดขึ้นมาของเศรษฐกิจของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างผ่านความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับฐานทรัพยากรธรรมชาติ เป็นรูปแบบการปรับตัวของชาวบ้านในพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิต ตัวอย่างเช่น การเกิดขึ้นของเศรษฐกิจบ้านอีโก้มจะมีความสัมพันธ์แนบแน่นกับนิเวศชุมชนหรือคุณลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติของคนอาศัยอยู่ในพื้นที่ลุ่มทามติดริมห้วย ติดป่าทามริมชีและแม่น้ำชี หมายถึงระบบเศรษฐกิจของชุมชนบ้านอีโก้มเกิดขึ้นตามฤดูกาลและทำเลตั้งในพื้นที่ทำกินและยังสร้างหลักประกันในการยังชีพให้แต่ละครัวเรือนนำมาสู่ “การหาอยู่หากิน” คนพื้นที่ลุ่มมีความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับตัวให้สอดคล้องกับภูมินิเวศสภาพแวดล้อมของพื้นที่ตนเองเพื่อสร้างกิจกรรมในการดำเนินวิถีชีวิตความอยู่รอด โดยพึ่งพาอาศัย

การและเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรดิน น้ำ ป่า โดยเฉพาะการนำเอาผลผลิตมาบริโภคกันระหว่างครอบครัว ถึงแม้ว่าช่วงเริ่มแรกหลังจากการบุกเบิกถากถางของพื้นที่นาทามได้เคยปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ปอ แก้ว ซึ่งเป็นการปลูกเสริมครอบครัวละ 1 ไร่ แล้วขนส่งเรือยนต์ไปขายให้พ่อค้าที่โรงสีท่าแสงกิโลกกรัมละ 50 สตางค์ การปลูกปอดำเนินมาได้ช่วงระยะเวลาหนึ่งก็หยุดจนถึงปัจจุบันเนื่องจากปัญหาราคาที่ตกต่ำไม่คุ้มกับการลงทุน

ซึ่งคนบ้านอีโก้มจึงมีวิถีเกี่ยวข้องกับทรัพยากรที่สำคัญอยู่ 1 ชนิด คือ ชนิดที่หนึ่งคือการทำนาทามในพื้นที่ลุ่มเพื่อบริโภคเหลือจึงขาย ชนิดที่สองคือการหาปลาได้ตลอดปีในบางบริเวณ เช่น แม่น้ำชี ส่วนในห้วยแดงเดียว ห้วยยางเฉอ พื้นที่นา สามารถจับได้ในช่วงฤดูน้ำหลากหรือฤดูฝน ชนิดที่สามการปลูกผักกิมซี ซึ่งชาวบ้านสามารถปลูกได้ตามปลายนาที่ติดตลิ่ง

“แม่จำได้ สมัยนั้นมีการปลูกพริก มะเขือ ผักกาด แตงโม เป็นต้น แต่ปลูกไว้กินอย่างเดียวเหลือจากกินก็ค่อยนำไปขาย แต่แตงจะปลูกขายมากกว่าเพราะว่ามีพ่อค้าแม่ค้ามารับไปขาย พักทองก็เป็นตัวหลักในการทำเงิน ต่อมาข้าวโพดหลังจากหมดฤดูข้าวโพด ก็จะค่อยลงพริก สำหรับพื้นที่ที่จะปลูกก็จะเป็นที่ต่อจากนาของตัวเองมาหาซี ส่วนคนมาที่หลังก็จะค่อยแบ่งปันกันทำ ผู้ที่มาจับจองใหม่ทำกันคนละงานหรือไม่ถึงงาน” (นางสังวาลย์ วงษ์จันทร์แดง : สัมภาษณ์ 2559) (บ้านอีโก้ม ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด) เศรษฐกิจของชุมชนบ้านอีโก้มมีความจำเป็นในการพึ่งพาระบบนิเวศที่จัดว่าเป็นฐานทรัพยากร โดยเฉพาะการประกอบอาชีพซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของคนบ้านอีโก้มที่ขึ้นอยู่กับการทำนาทาม เดิมการทำนาของพื้นที่ลุ่มจะทำเพื่อบริโภคภายในครอบครัว เหลือก็แบ่งปัน ในขณะที่เดียวกันถ้าเผชิญกับพลังธรรมชาติ อย่างเช่นปรากฏน้ำท่วม ยังสร้างวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนระหว่างพื้นที่ คือ “การที่คนลุ่มน้ำนำปลาไปแลกข้าวในพื้นที่โคก” หรือ “ปลาแลกแลกข้าว” แต่ก็ทำกันเป็นบางปี ในขณะที่บางคนได้ผูกข้อต่อแขนเพื่อเอาเสี้ยวหรือเป็นเสี้ยวกันระหว่างคนพื้นที่ลุ่มกับคนโคก

“มีหยังกะแบ่งปันกันกินในเครือญาติพี่น้อง ข้าวบ่ค่อยได้ขายมีเก็บไว้กิน เอาไว้เฮ็ดแนว บางปีกะฮอดข้าวใหม่ บางปีกะบ่ฮอด ต้องไปหาข้าวโดยการเอา บักอี ปลาแดก ผักไปหาแลกข้าวทางโคก ทางบ้านพี่น้องมาไว้กินไปหาข้าวกะไปเป็นหมูกันกับแม่ใหญ่สา แม่ไล แม่ล้อม

ตามีกะทำนาเลี้ยงลูกมาจนทุกวันนี้ ตามีว่าไม่เคยอยากเปลี่ยนอาชีพเพราะว่าไม่รู้สึไปเฮ็ดอีหยังมีแต่เลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ปลูกผัก พริก นำฝั่ชี รือเฮ็ดนาปีต่อไปเท่านั้น นายประพันธ์ วิเศษหวาน อายุ 68 ปี”

ยุคของการเริ่มพึ่งระบบตลาด การทำนาในพื้นที่บ้านอีโก้มแบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ นาปี และนาปรัง นาปี เป็นอาชีพหลักที่ชาวบ้านได้ประกอบอาชีพการผลิตเพื่อยังชีพและแลกเปลี่ยนหรือที่เรียกว่าไว้บริโภคตลอดจนเหลือไว้ขาย เดิมก่อนปี พ.ศ. 2485 รูปแบบการขายจะขายเป็น “หมื่น” หนึ่งหมื่นจะได้ข้าว 12 กิโลกรัม ตั้งแต่ตอนนั้นค่าของเงินจะมีค่าสูงมาก ขายข้าว 1 แสน จะได้ 1 บาท 1 แสน จะเท่ากับ 10 หมื่น จะได้ 120 กิโลกรัม ขายได้ 1 บาท ถ้าขายเป็นหาบจะได้หาบละ 1 สตางค์แดง

“แต่ก่อนจะมีนายฮ้อยปลูกสาขข้าวไว้อยู่ข้างลำน้ำใกล้หมู่บ้านเพื่อที่จะเก็บข้าวไว้ส่งต่อไปขายที่อุบลราชธานี แล้วชาวบ้านอีโก้มใครที่ต้องการจะขายข้าวก็จะนำไปขายที่สาขข้าวริมน้ำชีโดยจะใช้เกวียนขนไปขายที่สาขข้าว ถ้าได้ข้าวเต็มสาขข้าวแล้วนายฮ้อยจะต้องรอให้น้ำขึ้นก่อน ถึงจะนำข้าวขึ้นเรือ เรือจะใหญ่ใส่ข้าวได้หลายตัน เรือจะใช้ถ่านไฟเป็นตัวขับเคลื่อนเหมือนรถไฟสมัยก่อน ขนไปที่จังหวัดอุบลราชธานีขนไปตามสายน้ำแล้วลงแม่น้ำมูลแล้วไปที่อุบลราชธานีเพื่อที่จะเอาไปขายให้กับโรงสีใหญ่ นายลี วรวงศ์ อายุ 81 ปี”

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2485 การขายข้าวจะมีการขายเป็นถัง ข้าวเหนียวจะขายถังละ 1 บาท ถ้าเป็นข้าวเจ้าถังละ 4 บาท 1 ถังจะประมาณ 10 กิโลกรัม จะเป็นข้าวเปลือก ถ้าใส่เกวียนถ้าได้ 100 ถังจะเป็น 1 เกวียน ก็นำไปขายที่สาងข้าว บางคนก็เอาไปขายที่เสลภูมิ เขาจะให้เป็นถัง และเป็นเกวียน

พอมามี พ.ศ. 2508 เริ่มมีรถเข้ามารับซื้อถึงบ้านและพวกมารับซื้อก็จะเอาไปขายให้ร้านค้าช่วงนั้นจะมี ร้านกิมสูง ร้านไชยเฮง ร้านเกรียดเจริญ พวกที่มาหาซื้อก็จะเป็นชาวบ้านจะมีสาขาใครสาขามันแล้วนำส่งโรงสี ช่วงนั้นราคาข้าวจะประมาณ กิโลกรัมละ 1-4 บาท จากนั้นมาก็มีรถมาซื้อ

ชาวบ้านอีโก่มส่วนใหญ่จะเพาะปลูกข้าวเหนียว โดยอาศัยน้ำจากน้ำฝน ส่วนนาปรัง เป็นการปลูกข้าวนอกฤดูกาล ซึ่งต้องอาศัยน้ำจากแม่น้ำชี และห้วย ในการเพาะปลูก และคลองส่งน้ำชลประทานได้ผ่านพื้นที่การเกษตรในปี 2510 และเริ่มเพาะปลูกประมาณ 15 ครัวเรือนที่มีพื้นที่ติดคลองส่งน้ำ โดยนาปรังจะผลิตเพื่อขายในราคา 2.50 บาท โดยปัจจุบันเริ่มมีการใช้ประโยชน์พื้นที่การเกษตร 2,702 ไร่

ส่วนอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ให้กับครอบครัวและชุมชน คือ การหาปลาในแม่น้ำชี ห้วยตางเดียว ห้วยยางเมือ การจับปลาของชาวบ้านอีโก่มก็หาจนตลอดทั้งปีในแม่น้ำชีสำหรับพรานปลาแม่น้ำผู้เชี่ยวชาญก็มีประมาณ 18 คน ได้แก่ ทั้งเครื่องมือหาปลาจะเป็นเบ็ดฝอยก แห ต่าง โต้ง ไช บั้งลัน เป็นต้น ประเภทปลาจะเป็น ปลาค้าว ปลาปิ้ง ปลาชวย ปลาบึก ปลาเค็ง ปลาหมู เป็นต้นส่วนการหาปลาในลำห้วยก็จะหาได้ในช่วงฤดูน้ำหลาก หรือฤดูฝน เครื่องมือหาปลาที่ใช้ได้แก่สะตู่ ซึ่งจะพบมากในลำห้วยที่กระแสน้ำไหลไม่แรง ประเภทปลาส่วนมาก จะเป็นปลาขาวสร้อย ปลาปาก ปลานาง ปลาสุด ปลาเก่า ปลาเซียม ปลายอน ปลาตองกาย ปลาอีไท เป็นต้น ปลาแดก ปลาขาวสร้อย ปลาขาวมน ปลาปาก ปลาอีไท ปลาเลนไฟ เป็นต้น ความสัมพันธ์ของชุมชนกับวิธีการหาปลาในแม่น้ำชีเดิมยังมีความแนบแน่นเนื่องจากระบบการหาปลาหลังจากหาได้ส่วนมากก็จะแบ่งปัน และแปรรูป เช่นการทำปลาแดก การย่างเอาเกลือไว้กิน เป็นต้น ในขณะที่การขายเดิมจะขายกันเป็นกอง หรือ ตัว หรือเหมาขาย แล้วค่อยขายมาเป็นกิโลโดยพ่อค้าเป็นผู้กำหนดราคา “การหาปลาแต่ก่อนช่วง 10 ปีที่แล้ว พ่ออายุประมาณ 25 – 26 ปี(วัยหนุ่มๆ) แต่งงานแล้วก็มาอยู่กับเมียก็หาปลาขาย ก็จะมีปลาชบ ปลานาง หลายน้อย พอหาหาปลาได้ก็ไปขายอยู่ท่าสะแบงได้กิโลละ 12-11 บาท เรือลำหนึ่งก็แบ่งลงทุนลำละ 250 บาท ช่วงเวลาที่พี่น้องพากันไปหาปลาก็ช่วงเกี่ยวข้าวเสร็จเดือน 6-เดือนอ้าย พ่อสมใจ จันทะบาล อายุ 60 ปี”ขณะที่วัฒนธรรมการหาปลาของพรานปลาบ้านอีโก่ม ก็ยังมีการสืบทอดกันมาส่วนใหญ่จะมีลักษณะของการจับปลาที่เป็นวงรอบหมุนเวียนอย่างเป็นฤดูกาล ซึ่งเงื่อนไขที่เป็นตัวกำหนดให้เกิดกิจกรรมดังกล่าวคือ ชนิดพันธุ์ปลาและขนาดของปลา ซึ่งองค์ความรู้การจับปลาตามฤดูกาลนี้เกิดขึ้นจากเงื่อนไข 2 ชนิด คือ องค์ความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษและประสบการณ์การออกจับปลาของพรานปลาแต่ละคน ปัจจุบันถือว่าหาปลาของบ้านอีโก่มจากการแลกเปลี่ยนที่เป็นระบบเศรษฐกิจศีลธรรมมาเป็นระบบซื้อขาย โดยเฉพาะการขายปลาสดจะมีราคาที่พ่อสร้างรายได้ให้กับพรานปลาเป็นอย่างดี เช่น ปลาค้าวกิโลละ 100-150 บาท, ปลาปิ้ง กิโลละ 100-150 บาท, ปลาชวย กิโลละ 80-100 บาท, ปลาบึกกิโลละ 80-100 บาท, ปลาเค็ง กิโลละ 100-150 บาท เป็นต้น พ่อค้าส่วนใหญ่จะมาจากตลาด อ.ธวัชดินแดง เพื่อมารับซื้อปลา ส่วนการแปรรูปส่วนมากจะนำปลามาทำ ปลาแดก เอาไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลักและเอาไว้แลกข้าว ตลอดจนเอาไว้ฝากแขกที่มาเยี่ยมบ้านก็ยังถือเป็นของแลกเปลี่ยน และการแปรรูปเป็นปลาตากแห้ง ปลาขาวสร้อย ปลาขาวมน เป็นต้น ขายกิโลกรัมละ 200 บาท ส่วนสัมผัสมากใช้ปลาสร้อยมาแปรรูปเนื่องจากปลาประเภทนี้มีเยอะในช่วงฤดูน้ำหลาก ชาวบ้านอีโก่มขายห่อละ 5 บาท

ระบบเศรษฐกิจของบ้านอีโก่มจะเป็นระบบเศรษฐกิจที่ผสมผสานระหว่างระบบเศรษฐกิจแบบศีลธรรมซึ่งเป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรมของคนชนบทอีสาน ผสมปะปนกับระบบเศรษฐกิจแบบทุน แม้จะเกิดการผสมผสานกันของระบบเศรษฐกิจทั้งสอง แต่แก่นของระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านอีโก่มก็ยังยึดเรื่องเศรษฐกิจ

แบบศีลธรรมเป็นครรลองในการดำเนินชีวิต เพราะระบบการแลกเปลี่ยน ที่ไม่ได้ให้ความสำคัญกับมูลค่า ยังถือว่าโดดเด่นอยู่ การเปลี่ยนแปลงในเรื่องระบบเศรษฐกิจของชาวบ้านอีโก้มจึงไม่ได้มีมิติของการเปลี่ยนแปลงแบบ เปลี่ยนแล้วหายไป แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่มีความเป็นพลวัตสูง และมีการบูรณาการสูง ยังคงมีแก่นของความเอื้ออาทร ช่วยเหลือเกื้อกูลกันแฝงอยู่ในทุกกิจกรรมของวิถีชีวิต

ส่วนที่ 2 สถานการณ์ปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชีตอนล่าง

โครงการโขง ชี มูล กับ การสร้างเขื่อนในกลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ลักษณะภูมิประเทศ โดยทั่วไปของพื้นที่ตลอดแนวแม่น้ำชี ในจังหวัด ร้อยเอ็ด ยโสธร นั้น จะเป็นที่ราบลุ่มต่ำ มีแม่น้ำชี ลำห้วย บึง กุด ชีหลง หนอง ชีเฒ่า เป็นจำนวนมาก สลับกับพื้นที่ทำนาข้าว บางพื้นที่มีป่าทาม ป่าริมห้วย ริมหนอง ในฤดูที่น้ำหลาก น้ำจะไหลไปตามแม่น้ำชี เอ่อขึ้นตามลำน้ำสาขา ไหลเข้า กุด หนอง บึง ชีหลง แล้วจึงไหลเข้าพื้นที่นา สวน กระจายไปทั่วบริเวณพื้นที่ แล้วจะค่อยๆ ลดระดับลง ในระยะเวลาอันสั้น การท่วมในลักษณะนี้จะก่อให้เกิดความเสียหายมากนัก และชาวบ้านสามารถปรับตัวแก้ไขได้

เมื่อรัฐมีโครงการพัฒนาพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการสร้างเขื่อนอุบลรัตน์ กั้นลำน้ำพอง เขื่อนลำปาว กั้นลำน้ำปาว ซึ่งลำน้ำทั้งสองสายเชื่อมต่อกับลำน้ำชี ทั้งสองเขื่อนนี้ได้ส่งผลกระทบต่อสถานะน้ำในแม่น้ำชี

นอกจากนั้นในระยะต่อมามี โครงการพัฒนาระบบชลประทาน โขง ชีมูล ขึ้น ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลำน้ำชีขนานใหญ่ มีการก่อสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี ถึง 7 แห่ง เฉพาะในพื้นที่ จังหวัดร้อยเอ็ด และยโสธร ซึ่งเป็นแม่น้ำชีตอนล่าง จะมี 3 เขื่อน คือ เขื่อน ฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร – พนมไพร ในจังหวัดร้อยเอ็ด และฝายธาตุน้อย ในจังหวัดยโสธร

เมื่อเริ่มเปิดใช้งานเขื่อนทั้งสาม ตั้งแต่ ปี 2542 เป็นต้นมา สภาพน้ำในแม่น้ำชีและ สภาพนิเวศพื้นที่กลุ่มน้ำชีตอนล่าง วิถีชีวิตผู้คน จึงเกิดความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

โครงการโขง ชี มูล กับ การสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร- พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย

โครงการโขง-ชี-มูล สิงหาคม 2511 กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและ สิ่งแวดล้อมได้นำเสนอโครงการโขง-ชี-มูล บรรจุเข้าในแผนงานของโครงการน้ำพระทัยจากในหลวง เพื่อการพัฒนาภาคอีสานตามแนวพระราชดำริ วันที่ 8 เมษายน 2512 มีการนำเสนอโครงการโขง-ชี-มูล เพื่อขออนุมัติจากการประชุม คณะรัฐมนตรีภูมิภาค ที่จังหวัดขอนแก่น และคณะรัฐมนตรีได้มีมติให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและ สิ่งแวดล้อมดำเนินโครงการโขง-ชี-มูล ในวงเงินงบประมาณงวดแรก จำนวน 18,000 ล้านบาท โดยกำหนด เป้าหมายในการก่อสร้างอาคารและระบบชลประทานในระยะ 1 ปี (2511–2515)

แนวคิดในการวิเคราะห์ปัญหาในการนำเสนอโครงการโขง-ชี-มูล กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน วิเคราะห์ว่า สาเหตุที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบปัญหาในการขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก อุปโภค-บริโภค เนื่องจากปริมาณน้ำในลุ่มน้ำมูลและชีมีไม่เพียงพอ จำเป็นต้องนำน้ำจากแม่น้ำโขงมาใช้ โดยใช้การผันน้ำ

โครงการโขง-ชี-มูลได้ศึกษาความเหมาะสมของโครงการแล้วสรุปว่า โครงการมีความเป็นไปได้ทั้งในทางวิศวกรรมและเศรษฐศาสตร์ มีศักยภาพทางเทคนิคและสามารถส่งน้ำให้แก่พื้นที่เกษตรได้ 4.98 ล้าน ไร่ ครอบคลุม 15 จังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ยกเว้นนครพนม มุกดาหาร สกลนครและ หนองบัวลำภู

ซึ่งเป็นพื้นที่สูงและลำบากต่อการส่งน้ำ) พร้อมกำหนดระยะเวลาดำเนินโครงการออกเป็น 1 ระยะ ระยะเวลาดำเนินโครงการ 42 ปี (2515–2576) ด้วยงบประมาณทั้งสิ้น 228,000 ล้านบาท

วัตถุประสงค์โครงการโขง-ชี-มูล มีดังนี้

1) วัตถุประสงค์หลักของโครงการ เพื่อขจัดปัญหาการขาดแคลนน้ำอุปโภค-บริโภคและเพื่อ แก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำในการเกษตร ให้พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเกษตรก้าวหน้าทัดเทียม กับภาคกลาง หมายเหตุ วัตถุประสงค์ข้อนี้ ไม่ได้วิเคราะห์ถึงสภาพภูมิประเทศในด้านพื้นที่ทำการเกษตร และมองข้ามทั้งวิถีและสภาพภูมิศาสตร์ที่ต่างกัน

2) เพื่อสร้างงานในชนบท ชะลอการอพยพเข้าสู่เมือง

แนวทางหลักในการพัฒนาโครงการโขงชีมูล 1) พัฒนาระบบชลประทานที่ใช้น้ำภายในประเทศ โดยการปรับปรุงพื้นที่โครงการชลประทานเดิม คือ โครงการชลประทานลำปาวและโครงการชลประทานทุ่งสัมฤทธิ์ จำนวน 465,000 ไร่

2) สร้างฝายรวมทั้งระบบชลประทานในกลุ่มน้ำชี-มูล รวมทั้งการผันน้ำถ่ายเทน้ำระหว่างกลุ่มน้ำชี-มูล และ ลำน้ำสาขา จำนวน 401,480 ไร่

3) ปิดกั้นปากห้วยหลวงด้วยอาคารควบคุมน้ำก่อนลงแม่น้ำโขง รวมทั้งปรับปรุงห้วยหลวงเพื่อกักและดึงน้ำจากแม่น้ำโขง การสูบน้ำจากแม่น้ำโขง เพิ่มเติมเมื่อปริมาณน้ำในประเทศไม่เพียงพอ โดยการพัฒนา ระบบ ชลประทานที่ใช้น้ำจากแม่น้ำโขง ด้วยการสร้างสถานีสูบน้ำและระบบส่งน้ำจากแม่น้ำโขงมายังหนองหาน กุมภวาปีและเขื่อนลำปาว คลองผันน้ำจากชีไปมูล สร้างฝายระบบชลประทานในกลุ่มน้ำชี-มูล จำนวน รวมกัน 4,112,110 ไร่

ในการผันน้ำโขงเข้ามาใช้สามารถขยายพื้นที่ชลประทานได้ทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง แผนพัฒนาโครงการในระยะยาว โครงการโขง-ชี-มูล เป็นโครงการขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่พัฒนา กว้างขวาง ต้องใช้เวลาในการก่อสร้างยาวนานและงบประมาณลงทุนสูง จึงแบ่งแผนพัฒนาออกเป็น 1 ระยะ รวม 42 ปี โดยฝายทั้งหมดสร้างแล้วเสร็จตั้งแต่ปี 2542

เฉพาะในกลุ่มน้ำชี มีการสร้างเขื่อนกักน้ำในกลุ่มน้ำชี 7 เขื่อน ได้แก่

1) ฝายละหานนา จังหวัดชัยภูมิ รับผิดชอบโดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

2) ฝายชนบท จังหวัดขอนแก่น รับผิดชอบโดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

3) ฝายมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม รับผิดชอบโดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

4) ฝายวังยาง จังหวัดมหาสารคาม รับผิดชอบโดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

5) ฝายร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด รับผิดชอบโดย กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

6) ฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด รับผิดชอบโดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

7) ฝายธาตุน้อย จังหวัดยโสธร รับผิดชอบโดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

อย่างไรก็ตาม เมื่อการก่อสร้างเชื่อมกันแล้ว ในพื้นที่หลายๆแห่งยังมีการสร้างพนังกั้นน้ำ (คันไคต์) ขุดลอกลำห้วย สาขา และทำระบบชลประทานในพื้นที่รอบเขื่อนด้วย และ รัฐได้เปลี่ยนแปลงหน่วยงานรับผิดชอบเขื่อนทั้ง 7 แห่งจากกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานกระทรวงวิทยาศาสตร์ มาเป็น กรมประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจเบื้องต้น ทีมวิจัยจะได้นำเสนอรายละเอียดเบื้องต้นเกี่ยวกับ เขื่อนที่กั้นแม่น้ำชีทั้งสามแห่ง ดังต่อไปนี้

เขื่อนร้อยเอ็ด ที่ตั้งฝาย บ้านดอนวิเวก ตำบลพระธาตุ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดร้อยเอ็ด
ลักษณะฝาย เป็นฝายแบบใช้บานประตูบังคับน้ำเพื่อกักเก็บ(BARRAGE) โดยสร้างคันกั้นน้ำปิดลำชีเดิมแล้วขุดทางน้ำใหม่เพื่อเปลี่ยนทางไหลของน้ำ และสร้างฝายร้อยเอ็ดกั้นลำน้ำที่ขุดใหม่ ระดับท้องน้ำ 124 ม.รทก. ระดับกักเก็บ 130 ม.รทก. ระดับน้ำหลากสูงสุดที่ระบายได้อย่างปลอดภัย 135.5 ม.รทก.ปริมาณกักเก็บ 16 ล้าน ลบ.ม.ระดับน้ำตามลำน้ำเหนือฝาย 68 ก.ม. ประตูบังคับน้ำแบบเหล็กโค้ง (RADAIL GATE) จำนวน 6 บาน ระบบกระจายน้ำ สถานีสูบน้ำบ้านดอนวิเวก VERTICAL MIXED FLOW จำนวน 5 เครื่อง คลองส่งน้ำ ดาดคอนกรีต คลองสายใหญ่ 22.67 ก.ม. คลองซอย 39.09 ก.ม.

พื้นที่ได้รับประโยชน์(ตามแผน) 29,300 ไร่ ในเขต อ.เชียงขวัญ อ.ธวัชบุรี จ.ร้อยเอ็ด

งบประมาณ ค่าก่อสร้างฝาย 413 ล้านบาท งานระบบกระจายน้ำประมาณ 429 ล้านบาท (ค่าก่อสร้างระบบ+ค่าเครื่องสูบน้ำพร้อมอุปกรณ์และติดตั้ง ค่าจ้างที่ปรึกษาควบคุมงาน)

ระยะเวลาก่อสร้าง ฝายเริ่มก่อสร้าง 2 ธันวาคม 39 แล้วเสร็จ 25 ธันวาคม 2542 งานระบบกระจายน้ำปริมาณงานแล้วเสร็จ ถึง กรกฎาคม 49 ประมาณ 60 %

สถานภาพปัจจุบัน ตัวฝายก่อสร้างแล้วเสร็จ

งานก่อสร้างดำเนินการแล้วเสร็จในปี 2550 และของบประมาณสนับสนุนเพื่อก่อสร้างในขณะนั้นแล้วเสร็จ 104.816 ล้านบาท และค่าควบคุมงาน 3.114 ล้านบาท

เขื่อนยโสธร-พนมไพร ที่ตั้งฝาย บ้านหงส์ทอง ต.แสนสุข อ.พนมไพร จ.ร้อยเอ็ด และ บ.หนองหอย ต.เขื่องคำ อ.เมือง จ.ยโสธร-พนมไพร

ลักษณะโครงการ ประกอบด้วยฝายและคันดินกั้นน้ำ พร้อมทั้งระบบสูบน้ำและระบบกระจายน้ำ ระดับท้องน้ำ 115 ม.รทก. ระดับสันของฐานคอนกรีต 119 ม.รทก. ประตูเหล็กโค้ง RADAIL GATE ขนาด 12.5×7.35 ม. จำนวน 8 บาน คันดินกั้นน้ำสูง 127 ม.รทก. ความยาว 40 ก.ม.

ระดับกักเก็บน้ำตามลำน้ำ ลำน้ำชี 63 ก.ม. ลำน้ำสาขา 20 ก.ม. ปริมาณน้ำกักเก็บในลำน้ำ 22.4 ล้าน ลบ.ม.

พื้นที่ได้รับประโยชน์ในเขต อ.พนมไพร จ.ร้อยเอ็ด อ.มหาชนะชัย อ.เมือง อ.ค้อวัง จ.ยโสธร ฤดูฝน 61,000 ไร่ ฤดูแล้ง 26,840 ไร่

ระยะเวลาก่อสร้างเริ่ม 2534 แล้วเสร็จ 2546 ฝาย 2534 – 2541 ระบบกระจายน้ำ 2538 – 2541 คลองซอย 2544 – 2546

งบประมาณ รวม 1,862.96 ล้านบาท

เตรียมงานเบื้องต้นและบริหารงาน 24.10 ล้านบาท งานสำรวจออกแบบ ควบคุมงานก่อสร้าง 111.99 ล้านบาท ค่าก่อสร้างบานคอนกรีตและส่วนประกอบ 433.55 ล้านบาท ค่าประตูเหล็กพร้อมอุปกรณ์และติดตั้ง 70.10 ล้านบาท งานก่อสร้างระบบกระจายน้ำ(สายประธาน) 577.67 ล้านบาท งานก่อสร้างระบบกระจายน้ำ(สายซอย) 277.65 ล้านบาท งานก่อสร้างระบบกระจายน้ำสถานีพนมไพร 309.07 ล้านบาท ค่าทดแทนที่ดิน 108.33 ล้านบาท

เขื่อนธาตุน้อย ที่ตั้ง บ.ธาตุน้อย ต.ธาตุน้อย อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี
 ลักษณะโครงการ ประกอบด้วยฝายและคันดินกันน้ำ พร้อมทั้งระบบสูบน้ำและระบบกระจายน้ำ
 ฝาย ระดับท้องน้ำ 107 ม.รทก. ระดับสันของฐานคอนกรีต 109 ม.รทก. ระดับกักเก็บ(สันฝาย)116 ม.รทก.
 ประตูน้ำเหล็กโค้ง RADIAL GATE ขนาด 12.5 X 7.5 ม. จำนวน 8 บาน ระยะเก็บกักน้ำตามลำน้ำลำน้ำชี
 105 กม. ปริมาณน้ำเก็บกักในลำน้ำ 56.1 ล้าน ลบ.ม.

ระบบกระจายน้ำ

	สถานีสูบน้ำ No.1	สถานีสูบน้ำ No.2	สถานีสูบน้ำ No.3
อัตราสูบน้ำสูงสุด/เครื่อง (ลบ.ม./วินาที)	1.6	1.7	0.75
จำนวนเครื่องสูบน้ำ(เครื่อง)	5	6	5
ความยาวคลองส่งน้ำ สายใหญ่(กม.)	12.62	17.04	6.59
ความยาวคลองส่งน้ำ สายซอย(กม.)	37.19	75.60	17.78

พื้นที่รับประโยชน์ ในเขต อ.เขื่องใน จ.อุบลราชธานี, อ.ค้อวัง และ อ.มหาชนะชัย จ.ยโสธร รวม
 พื้นที่ 69,248 ไร่

ระยะเวลาก่อสร้าง

เริ่ม ก.ย.2535 แล้วเสร็จ 2546

- ฝาย ก.ย. 2535 – ต.ค. 2541
- ระบบกระจายน้ำ 2538 – 2544
- คลองซอย 2543 – 2546

งบประมาณ รวมทั้งสิ้น 1,453.31 ล้านบาท

เมื่อเริ่มมีการกักเก็บน้ำ ก็เกิดภาวะน้ำท่วมมาตลอด เพราะฝายเก็บกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง แต่ในช่วงฤดู
 ฝน มีน้ำฝนมากน้ำไหลลงพื้นที่รับน้ำในลำน้ำชีหน้าฝาย ทำให้ไม่สามารถระบายน้ำได้ทัน และเนื่องจาก
 โครงสร้างฝายมีประตู 6-8 บาน โดยลดหลั่นตามลำน้ำ และยังมีพนังกั้นน้ำออกทั้ง 2 ข้าง ซึ่งปิดทางน้ำเดิม ทำ
 ให้น้ำไหลไม่สะดวกเหมือนเส้นทางธรรมชาติ

เพื่อความเข้าใจภาพรวมของโครงการ จึงได้มีการศึกษาข้อมูล และการใช้ประโยชน์ของเขื่อนลำปาว
 และเขื่อนอุบลรัตน์ประกอบ เนื่องจากทั้งสองเขื่อนอยู่เหนือเขื่อนในแม่น้ำชีตอนล่าง เมื่อเขื่อนทั้งสองเวลา
 ระบายน้ำจึงส่งต่อระดับน้ำในแม่น้ำชี

เขื่อนอุบลรัตน์ เป็นเขื่อนอนกประสงค์เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และใช้น้ำเพื่อการชลประทาน
 ก่อสร้างปิดกั้นลำน้ำพอง เขตอำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น สร้างเสร็จและกักเก็บน้ำ ปี 2508 เป็นเขื่อน
 ขนาดใหญ่แห่งแรกที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำชี

เขื่อนลำปาว ตั้งอยู่ที่บ้านสะอานนาทม ตำบลลำปาว จังหวัดกาฬสินธุ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อการ
 ชลประทาน และบริโภค สร้างเสร็จและเก็บน้ำตั้งแต่ปี 2511 มีพื้นที่ชลประทาน 118,000 ไร่ ส่งน้ำให้ พื้นที่
 เพาะปลูกใน อ.ยางตลาด อ.กมลาไสย กาฬสินธุ์ และบางส่วนในจังหวัดมหาสารคาม อ่างเก็บน้ำลำปาว

เป็นจุดรับน้ำจากหนองหาน บริเวณอ่างน้ำมีพื้นที่รับน้ำประมาณ 5,960 ตารางกิโลเมตร ปริมาณน้ำที่ไหลลงอ่างเฉลี่ย 2,200 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี อ่างเก็บน้ำมีระดับการกักเก็บที่ 162.00 ม.รทก. หรือ 1,410 ล้านลูกบาศก์เมตร มีระดับน้ำสูงสุดที่ 165.70 ม.รทก. หรือ 2,450 ล้านลูกบาศก์เมตร ระดับน้ำต่ำสุดที่ 150 ม.รทก. ปริมาณน้ำใช้งาน 1,145 ล้านลูกบาศก์เมตร

เมื่อพิจารณาต้นทุนและปริมาณการเก็บกักน้ำของทั้งเขื่อน เห็นว่าปริมาณน้ำมีเกิน ความต้องการทุกปี แต่เมื่อเวลาฝนตกมากเกินปริมาณจากการเก็บกัก เขื่อนจึงจะปล่อยน้ำทำให้ปริมาณน้ำ ไหลลงน้ำชีในปริมาณมากเกินความพอดีของธรรมชาติ

สถานการณ์ปัญหาผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อน

ชาวบ้านที่รวมกลุ่มเป็นเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ปัจจุบันมีจำนวน 1,522 คน จากจังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดยโสธร ภายหลังจากการที่มีการก่อสร้างเขื่อนทั้งสามแห่งกันแม่น้ำชี ต่างก็ประสบกับปัญหาต่างๆมากมาย โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วม ในเขตพื้นที่ลุ่มน้ำชี เป็นพื้นที่ที่มีลักษณะเป็นลอนคลื่น และจากลักษณะพื้นที่เช่นนี้ได้ทำให้ลำน้ำชีมีลักษณะคดเคี้ยว เกิดทางน้ำลัดในฤดูน้ำหลาก ซึ่งเป็นระบบนิเวศวิทยาอันเป็นจุดเด่นของกลุ่มน้ำชี มีพื้นที่ชุ่มน้ำในหลายลักษณะ เช่น บึง หนอง กุด แก่ง ชีหลง ชีเผ่า มีลำน้ำสาขา เช่น ลำน้ำพอง ลำน้ำปาว ลำน้ำเชิญ ลำน้ำยัง ฯลฯ และยังมีลำน้ำสาขาของลำน้ำย่อยอีกเป็นอันมาก

ลำน้ำชีมีสภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพที่หลากหลาย ในพื้นที่ตามจะเกิดน้ำท่วม ในช่วงฤดูน้ำหลาก สำหรับชุมชนลุ่มน้ำชี ในอดีตนั้น ภาวะน้ำท่วม ถือว่าเป็นปกติวิสัยและเป็นเรื่องธรรมชาติ ซึ่งคนในชุมชนจะต้องปรับตัวให้สอดคล้อง วิถีเช่นนี้ได้ก่อให้เกิดเป็นภูมิปัญญาและองค์ความรู้แก่ชุมชน องค์ความรู้ของชาวบ้านลำน้ำชีถึงขั้นจับชีพจรน้ำได้

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับลำน้ำชีได้ส่งต่อการผลิตของ ชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินในพื้นที่นาตามทำให้ทำนาได้ผลดี และพื้นที่ริมชี ริมกุด และหนองน้ำต่างๆ ก็ใช้เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ สร้างรายได้ให้แก่ชุมชน ถือว่าเป็นการออมทรัพย์ระยะยาว และผลผลิตจากธรรมชาติในพื้นที่ตามทำให้ชุมชนลำน้ำชีมีวิถีแบบ “เฝ้าอยู่เฝ้ากิน”

การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านแถบนี้ แม้จะหลีกเลี่ยงบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง แต่ก็ตั้งอยู่ไม่ห่างลำน้ำชี ทั้งนี้ ก็เพื่อจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมในพื้นที่ตามและริมฝั่งชี ความแนบแน่นกับธรรมชาติทำให้ชุมชนลำน้ำชีมีทัศนคติต่อภาวะน้ำท่วมเป็นไปในทางบวก มิได้มีความหมายในทางลบอย่าง “อุทกภัย” น้ำท่วม-น้ำหลากมิใช่ภัยอันตราย หากแต่เป็นฤดูกาลปกติ ที่นำมาซึ่งระบบนิเวศอันสมบูรณ์ให้มนุษย์ได้พึ่งพาธรรมชาติ

ฤดูน้ำท่วม-น้ำหลาก เป็นฤดูแห่งการจับปลาด้วยเครื่องมือประมงที่คิดค้นโดยภูมิปัญญาชาวบ้าน ในหน้าแล้ง พื้นที่ลุ่มน้ำชีก็แปลงปลูกผัก ปลูกพืชไร่ เกียวผือ (กก) ไปทอเสื่อ สื่อกก นอกจากจะเป็นเครื่องเรือนสำคัญแล้ว ยังเป็นที่มาของวัฒนธรรม “ปูเสื่อ” อันในการต้อนรับแขกอย่างให้เกียรติ ปลูกข้าวนาตาม และเลี้ยงสัตว์ บางพื้นที่มี “ดินเอยัด” หรือตะกอนเกลือ ชาวบ้านก็จะขุดมาต้มเกลือสำหรับบริโภค และหมักปลาร้า ทั้งกินเองและขายเป็นสินค้า

ภาวะน้ำท่วมเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มีมาแต่โบราณ ในอดีตเมื่อเกิดน้ำท่วมชาวบ้านจะมีความชื่นชมและดีใจ ถือว่าได้น้ำมา “สระหัวข้าว” กล่าวคือ น้ำที่หลากท่วมจะช่วยชะล้างและพัดพาเอาสิ่งสกปรกในพื้นที่ให้ไหลหายไป ขณะเดียวกัน น้ำท่วมก็นำเอาตะกอนอาหารมาสู่พื้นที่เกษตร ทำให้ข้าวและพืชพรรณอื่นๆ เจริญงอกงาม ในอดีตน้ำท่วมจะค่อยๆ เอ่อขึ้นตามแหล่งน้ำธรรมชาติ แล้วค่อยๆ หลากไปยังพื้นที่เกษตรกรรม และท่วมอยู่ไม่เกิน 1 สัปดาห์ก็จะลด แต่ภายหลังจากที่มีการสร้างเขื่อน พื้นที่ทำกินของชาวบ้านจากหลายหมู่บ้านมีสภาพกลายเป็น ท้องเขื่อนที่มีไว้รองรับปริมาณน้ำในฤดูน้ำหลาก สภาพการท่วม

ของน้ำก็เปลี่ยนแปลงไป จะเป็นการท่วมขังกินเวลากว่า 1 เดือน หรือท่วมตั้งแต่หน้าฝนจนถึงช่วงลดยกระทง (อมรรัตน์ วิเศษหวาน. สัมภาษณ์ : 2559)

สภาพความเสียหายจากปัญหาน้ำท่วมในลุ่มน้ำชีตอนล่าง นั้น สามารถจำแนกความเสียหาย รูปแบบของน้ำท่วม อยู่ 2 รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ 1 ท่วมเฉพาะพื้นที่เกษตรกรรม เช่น พื้นที่นา สวน ไร่ ฯลฯ ระยะเวลาท่วมขัง 10-15 วัน พบในพื้นที่แม่น้ำชีตอนกลางและตอนล่างที่ บ้านดอนแก้ว ตำบลบึงงาม อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านอีโก้ม ตำบลเทอดไทย อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ติดกับกุดแข่แซ ห้วยดางเดี่ยว ห้วยยางเมอ และแม่น้ำชี

รูปแบบที่ 2 ท่วมทั้งพื้นที่เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย ระยะเวลาท่วมขังประมาณ 1-3 เดือน พบในพื้นที่เครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง กลุ่มที่รับผลกระทบจากน้ำท่วม แบบนี้ประกอบด้วยบ้านดอนแก้ว ตำบลบึงงาม อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านอีโก้ม ตำบลเทอดไทย อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

จากการลงสำรวจพื้นที่และการสัมภาษณ์พบว่า ชาวบ้านในพื้นที่ประสบภัยน้ำท่วม เริ่มเปลี่ยนทัศนคติต่อน้ำท่วมที่เคยมีมาแต่อดีตตั้งแต่ปี 2520-21 ซึ่งเป็นช่วงที่การก่อสร้าง “เขื่อนพองหนีบ” (เขื่อนอุบลรัตน์) เพิ่งแล้วเสร็จ ช่วงนั้นมีฝนตกหนักและกรมชลประทานยังไม่เข้าใจระบบน้ำ ทำให้เกิดความผิดพลาดในการคำนวณ ได้ปล่อยน้ำออกจากเขื่อนจนท่วมพื้นที่ของชาวบ้านต่อมา ทางเขื่อนเริ่มปรับตัวได้ ทำให้สถานการณ์ดีขึ้น และเมื่อปี 2542 การก่อสร้างโครงการ-โขง-ชี-มูล ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีแล้วเสร็จ แล้วเหตุการณ์น้ำท่วมอย่างรุนแรงก็ตามมา ในปีแรก (พ.ศ.2542) ในพื้นที่ ประสบกับภาวะ น้ำท่วมขังนานผิดปกติจากเดิม ส่งผลให้ผลทางการเกษตรของชาวบ้านเสียหายโดยสิ้นเชิง ชาวบ้านบางส่วนเริ่มมีหนี้สิน แต่ชาวบ้านยังไม่มีปฏิบัติการใดๆ ชาวบ้านบางส่วนเริ่มตั้งข้อสังเกตว่าเหตุใดน้ำจึงท่วมขังนานผิดปกติจากเดิม

ต่อมา ปี พ.ศ.2544 เหตุการณ์น้ำท่วมยังคงเกิดขึ้นกับชุมชนลุ่มน้ำชี และท่วมขังเป็นเวลานานไม่ต่างจากปีที่ผ่านมา ขณะที่หนี้สินของชาวบ้านเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านเริ่มตั้งสมมติฐานว่า เขื่อนน่าจะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดน้ำท่วม แต่ชาวบ้านก็ยังไม่มีการปฏิบัติการใดๆ

ในปี 2545 น้ำท่วมยังคงเกิดขึ้นเหมือนปีที่ผ่านมา ชาวบ้านประสบภาวะหนี้สินท่วมท้น ชาวบ้านเริ่มมั่นใจในสมมติฐานที่ตั้งกันขึ้น ขณะเดียวกันก็ไม่สามารถแบกภาระหนี้สินที่เพิ่มขึ้นทุกปีได้ จึงพากันลงพื้นที่ เข้าสำรวจฝ่ายเพื่อศึกษาข้อเท็จจริง แล้วชาวบ้านก็เชื่อว่า น้ำท่วมเกิดจากการสร้างฝายขวางกั้นลำน้ำชี ชาวบ้านเริ่มมีปฏิบัติการ โดยเรียกร้องให้ภาครัฐแก้ไขปัญหาน้ำท่วม

จากสถานการณ์น้ำท่วมในอดีตและน้ำท่วมในปัจจุบัน เปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างของการท่วมของน้ำเป็นตารางได้ดังนี้

ตารางแสดงการเปรียบเทียบน้ำท่วมในอดีต และ ปัจจุบัน

น้ำท่วมในอดีต	น้ำท่วมในปัจจุบัน
ช่วงระยะเวลาไม่นาน (ไม่เกิน 1 สัปดาห์)	ระยะเวลายาวนาน (1-3 เดือน)
ท่วมแบบน้ำหลากและค่อยๆ เอ่อ	ท่วมแบบไหลบ่าอย่างรวดเร็วและรุนแรง ชาวบ้านคาดการณ์ไม่ได้ว่าน้ำจะมาเวลาไหน ไม่สามารถย้ายข้าวของได้ทัน น้ำยังทำให้พันธุ์ข้าวดั้งเดิมสูญพันธุ์จนหมด
ขึ้นจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ชาวบ้านจับชีพจรน้ำและปรับตัวโดยปลูกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ เช่น ข้าวหวัดหนึ่ ข้าวใหญ่ ข้าวลอย (ข้าวนาแซง)	พื้นที่เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัยเสียหาย พิษผลทางการเกษตรตาย

พื้นที่ทำการเกษตรมีความอุดมสมบูรณ์ เพราะน้ำพัดพาเอาอาหารพืชมาให้ และชะล้างสิ่งสกปรกออกไป (น้ำสระหัวข้าว) น้ำจะค่อยๆ เอ่อ ชาวบ้านสามารถจับปลาได้	จนหมด น้ำไหลเชี่ยวรุนแรง ชาวบ้านไม่สามารถจับปลาได้

สรุปความเข้าใจของชาวบ้านที่ได้จากปัญหาน้ำท่วม มีดังนี้

โครงการพัฒนาของรัฐโดยเฉพาะโครงการพัฒนาแหล่งน้ำที่มีความสำคัญกับแนวทางการจัดการน้ำตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่อิงโครงการและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ โดยขาดการให้ความสำคัญถึงลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ รวมถึงระบบนิเวศวิทยาในลุ่มน้ำชี จึงเกิดปัญหาความไม่เหมาะสมของพื้นที่ รวมทั้งการเดินระบบ

ดังนั้นเมื่อมีการดำเนินโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ จึงละเลยที่จะรับฟังความคิดเห็นข้อเสนอ หรือ แม้แต่คำทักท้วงของชาวบ้านในพื้นที่การบริหารจัดการน้ำแบบรวมศูนย์ จึงก่อให้เกิดปัญหาการบริหารการเปิด-ปิดฝายไม่สัมพันธ์กัน เช่น การบริหารจัดการน้ำจากเขื่อน ตั้งแต่เขื่อนพองหนีบ (เขื่อนอุบลรัตน์) ลำปาว และฝายต่างๆ ในลุ่มน้ำชี ซึ่งบริหารแบบไม่ประสานงานกันข้าราชการ ที่รับผิดชอบโครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐไม่ต้องรับผิดชอบต่อความผิดพลาดและล้มเหลวที่เกิดจากโครงการทำให้คิดโครงการต่อไปเรื่อยๆโดยไม่มีการทบทวนโครงการเดิมที่ทำไปแล้ว และทำให้เกิดการกระทำผิดซ้ำแล้วซ้ำอีกขณะที่หน้าที่การงานก็เจริญรุ่งเรืองขึ้นแต่ชาวบ้านต้องแบกรับผลกระทบตลอดไป (อมรรัตน์ วิเศษหวาน. สัมภาษณ์ : 2559)

ปัจจัย เรือนไขที่ทำให้เกิดน้ำท่วม

1) ปัจจัยด้านธรรมชาติภูมิประเทศ สันฐานทางภูมินิเวศน์และภูมิอากาศ

ลำน้ำชีเป็นลำน้ำที่มีความยาวที่สุดของภาคอีสาน มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 49,476 ตร.กม. คิดเป็นพื้นที่ 1 ใน 4 ของพื้นที่ภาคอีสานทั้งหมด ข้อเด่นของลำน้ำชี คือมีพื้นที่ชุ่มน้ำจำนวนมาก เช่น บึง หนอง กุด ชีหลง ชีเผ่า และลำน้ำสาขาจำนวนมาก เช่น ลำน้ำพอง ลำน้ำปาว ลำน้ำเชิญ ลำน้ำยั้ง ฯลฯ และยังมีลำน้ำสาขาของลำน้ำย่อยอีกมาก

จากสภาพดังกล่าวทำให้สภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพของลำน้ำชีมีความแตกต่างกัน ทำให้เกิดน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก แต่ท่วมอยู่ไม่นาน ไม่เกิน 1 สัปดาห์น้ำก็จะลด ทำให้ระบบนิเวศน์ในพื้นที่จะสามารถปรับตัวและมีความอุดมสมบูรณ์

2) การสร้างโครงสร้างพื้นฐานและโครงการพัฒนาที่มีในพื้นที่ การสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำชี ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง นั้น เป็นส่วนสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการท่วมซึ่งเป็นระยะเวลานาน โดยเฉพาะเขื่อนธาตุน้อย ที่บานประตูเขื่อนชำรุด และไม่สามารถเปิดบานได้สุด ไม่สามารถยกเปิดระบายน้ำได้ ส่งผลให้น้ำไหลไปรวมกันที่เขื่อนธาตุน้อย เกิดการท่วมพื้นที่เสียหายเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2559

การสร้างพนังกั้นน้ำหรือ คันไค้ เป็นแนวบีบให้น้ำอยู่ในพื้นที่ ตลอดแนวแม่น้ำชี จะมีพนังกั้นน้ำนี้บังคับให้น้ำอยู่ในพื้นที่จำกัด ปีใดหากมีน้ำไหลลงแม่น้ำชีเป็นจำนวนมาก คันไค้ไม่สามารถกั้นน้ำไว้ได้ น้ำจะไหลบ่าท่วมคันไค้ บางพื้นที่คันไค้ขาดน้ำจะไหลทะลักอ่างรุนแรงเข้าท่วมพื้นที่ของชาวบ้าน การไหลทะลักแบบนี้จะเกิดทางน้ำใหม่ เกิดอันตรายในพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านต้องเสียค่าใช้จ่ายในการปรับพื้นที่เพื่อใช้ทำการเกษตร

นอกจากนี้ บางปีในพื้นที่ที่มีฝนตกชุก น้ำจากนอกคันไต้จะสูงกว่าน้ำในแม่น้ำชี จำเป็นที่จะต้องระบายน้ำลงสู่แม่น้ำชี บานประตูระบายน้ำเกิดชำรุด ไม่สามารถเปิดให้น้ำไหลลงแม่น้ำชีได้ จึงเกิดน้ำท่วมขังทั้งในพื้นที่การเกษตรของชาวบ้านที่ด้านนอกพนังกั้นน้ำ จนบางครั้งจำเป็นต้องขุดคันไต้ออกเพื่อเปิดทางให้น้ำไหลลงแม่น้ำชี

ในช่วงที่น้ำเอ่อขึ้น พนังกั้นน้ำนี้ก็ทำหน้าที่กั้นน้ำไว้ กั้นน้ำไม่ให้น้ำท่วมเอ่อกระจายไปพื้นที่ต่างๆ อย่างที่เคยเป็น คันไต้นี้ก็กลายเป็นตัวบีบบังคับให้น้ำอยู่เฉพาะภายในบริเวณ บางปีที่มีน้ำปริมาณมาก น้ำจะท่วมคันไต้ และขาด ทำให้น้ำไหลทะลักเข้าพื้นที่ด้วยความรุนแรง เกิดเป็นร่องน้ำใหม่ สร้างความเสียหายแก่พื้นที่ของชาวบ้าน ลักษณะการไหลของแม่น้ำชีเปลี่ยนไปเนื่องจากแต่เดิมที่มีลักษณะการไหลที่เชียวและไหลแรง และร่องของแม่น้ำชียังมีระดับความลึกเป็นอย่างมาก ซึ่งทำให้ช่วงที่น้ำปริมาณเพิ่มสูงขึ้น น้ำที่ไหลเข้าท่วมพื้นที่นาข้าว ก็จะลดลงเร็ว เนื่องจากการไหลของน้ำสามารถระบายน้ำได้เร็วและไม่สิ่งกีดขวาง เวลาที่น้ำจะท่วม นั้น น้ำจะขึ้นช้าแต่เวลาที่น้ำลดนั้นจะลดลงอย่างรวดเร็วแต่เมื่อมีการสร้างเขื่อนปิด กั้นลำน้ำชี ได้ทำให้ลักษณะการไหลของน้ำช้าลง หรือหยุดนิ่งและร่องน้ำเกิดการตื้นเขิน ซึ่งในช่วงฤดูฝนที่มีปริมาณฝนที่ตกชุกและปริมาณน้ำในแม่น้ำมีปริมาณที่มากอยู่ก่อนแล้วและไหลไปรวมกันในแม่น้ำชี จึงเป็นการง่ายที่ระดับน้ำจะสูงขึ้นอย่างรวดเร็วและเกิดปัญหาน้ำไหลเข้าท่วมได้ระยะเวลาอันรวดเร็วและท่วมเป็นระยะเวลายาวนาน 3 – 4 เดือน

- ถนนที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นสะพานนั้น มีลักษณะเตี้ยและแคบเป็นการขวางทางน้ำทำให้การระบายน้ำเป็นไปได้ช้า

- ประตูระบายน้ำ ไม่มีความสอดคล้องกับการระบายน้ำของลำห้วยต่าง ๆ ที่ไหลลงแม่น้ำชีและยังมักมีเศษวัชพืชดินโคลนตมเข้าไปอุดตันและบางแห่งประตูก็ชำรุดไม่สามารถยกขึ้นได้ ซึ่งเป็นสาเหตุให้น้ำท่วมขัง

3) การบริหารจัดการเขื่อน ระบบการเปิด ปิดประตูเขื่อนไม่ค่อยสัมพันธ์กันกับปริมาณน้ำที่มีตั้งแต่จากเขื่อนอุบลรัตน์ เขื่อนลำปาว ที่ปล่อยน้ำมายังแม่น้ำชี เขื่อนมักจะเก็บน้ำไว้เต็มตลอด เมื่อน้ำจะล้น จึงมีการปล่อยน้ำออก หากมวลน้ำที่ไหลลงเขื่อนมีปริมาณมากในระยะเวลาอันสั้น ทำให้การเปิดประตูระบายน้ำไม่ทัน น้ำจึงไหลเข้าท่วมและขังอยู่ในพื้นที่การเกษตรทั้งที่อยู่เหนือเขื่อน และพื้นที่ใต้เขื่อน

ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อน

1) เกิดความเสียหายต่อพืชผลทางการเกษตร

“ปีนี้พี่น้องทางโซนอาจสามารถทำ นาข้าวปีนี้ ได้แต่ข้าว อีข้าวใหญ่”

“โซนโพธิ์ชัยกะคือกัน เพียบเลย ชาวทุ่งทุ่ง นาข้าวเสียหายทั้งหมด”

“ทางยโสธร กะบ่ต่างกัน”

“ทางเสลภูมิ ได้เกี่ยวข้าวนาโคก ส่วนนาทามได้เก็บเกี่ยวเป็นส่วนน้อย เขตตำบลบึงงาม หมู่ที่ 13 นาข้าวเสียหายทั้งหมด รอเฮ็ดแต่นาปรังเอา แต่กะบ่ฮู้ว่าน้ำล้นพอบ แต่ที่กำลังประสบอยู่ตอนนี้คือตลิ่งแม่น้ำชีพัง หลายจุดคัก เนื่องจากน้ำลดลงอย่างรวดเร็ว”

ถ้อยคำที่ตัวแทนเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ในแต่ละโซนพื้นที่ ออกมาบอกเล่าให้กับสมาชิกเครือข่ายฟัง ในวันที่มีการประชุมประจำเดือนและสรุปการทำงานวิจัย วันที่ 9 ธันวาคม 2560 ที่ศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชน

หากมองย้อนกลับไปได้ตั้งแต่เมื่อมีการสร้างเขื่อนแล้วเสร็จ ภาวะน้ำท่วมที่เกิดขึ้นติดต่อกันถึง 5 ปี (2542-2547) สภาพน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง มีระยะเวลายาวนานจนกลายเป็น อุทกภัย น้ำท่วมขัง ยาวนานทำให้ข้าว ถั่ว และพืชผลทางการเกษตรอื่นๆ เน่าตาย เกิดความเสียหาย ไม่สามารถเก็บผลผลิตได้ บางพื้นที่ที่เคยปลูกไม้ผล ระยะยาวปัจจุบัน ก็ไม่สามารถปลูกได้ เพราะเกิดความเสียหายตลอด

2) การเปลี่ยนแปลงการวิถีการผลิตข้าวในชุมชน

นาทาม นาแซง กลายเป็น นาปรัง

ในอดีตก่อนที่จะมีเขื่อนเกิดขึ้น การทำนํานั้นในฤดูฝนชาวบ้านจะทำข้าวนาปี โดยทำในพื้นที่ทาม จึงเรียกกันโดยทั่วไปว่าทำนาทาม ซึ่งเป็นนาที่อยู่บริเวณลำน้ำชีและลำห้วยสาขา ในปีที่มีน้ำหลากมาก ข้าวในพื้นที่นาทามก็ยิ่งเหลือพอที่จะเก็บเกี่ยวไว้บริโภคในครัวเรือน ไม่เสียหายทั้งหมด ชาวบ้านบางคนมีที่นาในพื้นที่ดอน ก็จะทำนาแซงตามที่ดอน โดยสูบน้ำเอาตามหนอง กุด แหล่งน้ำต่างๆ จะทำพอได้กิน

ต่อมาในระยะหลังปี 2530 เป็นต้นมา ชาวบ้านบางส่วนได้เริ่มนำข้าวมาปลูกภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวนาปีเสร็จแล้ว จะทำตามนาทามติดกับแม่น้ำชี และลำน้ำสาขา กุด ห้วย การทำนาปรังนี้ในระยะนั้นยังไม่มีคนทำมากนัก พื้นที่ทาม พื้นที่นาแซงจึงเป็นพื้นที่สำหรับเลี้ยงวัวควาย เป็นหลัก

ส่วนในฤดูหนาว จะมีการปลูกผักสวนครัวที่ริมฝั่งชี ตามพื้นที่ทามที่ใกล้แหล่งน้ำ และสามารถหาเงินตามพื้นที่ริมชีและพื้นที่ป่าทาม เช่น เก็บเห็ด เก็บหน่อไม้ หามันแซง แหะไข่มดแดง หาพิน รวมทั้งเครื่องมือหาปลา ชาวบ้านจะหาปลาทั้งในลำน้ำชีและตามพื้นที่กุดและหนองน้ำ ปลาที่เหลือจากการทำอาหารก็ขาย และสามารถนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่น เช่น แลกข้าว กับญาติพี่น้องที่อยู่พื้นที่นาตอน

เมื่อเสร็จฤดูทำนาปีชาวบ้านบางส่วนก็จะไปทำงานนอกพื้นที่ ซึ่งเป็นการอพยพแรงงานชั่วคราวนอกฤดูกาลผลิต ชาวบ้านบางส่วนที่มีที่ดินอยู่ติดกับแม่น้ำชี หรือ ห้วย หนอง กุด ต่างๆ ก็จะสูบน้ำขึ้นขึ้นมาทำนาปรัง ซึ่งการทำนาปรังจะทำเฉพาะบางปีที่ขาดแคลนข้าว หรือทำในปีที่ข้าวมีราคาดี ต่างกันอย่างสิ้นเชิงกับการทำนาปรังในสมัยปัจจุบันหลังจากที่มีเขื่อนแล้ว

“ปีนี้ แม่ทำนาปรัง สามสิบกว่าไร่ ลงทุนบ่แม่น้อย

ข้าวนาปีที่ปีนี้ เฮ็ด 48 ไร่ เฮ็ดกะยาก ลงทุนไปหลาย

น้ำท่วม ทั้งหมด บ่ได้เกี่ยวพอกอ

แม่ต้องซื้อข้าวกระสอบกิน ยืมข้าวพี่น้องกิน ยืมเงินมาลงทุนเฮ็ดนาปรัง

ข้าวนาปรังกะย่านเป็น “นาจ้ง” อยู่ ราคาข้าวกะถูกคัก บ่รู้ว่าสิคุ้มบ่ แต่กะต้องเสี่ยงเพราะมันบ่เหลือหยังแล้ว วัวควายเคยมี ชาวสามสิบกะขายกินเบ็ดแล้วตั้งแต่ปีน้ำท่วมต่อกันโดนๆ ”

แม่เกสร จากบ้านโนนราศี ตำบลบึงงาม อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด (สัมภาษณ์, 2561.)

บอกเล่าเรื่องราวความทุกข์ยากในการทำนาปรัง หลังจากที่มีน้ำท่วมข้าวนาปีทั้งหมด นาปรังจะเป็นความหวังของชาวบ้านในลุ่มน้ำชีตอนล่าง ที่จะมีข้าว มีรายได้ทดแทนข้าวนาปีที่เสียหายจากน้ำท่วม แม้ว่าราคาข้าวนาปรังในปีนี้จะยังไม่มีมีการประกาศราคาซื้อ และราคาก็ยังไม่มีแน่นอน แต่ชาวบ้านก็จำเป็นต้องเสี่ยงทำนา เพราะหากไม่ทำก็ไม่รู้ว่าจะมีรายได้จากส่วนใดมาใช้จ่าย วัวควายที่เคยมีก็ทยอยขายมาใช้จ่ายจนหมดตั้งแต่คราวที่น้ำท่วมติดต่อกันหลายปี (พ.ศ.2544-2547)

เขื่อนเกิดขึ้น เมื่อน้ำท่วมซึ่งเป็นระยะเวลาสั้น ชาวบ้านประสบภัยอย่างต่อเนื่อง ชาวบ้านจำใจต้องขายสัตว์เลี้ยงเนื่องจากจัดการดูแลยากลำบาก ชาวบ้านจึงได้เริ่มมีการทำนาปรังอย่างจริงจังเพราะข้าวนาปรังจึงกลายเป็นแหล่งรายได้หลักของชาวบ้านในพื้นที่

“ปีนี้ทำนาปรัง 13 ไร่ ใช้น้ำจากคลองชลประทานของ อบต.ดอนโฮง

ทำตั้งแต่เดือนธันวาคม หวานไหล่น้ำลงมาเลย ทำเร็วกว่าปกติ 1 เดือน

ใช้ข้าวพันธุ์ พิษณุโลก 49 พวง ซื้อพันธุ์มาจากร้านค้า และร้านสหกรณ์หมู่บ้าน บางส่วนก็เข็นเต้าเอามา ก่อน”

อ้ายริน หรือ อธิพล ภูเขา (สัมภาษณ์ : 2560) ชาวบ้านที่เข้าร่วมเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีล่าง จากบ้านกุดปลาเค้า ตำบลดอนโฮง อำเภอโพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ได้เล่าให้ฟังถึงการทำนาปรังในปี 2560 ส่วนข้าวนาปีถูกน้ำท่วมเสียหายทั้งหมด

พื้นที่โซนตำบลดอนโฮง อ.โพธิ์ชัย จังหวัดร้อยเอ็ด จะอยู่ใต้เขื่อนร้อยเอ็ด แต่เดิมก่อนที่จะมีเขื่อนพื้นที่แถบนี้ก็จะท่วม แต่ไม่ท่วมชัวยาวนานเหมือนมีเขื่อน ทำให้พืชผลพอได้เก็บเกี่ยวเพื่อการบริโภค แต่เมื่อมีสารสร้างเขื่อน น้ำจะท่วมชัวยาวนานทุกปี ชาวบ้านจึงไม่กล้าทำการเพาะปลูกในช่วงฤดูนาปี และไม่สามารถปลูกพืชไม้ผลได้ เพราะน้ำท่วมเสียหาย วิธีการปลูกข้าวนาแซงของชาวบ้านแถบนี้จึงแทบจะสูญหายไปจากพื้นที่ และถูกทดแทนด้วยนาปรังซึ่งแถบนี้จะมีคลองส่งน้ำชลประทานที่ดูแลสนับสนุนโดย อบต.ในพื้นที่

3) วิธีการเลี้ยงสัตว์เปลี่ยนไป และ จำนวนสัตว์เลี้ยงลดลง

แม่คุณ จิตวุธ (สัมภาษณ์ ,2561) ได้เล่าให้ฟังว่าสมัยก่อนที่จะมีเขื่อน ครอบครัวมีวัว 13 ตัว เป็นวัวพันธุ์พื้นบ้าน และวัวไทรกลาง ในช่วงแล้ง หรือก่อนน้ำหลากจะนำวัวไปเลี้ยงตามทุ่ง ตาม บางช่วงก็ไปเลี้ยงเอง บางช่วงก็ปล่อยให้หากินเองตามธรรมชาติ หรือรวมฝูงกันกับเพื่อนผลัดเปลี่ยนกันดูแล ส่วนในช่วงที่น้ำหลาก ซึ่งน้ำจะท่วมชัวยาวนาน ก็จะผูกให้หากินตามที่สาธารณะ หรือริมฝั่งที่ตลิ่งสูงๆ ส่วนวัวที่เลี้ยงไว้ วัวที่เลี้ยงหากจำเป็นต้องใช้เงิน ก็จะขายเลือกขายบางตัว ส่วนมากจะขายให้กับพ่อค้าในพื้นที่ หรือขายให้กับคนที่จัดงานแต่งงาน งานบวช งานประเพณีต่างๆ

“ช่วงน้ำท่วม หลังจากมีเขื่อนแล้ว น้ำท่วมพื้นที่ที่เคยเลี้ยงทั้งหมด

ต้องเอาวัวมาผูกไว้ที่ฟันทันน้ำ คนจะรวมกันไปเกี่ยวหญ้าจากต่างอำเภอ ไปฮอด

อำเภอเลิงนกทา ฝาน้ำย่อย ห่างจากบ้านเกือบร้อยกิโลเมตร มี สส. สนับสนุนค่ารถให้

ไปกันทีละหลายคน ได้มาคนละ 5-7 โค่น วันใดฝนตกกะเปียก กะเปียก

ได้มาแล้วจะต้องขนขึ้นเรือ เอามาให้วัวที่ผูกไว้ 2-วันไปที่ บางคนกะไป อาทิตย์ละเพื่อ

ลำบากคักตอนน้ำท่วม ทั้งวัว ทั้งคน ทั้งของที่ต้องดูแล”

เป็นถ้อยคำที่แม่ จิตได้เล่าถึงความยากลำบากเมื่อตอนที่น้ำท่วมแล้วต้องออกไปเกี่ยวหญ้า มาให้วัวกินตลอดตอนน้ำท่วมพื้นที่ เมื่อเผชิญกับการท่วมติดต่อกันหลายปีเข้าชาวบ้านก็จำใจต้องขายสัตว์เลี้ยงเหล่านั้น ออกแม่ไม่ได้กำไร

“ตอนปี 2554 น้ำท่วมหลาย กะเลยขายออก 4 ตัว ได้เงินทั้งหมด 18,000 บาท ดีกว่าปล่อยให้มันจ่อยตาย ตอนนี้(ปัจจุบัน) ทั้งหมู่บ้านมีวัว 5 ตัว มี 3 ครอบครัวที่เลี้ยง แม่มี 3 ตัว เป็นวัวพันธุ์ดีที่มีราคาสูงเลี้ยงเยอะแบบเดิมไม่ได้ ต้องเลี้ยงแบบที่มีราคาแพง จัดการได้ ยามน้ำท่วมกะพอหาให้กินได้ เวลานั้นน้ำท่วมกะลุ่มตามทิวัง บ่ได้ปล่อยลงตามคือเก่าแล้ว”

ปัจจุบันบ้านที่คือ หมู่ 2 ตำบลบึงงาม อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ทั้งหมู่บ้านมีวัวเหลือเพียง 5 ตัว มี 3 ครอบครัวที่เลี้ยง และเป็นวัวพันธุ์ผสมที่มีราคาแพง

เช่นเดียวกับ แม่เกสร (สัมภาษณ์, 2561) ซึ่งเคยเลี้ยงวัวฝูงถึง 20 ตัว หมู่ 30 ตัว เป็ด 300ตัว ก่อนที่จะมีเชื่อน แต่เมื่อมีการเก็บกักน้ำ และน้ำท่วมเป็นระยะเวลานาน เป็ดลอยหนีไปกับน้ำท่วม หมูและวัวต้องนำมาเลี้ยงที่ข้างถนน ไม่สามารถจัดการได้ จึงต้องทยอยขายออก ทั้งที่โดนกดราคาจากพ่อค้าที่มาซื้อ แต่ก็จำใจขายออกเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย เลี้ยงดูครอบครัว จนปัจจุบัน ไม่ได้เลี้ยงอะไรเลย เพราะน้ำจะท่วมทุกปี

ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนพื้นที่แถบลุ่มน้ำชีตอนล่างนี้เป็นพื้นที่เหมาะต่อการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย เป็นอย่างมาก ภายหลังจากน้ำลดพื้นที่ว่าง หรือที่หลังการเก็บเกี่ยว จะมีหญ้าขึ้นเหมาะสำหรับเลี้ยงวัว ควาย เมื่อถึงช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาไม่นาน ชาวบ้านก็จะนำไปเลี้ยงที่สวน หรือพื้นที่อื่นที่น้ำท่วมไม่ถึง ทำให้ไม่มีความยากลำบากต่อการจัดการสัตว์เลี้ยงมากนัก การเลี้ยงวัว ควายนี้ เป็นเหมือนการเก็บเงินออมของชาวบ้านแถบนี้ มีหญ้าตามธรรมชาติให้สัตว์เลี้ยงกินโดยไม่ค่าใช้จ่าย การเลี้ยงสัตว์ที่ถือเป็นการออมเงินของชาวบ้าน เป็นการใช้ประโยชน์จากหญ้าที่เกิดตามตาม ตามทุ่ง ให้มีมูลค่า เมื่อถึงเวลาจำเป็นที่จะใช้เงิน ชาวบ้านก็จะแบ่งขายวัวควาย ที่เลี้ยงไว้บางส่วน และบางส่วนก็เลี้ยงขยายพันธุ์ต่อไป

ภายหลังจากที่มีเชื่อน เริ่มมีการกักเก็บน้ำ น้ำได้ท่วมขังพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์เหล่านั้นเป็นระยะเวลานาน การที่น้ำท่วมขังอย่างยาวนานนั้น ทำให้พื้นที่ที่ชาวบ้านเคยใช้เป็นทำเลเลี้ยงสัตว์ จำพวก วัว ควาย ลดน้อยลงมาก ในช่วงเวลาที่ท่วม 1-3 เดือนนั้น ทำให้ขาดแคลนหญ้าที่ใช้เป็นอาหารสัตว์ ผู้เลี้ยงวัว ควาย ต้องออกไปหาเกี่ยวหญ้าจากพื้นที่อื่นมาให้สัตว์เลี้ยง บางหมู่บ้านที่น้ำท่วมถึงที่อยู่อาศัยและที่พักวัว จำเป็นต้องนำวัวมาผูกไว้ตามถนน การเลี้ยงวัว ควาย ในช่วงระยะหลังจากสร้างเขื่อนประสบกับความยากลำบากเป็นอันมาก บางปีที่น้ำท่วมมากๆ ชาวบ้านก็จำเป็นต้องขาย แม้ว่าจะไม่ได้ราคาที่เหมาะสมก็ตาม

4) วิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงไป

หากมองย้อนกลับไปที่ก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนในพื้นที่ วิถีชีวิตผู้คนในแถบลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้น จะดำรงชีวิตโดยพึ่งพิงอาศัยความอุดมสมบูรณ์ในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็น พื้นที่ทำนา เลี้ยงสัตว์ เพาะปลูก จับสัตว์น้ำ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีในพื้นที่เหล่านั้นเป็นทั้งแหล่งรายได้ แหล่งผลิตอาหาร ที่หล่อเลี้ยงคนในพื้นที่ การอพยพของคนไปทำงานขายแรงงาน ทำงานต่างถิ่น จึงเป็นสภาวะยังไม่ปรากฏให้เห็นมากนัก เป็นลักษณะการอพยพชั่วคราว เมื่อถึงฤดูกาลผลิตก็กลับมาทำงานที่บ้านเหมือนเดิม

แต่เมื่อเกิดภาวะน้ำท่วมเกิดความเสียหายติดต่อกันหลายปี ชาวบ้านต่างประสบกับขาดทุนในการทำ การผลิตมาโดยตลอด กลายเป็นหนี้สินพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ หลายคนจึงต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นเพื่อหารายได้ มาครอบครัว และใช้จ่ายในการดำรงชีวิต รวมไปถึงการชำระหนี้สิน ส่วนชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ บางส่วนก็ต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต โดยเฉพาะในช่วงที่น้ำท่วม ต้องใช้เรือในการสัญจร พึ่งพิงอาหารจากร้านค้า อาหารที่ได้รับจากการบริจาค ภาพของสวนผักริมชี่ที่ชาวบ้านเคยทำมาโดยตลอด อันเป็นแหล่งอาหารสำคัญ ส่วนหนึ่งที่ได้จากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ ปัจจุบันมีให้เห็นน้อยมาก เนื่องจากตลิ่งแม่น้ำชีพัง เกิดความเสียหายในพื้นที่มากจากน้ำท่วม

นอกจากความเปลี่ยนแปลงไปของวิถีชีวิตผู้คนในลุ่มน้ำชีตอนล่างแล้ว งานบุญ ประเพณีต่างๆที่ ชาวบ้านได้ร่วมกันประกอบมาโดยตลอด อันเป็นแบบแผนการยึดโยงความสัมพันธ์ระหว่าง คนในสังคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ประเพณีและพิธีกรรม เหล่านี้ก็เกิดความเปลี่ยนแปลงไปทั้งด้านความหมายความสำคัญ และวิธีปฏิบัติ

คนอีสานหรือคนที่มีเชื้อสายลาวนั้น ใน 1 ปีมีอยู่ถึง 12 เดือน หรือ “ฮีต 12 คอง 14” เพื่อให้ชาวบ้านได้มีกิจกรรมร่วมกัน สร้างความสามัคคีในชุมชน เป็นแนวการยึดโยงผู้คนไว้ แต่เมื่อเกิดภาวะน้ำท่วมนี้ ฮีตบางอย่างไม่เกิดการสืบทอดปฏิบัติ และบางอย่างต้องเลื่อนระยะเวลาออกไป เช่น บุญกุ่มข้าวใหญ่ ซึ่งเป็นฮีตที่ 2 ที่เป็นการทำบุญให้กับแม่โงสพที่แลกรักษาข้าวให้คนได้บริโภค มีข้าวจากกองบุญไว้ได้แบ่งปันผู้ที่ขาดแคลน และเป็นการรวมทรัพยากรทั้ง ข้าว และเงินของคนในชุมชนมาเป็นทรัพยากรส่วนกลางของคนในชุมชนที่จะนำไปทำนุบำรุงศาสนาและสาธารณะประโยชน์ร่วมกัน เมื่อพื้นที่ประสบกับภัยน้ำท่วมพืชผลเสียหาย ฮีต หรือ บุญกุ่มข้าวบางพื้นที่จึงถูกละเลยการปฏิบัติสืบทอด บางพื้นที่ต้องเลื่อนเวลาจัดงานออกไป เพราะข้าว อันเป็นเครื่องทำบุญอันสำคัญในฮีตนี้ถูกน้ำท่วมเกิดความเสียหาย ชาวบ้านไม่มีข้าวที่เพียงพอต่อการบริโภคและทำบุญ

5) ปัญหาต่อสุขภาพ เช่น โรคมือเปื่อยเท้าเปื่อย โรคท้องร่วง อันเป็นโรคที่มาพร้อมกับภาวะน้ำท่วมขัง

6) เกิดความยุ่งยากในการดำรงชีวิต ในช่วงน้ำท่วม ชาวบ้านที่น้ำท่วมถึงที่อยู่อาศัย จำต้องอพยพไปอยู่ที่อื่นที่ทางการจัดให้ถึง 1-2 เดือน โดยเฉพาะชาวบ้านจากพื้นที่ บ้านวังทอง บ้านดอนแก้ว บ้านหนองไฮวาน ตำบลบึงงาม อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดร้อยเอ็ด ต้องอพยพมาอาศัยอยู่ตามพังกั้นน้ำ ซึ่งสร้างความยุ่งยากในการใช้ชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็น การปัสสาวะ อุจจาระ อาบน้ำ ทำกับข้าว การอยู่การกิน

การคมนาคม การเดินทาง โดยปกติชาวบ้านจะใช้การเดินทางโดยใช้ถนนเป็นหลัก มีทั้งรถยนต์ รถจักรยานยนต์ มีความคล่องตัวในการเดินทางติดต่อธุระต่างๆ ในช่วงที่น้ำเกิดภาวะน้ำท่วม ถนนหลายแห่งถูกน้ำกัดเซาะพังทลาย สะพานบางแห่งชำรุดใช้การไม่ได้ ถนนบางสายน้ำท่วมขังพื้นผิวถนนเป็นหลุมบ่อขนาดใหญ่ รถไม่สามารถใช้สัญจรได้ ชาวบ้านก็จะอาศัยเรือที่ได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการในการเดินทางไปทำธุระนอกพื้นที่ ซึ่งบางครั้งเรื่อนั้นก็ไม่เพียงพอต่อความจำเป็นการใช้งานของชาวบ้าน

สรุปได้ว่าปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นมีความสัมพันธ์และสอดคล้องโดยตรงกับปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน จากการศึกษาและวิเคราะห์พบว่า การดำเนินนโยบายดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาที่ชุมชนได้รับ มีรายละเอียดผลกระทบดังนี้

1. ผลกระทบในการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข จากการที่ชุมชนได้รับปัญหาน้ำท่วมติดต่อกันหลังจากเขื่อนสร้างเสร็จปี 2543 เป็นต้นมา และท่วมขังนาน 3 – 4 เดือน ทำให้การดำเนินชีวิตของชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป โดยส่งผลกระทบในการหาอยู่หากินของคนในชุมชน ซึ่งตามปกติแล้วสภาพวิถีชีวิตของชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และอยู่อย่างพอเพียง และมีความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ แต่เมื่อเกิดปัญหาน้ำท่วมขึ้นมาชาวบ้านต้องเปลี่ยนวิถีไปอย่างมาก การเก็บข้อมูลพบว่า การเปลี่ยนแปลงการหาอยู่หากินซึ่งต้องมีการแข่งขันกับเวลาก่อนที่จะเข้าสู่ช่วงฤดูน้ำหลาก การอพยพของคนภายในหมู่บ้าน ในช่วงที่ประสบปัญหาน้ำท่วมย้ายไปอยู่ที่พังกั้นน้ำถือว่ามีความยากลำบากในช่วงที่อาศัยอยู่ ขาดความปลอดภัยทั้งในชีวิตและทรัพย์สิน เกิดความกังวลในปัญหานี้สินเช่นนี้ ธกส. กองทุนหมู่บ้าน เงินกู้ยืมที่ดอกเบี้ยสูงเพื่อใช้ในการลงทุนและใช้จ่ายในครอบครัว ส่งผลทำให้สภาพจิตใจเกิดความเสื่อมโทรมจากปัญหาที่เกิดขึ้น และมีการอพยพแรงงานเข้าสู่ภาคเมืองมากขึ้น ซึ่งถือว่าตามวัตถุประสงค์ของโครงการโขง-ชี-มูล มีการระบุไว้ว่าจะมีการสร้างงานในชนบทเพื่อชดเชย และลดปัญหาในการอพยพแรงงานเข้าสู่ภาคเมืองแต่ในความเป็นจริงกลับกลายเป็นการสร้างปัญหาการอพยพเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วมากกว่าที่จะลดปัญหา ดังนั้นวิถีชีวิตของชาวบ้านจึงได้รับผลกระทบต่อการดำเนินวิถีชีวิตอย่างปกติสุข

2. ผลกระทบในการประกอบอาชีพ ปัญหาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร เป็นเขื่อนที่สร้างปัญหาอย่างชัดเจน คือ

2.1 การสูญเสียโอกาสในการเก็บเกี่ยวข้าว ปัญหาน้ำท่วมที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพของชาวบ้าน โดยเฉพาะการทำนาทาม ที่เป็นอาชีพหลักของชาวบ้านสองฝั่งลุ่มน้ำชี เนื่องจากน้ำได้เข้าท่วมทำนาปี โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นนาทาม ซึ่งน้ำได้ท่วมซึ่งเป็นระยะเวลา 3-4 เดือน ส่งผลให้ต้นข้าวจมน้ำและเกิดการเน่าเสียและตายลงไปเป็นจำนวนหลายหมื่นไร่ ทำให้ชาวบ้านสูญเสียรายได้หลักและสูญเสียโอกาสในการเก็บเกี่ยวผลผลิตในพื้นที่ของตนเอง จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำนาปรังแทนนาปี ซึ่งนาปรังถือว่ามียอดทุนในการผลิตสูง แต่มีผลตอบแทนในปริมาณที่ต่ำ และการที่พื้นที่การเกษตรถูกน้ำท่วมขัง 3-4 เดือน เป็นระยะเวลานานตั้งแต่ปี 2543 เป็นต้นมา และทำให้ชาวบ้านต้องเป็นหนี้เพิ่มมากขึ้นไปด้วย

2.2 การสูญเสียอาชีพประมงพื้นบ้านเนื่องจากน้ำได้ท่วมป่าทามและมีสภาพเสื่อมโทรม ซึ่งส่งผลกระทบต่อจำนวนพันธุ์ปลาโดยตรง ป่าทามเป็นแหล่งอาหารและพื้นที่วางไข่ในช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งถือเป็นการทำลายระบบนิเวศและห่วงโซ่อาหารทั้งคนและสัตว์ ทำให้ปัจจุบันการประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านจากการหาเพื่อขาย กลายเป็นการหาเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น ซึ่งถือว่าต้องสูญเสียรายได้จากการประกอบอาชีพประมง

2.3 การสูญเสียอาชีพปลูกผักกิมน้ำชี กุด แก่ง เป็นการปลูกพืชอายุสั้นหลังจากการเก็บเกี่ยวเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว พืชที่ปลูก ได้แก่ ข้าวโพด ถั่วฝักยาว มะเขือ พริก แตงค้าง ถั่วลิสง เป็นต้น โดยได้อาศัยน้ำจากแม่น้ำชี แต่ต้องสูญเสียโอกาสในการเพาะปลูกไปเนื่องจากประสบปัญหาน้ำท่วมเป็นระยะเวลานาน 3-4 เดือน

2.4 การสูญเสียโอกาสในการประกอบอาชีพปศุสัตว์ โดยเฉพาะการเลี้ยงวัวเนื้อที่ถือว่าเป็นรายได้เสริมที่ช่วยแก้ไขปัญหาระง่อนเงินให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างมาก แต่จากปัญหาน้ำท่วมทำให้ขาดพื้นที่ในการเลี้ยงสัตว์และขาดแคลนอาหารในการเลี้ยงสัตว์อีกด้วย

ผลกระทบในด้านสิทธิการจัดการทรัพยากร จากการที่ชุมชนถูกละเมิดสิทธิการจัดการทรัพยากร โดยรัฐได้นำกรรมสิทธิ์ของชุมชนในการบริหารจัดการทรัพยากร ไปเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐ ซึ่งถือว่าการละเมิดสิทธิต่อชุมชนและไม่ได้รับความเป็นธรรมในเรื่องของกรรมสิทธิ์ เพราะยังมีระบบกรรมสิทธิ์ส่วนรวม ซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ที่มีการใช้ทรัพยากรร่วมกันของคนในชุมชน ซึ่งจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรก็เช่นกันที่รัฐได้มีการนำระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ไปเป็นกรรมสิทธิ์ของรัฐในการบริหารจัดการลุ่มน้ำแทนชุมชน และประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรแต่อย่างใด ถือว่าเป็นการขีดเส้นแบ่งกรรมสิทธิ์ในการจัดการทรัพยากรว่าสิ่งนี้เป็นของรัฐ สิ่งนี้เป็นของชาวบ้าน โดยถือว่าเป็นความเป็นธรรมในเรื่องการจัดการทรัพยากรระหว่างรัฐกับชุมชนเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่จากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร แล้วเสร็จ ทำให้ชุมชนไม่สามารถจัดการทรัพยากรได้เลย และการไม่มีส่วนร่วมของชุมชนตั้งแต่เริ่มเนินโครงการในการให้ข้อมูลของหน่วยงานรัฐ และการไม่ได้ศึกษาผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม นี่คือการละเมิดสิทธิต่อชุมชนโดยการดำเนินนโยบายของโครงการ ที่มีความผิดพลาดและเป็นการทำลายชุมชน และเป็นการไม่เคารพต่อสิทธิของชุมชน

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้กระทำต่อโครงสร้างของชุมชนโดยตรง เมื่อโครงสร้างของชุมชนถูกทำลาย การล่มสลายจึงเกิดขึ้นกับชุมชนในทุกมิติ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วิถีชีวิตและวัฒนธรรม ซึ่งตัวชี้วัดของความเปลี่ยนแปลงที่เห็นเป็นรูปธรรมและง่ายต่อความเข้าใจ คือ สภาพน้ำท่วมที่ผิดแผกไปจากอดีตที่เคยมีเคยเป็น ภาวะน้ำท่วมอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร แตกต่างจากการท่วมที่เป็นไปตามกลไกธรรมชาติอย่างในอดีตโดยสิ้นเชิง น้ำหลากที่เกิดจากธรรมชาติ ชาวลุ่มน้ำสามารถปรับตัวให้

สอดคล้องได้ สามารถกะเนหรือคาดการณ์การมาของน้ำจนถึงขั้น “จับชีพจรน้ำ” ได้ แต่ภาวะน้ำท่วมอันเป็นผลมาจากโครงการพัฒนาของรัฐเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ชาวบ้านอาจปรับตัวให้กลมกลืนหรือยังชีพอย่างปกติสุขได้

การเปลี่ยนแปลงทางระบบนิเวศของพันธุ์ปลาหลังจากที่มีการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรปิดกั้นในแม่น้ำชีและส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของจำนวนพันธุ์ปลาเป็นอย่างมากเนื่องจากการไปปิดกั้นเส้นทางของปลาที่ใช้ในการอพยพของปลาจากปลายทางของแม่น้ำขึ้นมาวางไข่ ยังบริเวณต้นน้ำที่เป็นไปตามธรรมชาติของระบบนิเวศของปลาการปิดกั้นทางเดินของปลาดังกล่าวนั้นจึงทำให้จำนวนพันธุ์ปลาในพื้นที่มีจำนวนลดลงไปอย่างมากโดยการเกิดน้ำท่วมซึ่งบริเวณป่าทามเป็นระยะเวลา 3 – 4 เดือน จึงเป็นการทำลายแหล่งอาหารและแหล่งเพาะพันธุ์ของปลาและส่วนหนึ่งมาจากการขยายพื้นที่ในการทำนาของชาวบ้านโดยเฉพาะบริเวณป่าทามของชุมชนเพื่อเพิ่มผลผลิตและรายได้ให้ทันก่อนที่น้ำจะท่วมพื้นที่นาข้าวจึงเป็นการทำลายพื้นที่หากินของปลาไปด้วย

3.3.2 สภาพดินมีความเสื่อมโทรม จากการสัมภาษณ์พบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ทำนานั้นมีสภาพดินขาดความที่สมบูรณ์อย่างมาก เนื่องจากว่าดินถูกน้ำ

ท่วมขังในระยะเวลาานาน และมีการท่วมติดต่อกันมาตั้งแต่ ปี 2543 เป็นต้นมา ก่อให้เกิดการปลูกพืชชนิดเดียวในพื้นที่โดยไม่มีการปลูกพืชหมุนเวียน การทำทั้งนาปี และนาปรังทำให้ไม่มีเวลาในการพักดิน เพื่อให้ดินฟื้นคืนสภาพจึงเป็นสาเหตุให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงเพิ่มปริมาณในการปุ๋ยในนาข้าวเพิ่มมากขึ้น เพื่อต้องการเพิ่มผลผลิตให้ได้มากขึ้นจึงส่งผลให้การลงทุนในการทำนามีค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย และสภาพดินมีความเสื่อมโทรมตามไปด้วย

3.3.3 เกิดการระบาดของหอยเชอรี่ และต้นไมยราพยักษ์ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากน้ำท่วมติดต่อกันหลายปี และในช่วงน้ำลดชาวบ้านต้องทำนาปรัง ทำให้ดินไม่แห้ง ก่อให้เกิดการแพร่พันธุ์ของหอยเชอรี่ และการแพร่กระจายของต้นไมยราพยักษ์อย่างรวดเร็ว และจากการแพร่พันธุ์ของหอยเชอรี่เข้าไปกินต้นข้าวของชาวบ้านเสียหายเป็นอย่างมาก ชาวบ้านต้องใช้ยากำจัดหอยเชอรี่ในนาข้าวในปริมาณที่มากขึ้น เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการกำจัดหอยเชอรี่ แต่จากการเพิ่มปริมาณของยากำจัดหอยเชอรี่ จึงส่งผลกระทบต่อปลาที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำชี ห้วย กุด เนื่องจากยากำจัดหอยเชอรี่ไหลลงสู่ห้วย กุด และแม่น้ำชี ซึ่งเป็นอันตรายทั้งคนและสัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็ด ไก่ เป็นต้น

สรุปได้ว่า จากการที่ระบบนิเวศวิทยาชุมชนได้รับปัญหาน้ำท่วมซึ่งเป็นระยะเวลานานนั้น ทำให้ระบบนิเวศเกิดความเสื่อมโทรม ส่งผลต่อการหาอยู่หากินของชาวบ้าน เนื่องจากระบบนิเวศนั้นมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรทั้งดิน น้ำ ป่า พันธุ์พืช และพันธุ์ปลา จึงส่งผลกระทบต่อชาวบ้านด้วย เป็นไปในลักษณะของความสัมพันธ์แบบลูกโซ่ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศยังส่งผลกระทบด้วยเช่นกัน

4 การเปลี่ยนแปลงวิถีดั้งเดิมของชุมชน จากสภาพปัญหาที่ชุมชนได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมที่เกิดจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร – พนมไพร นั้นก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชนอย่างมาก เนื่องจากสภาพปัญหาหลัก คือ น้ำท่วมพื้นที่การเกษตรติดต่อกัน 3 – 4 เดือน เป็นระยะเวลาดังตั้งปี 2543 เป็นต้นมา โดยสรุปการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชุมชน ดังนี้

4.1 การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการทำนาปีเป็นการทำนาปรังแทน

4.2 การเปลี่ยนแปลงของสังคมที่จะต้องมีความเร่งรีบเก็บเกี่ยวผลผลิต และการหาอยู่หากินให้ทันเวลา เนื่องจากความไม่แน่นอนของปัญหาน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก

4.3 การเปลี่ยนแปลงของสภาพสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีความเสื่อมโทรม และการลดลงของสัตว์น้ำ ทำให้การประกอบอาชีพประมงพื้นบ้านลดจำนวนลง

4.4 การเปลี่ยนแปลงสภาพการเป็นอยู่ของชุมชน ที่ต้องมีการอพยพของชาวบ้านไปสู่ภาคเมืองเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากว่าในช่วงที่น้ำท่วมได้ก่อเกิดหนี้ต่างๆ ขึ้นมา และต้องหาเงินมาใช้หนี้ที่เกิดขึ้น และไว้ซื้อข้าวกิน

4.5 ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ ที่เคยมีมานั้นเกิดการสูญหายไป เนื่องจากการเร่งรีบในการหาอยู่หากินก่อนที่น้ำจะท่วม เช่น บุญกุ่มข้าวใหญ่ เนื่องจากน้ำท่วมข้าวเสียหาย ไม่มีข้าวไปรวมกันทำบุญ

4.6 เกิดการเปลี่ยนแปลงในสภาพจิตใจของชาวบ้านที่ต้องมีความวิตกกังวลในปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น ที่มีสาเหตุหลักจากปัญหาน้ำท่วม

จากรายละเอียดที่กล่าวมานั้นเป็นสาเหตุที่ทำให้สภาพวิถีชีวิตของชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตอย่างมาก การได้รับผลกระทบนั้นไม่ได้รับผลกระทบแต่เฉพาะพื้นที่การเกษตร ชุมชน และระบบนิเวศเพียงเท่านั้น แต่ยังกระทบถึงสภาวะของจิตใจของชาวบ้านที่ถือว่า โครงการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐ โดยเฉพาะเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร-พนมไพร เข้ามามีผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรง

ส่วนที่ 3 การนิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

การนิยามความหมายทุนทางสังคม

นายจันทรา จันทราทอง (สัมภาษณ์ : 2559) ได้ให้นิยามทุนทางสังคม ตามความเข้าใจของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างโดยการอธิบายผ่านการลำดับเหตุการณ์สถานการณ์ปัญหาที่ชาวบ้านต้องเผชิญว่า ชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณริมแม่น้ำชี มีวิถีชีวิตที่เรียบง่ายด้วยการพึ่งพาอาศัยระบบนิเวศที่หลากหลาย เช่น กุด แ่ง ชี หลง ห้วย หนอง หาดทราย ป่าทาม

ลักษณะพื้นที่จะเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึงทุกปีในช่วงฤดูน้ำหลากซึ่งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ ในอดีตเมื่อเกิดน้ำท่วมชาวบ้านจะมีความดีใจ ถือว่าเป็นน้ำ “สระหัวข้าว” น้ำที่ไหลมาจะพัดพาตะกอน วัตถุ และแร่ธาตุอาหารมาสะสมไว้ในดิน จึงทำให้ดินเกิดความอุดมสมบูรณ์ และส่งผลให้ทั้งพืช สัตว์อยู่ในพื้นที่มีความอุดมสมบูรณ์ตามไปด้วย

ความหลากหลายในพื้นที่ลุ่มน้ำชี ยังส่งผลให้เกิดความรู้ในการเข้าใช้ การจัดการทรัพยากร ผ่านองค์ความรู้ ภูมิปัญญาที่ถูกถ่ายทอดกันมารุ่นต่อรุ่น รูปแบบการทำนาในพื้นที่ทาม การเกษตรริมชีหลังน้ำลด การหาปลาตามกุด แ่ง ห้วย แม่น้ำชี ที่ใช้เครื่องมือที่เหมาะสมไม่ทำลายทรัพยากร การขุด เก็บ หา ของป่าในพื้นที่ป่าทาม เป็นอีกอาชีพเสริมนอกเหนือจากฤดูกาลทำนา หมายถึงความสุขของชุมชนที่ได้ผูกพันกับฐานทรัพยากรที่หลากหลายในพื้นที่ลุ่มน้ำชี

ประมาณปี 2543 เหตุการณ์ไม่คาดคิดก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดปรากฏการณ์น้ำท่วมขังพื้นที่ทำการเกษตรและชุมชนนานติดต่อกัน 2-3 เดือน ลักษณะการท่วมต่อเนื่องกันมา 10 กว่าปี บางครั้งฝนไม่ตกน้ำก็ไหลเอ่อมาท่วม จึงทำให้ชาวบ้านกลุ่มหนึ่งได้รวมตัวกัน โดยมีนักพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม หัวหน้าสรีศักดิ์ สะดวกเข้ามาให้ข้อมูลกับชาวบ้านจึงเกิดการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านซึ่งกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีตอนล่าง และได้ปรึกษาหารือกันเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา จึงเกิดกระบวนการเรียกร้องสิทธิ หาเหตุผลว่าทำไมน้ำท่วม ท่วมแล้วเกิดความเสียหายอะไรบ้าง จึงได้เกิดกระบวนการวิจัยที่บ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง โดยนักวิชาการจากคณะมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามลงมาจัดกระบวนการ กำหนดประเด็นในการจัดเก็บข้อมูล ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนั้นชาวบ้านยังได้มีกระบวนการในการจัดกิจกรรมร่วมกัน

1.เพื่อรณรงค์ อนุรักษ์สืบสานประเพณีไว้ เช่น บุญกุ่มข้าวใหญ่ เพื่อเป็นทุนในการขับเคลื่อนของกลุ่ม โดยแบ่งข้าวที่ได้จากการจัดงาน คือ แบ่งขายให้สมาชิกในราคาที่ถูกกว่าท้องตลาด และให้สมาชิกที่ถุ่กน้ำท่วม พื้นที่เกษตรยืมไปกิน

2.กิจกรรมสวัสดิการออมเงินวันละ 1 บาท เพื่อเสริมสร้างความสามัคคีภายในกลุ่ม ช่วยเหลือสมาชิกที่ เจ็บป่วย ตาย คลอดลูก

3.กิจกรรมการร่วมกับชาวบ้านในพื้นที่กันเองและนอกเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความคิด หา ประสบการณ์

4.กิจกรรมการทำนารวม เพื่อสร้างความสามัคคีภายในกลุ่ม สร้างพื้นที่เรียนรู้ให้นักศึกษาร่วมเรียนรู้ การดำนารวม หรือการลงแขกดำนา เพื่อเก็บพันธุ์ข้าว และนำข้าวที่ได้ไว้ร่วมกับกิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่ และ ไว้ใช้ในช่วงที่ชาวบ้านมีกิจกรรมร่วมกัน

จะเห็นได้ว่าการนิยามทุนทางสังคมของ นายจันทรา จันทราทอง หนึ่งในแกนนำเครือข่ายชาวบ้านลุ่ม น้ำชีตอนล่างให้ความสำคัญกับการมองทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงไปกับปรากฏการณ์ปัญหาตลอดจนทุนทาง สังคมที่เชื่อมโยงกับต้นทุนทางความคิดของชาวบ้านที่พยายามแสวงหาวิธีการแก้แก้ปัญหาซึ่งสะท้อนออกมาใน รูปแบบของกิจกรรมที่มีนัยของการใช้ต้นทุนเดิมของตัวเองในการแก้ไขปัญหาด้วยเช่นเดียวกัน

ในขณะที่ นางเกสร พร้อมพรั่ง (สัมภาษณ์ : 2559) แกนนำเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างอีกท่าน หนึ่งได้อธิบายนิยามความหมายขอคำว่าทุนทางสังคมในนิยามที่เชื่อมโยงกับภาพวิถีชีวิตไว้ว่า ตามความเข้าใจ ทุนทางสังคมคือโครงสร้างทางสังคมที่เราสามารถ เรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ สำหรับคนลุ่มน้ำชี ตอนล่าง กับการเก็บเกี่ยวเอาทุนทางสังคม ก็คือ คน วัฒนธรรม และทรัพยากร ซึ่งเป็นทุกอย่างที่เกี่ยวกับการ ดำรงวิถีชีวิต ตามบริบทของแต่ละชุมชน แต่ละวัน แต่ละครอบครัว แล้วมารวมกลุ่มกัน ซึ่งทำให้กลุ่มมี ความสัมพันธ์กันทางโครงสร้างของสังคม เกิดความสัมพันธ์กับฐานทรัพยากรนำมาซึ่งอาชีพหลัก อาชีพรองใน ชุมชน เช่น การทำนา การหาปลา หาของป่า เลี้ยงวัว ควาย ปลูกผักกิมชี การมีวิถีชีวิตควบคู่กับการพึ่งพา ทรัพยากรนำมาซึ่งการเคารพกฎระเบียบการเข้าใช้ทรัพยากรร่วมกัน

การกล่าวถึงทุนทางสังคมในลุ่มน้ำชีตอนล่างตามคำนิยามของนางเกสร พร้อมพรั่ง (สัมภาษณ์ : 2559) ยังมองถึงการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิ การวางแผนในการจัดการกลุ่ม การติดตามการแก้ไขปัญหาทั้ง ในระดับจังหวัด และระดับกระทรวง การประชุมประจำเดือนของกลุ่ม การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ การทำนา รวม การจัดกิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่ การเก็บข้อมูลงานวิจัยไ้บ้าน การแลกเปลี่ยนข้ามเครือข่าย การเป็นพื้นที่ ให้นักศึกษาได้ลงพื้นที่มาเรียนรู้

จะเห็นได้ว่าการนิยามทุนทางสังคมตามความหมายของนางเกสร พร้อมพรั่ง มุ่งอธิบายต้นทุนทาง สังคมที่เกี่ยวกับบริบทของ คน วัฒนธรรม และทรัพยากร ซึ่งทุนทางสังคมจะถูกกำหนดโดยบริบทของสภาพ พื้นที่นั้น ๆ ให้เกิดการใช้ประโยชน์ตามลักษณะภูมิโน้ศน์ที่แตกต่างกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับสภาพของการรวมกลุ่มที่มี ส่วนทำให้เกิดต้นทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างในรูปแบบของต้นทุนทางสังคมที่เกิดจาก ความร่วมมือ และการมีผลประโยชน์ร่วมกัน

นางอมรรัตน์ วิเศษหวาน (สัมภาษณ์ : 2559) ได้นิยามคำว่า ทุนทางสังคม ในความหมายของชาวบ้าน ลุ่มน้ำชีตอนล่างว่า ทุนทางสังคม เป็นพื้นฐานที่มาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า กลุ่มคน สังคม และ เศรษฐกิจ การทำมาหากิน การพึ่งตนเอง นั้นหมายถึงเราจะอยู่กับทรัพยากรอย่างไรให้มีความสุข ซึ่งคนได้ พึ่งพาทรัพยากรในการเข้าใช้ประโยชน์ เช่น การหาเก็บของป่าหาเห็ด หน่อไม้ หาผัก หาฟืน หาไม้คดแดง สมุนไพรร ะกือไม้่นำมาจักรสาน ป่าหาและระบบนิเวศในลุ่มน้ำชีตอนล่างจึงเป็นฐานทรัพยากรสำคัญของ ชุมชนในการเข้าไปใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์ และการเคารพ

ทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง คือการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของกลุ่ม เช่น

1.การประชุมกันทุกเดือน ก็เป็นต้นทุนหนึ่งของต้นทุนด้านความคิด ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันทั้งภายในกลุ่ม

2.การประชุมนอกเครือข่าย เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายอื่นๆ แล้วนำความรู้มาประยุกต์ปรับใช้ในพื้นที่

3.การทำนารวมของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อสืบสานประเพณีท้องถิ่นให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป ส่วนผลผลิตที่ได้ก็แบ่งให้สมาชิกที่มีพื้นที่น้ำท่วมไม่มีข้าวกันได้ยืมไปกินก่อน และทางกลุ่มก็จะแบ่งเอาไว้เก็บไว้กินในช่วงมีกิจกรรมร่วมกัน

4.การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ ก็เพื่อไว้เป็นทุนในการขับเคลื่อน และเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกันของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

5.กองทุนสวัสดิการคนลุ่มน้ำชี คือการออมเงินวันละ 1 บาท เพื่อช่วยเหลือสมาชิกของกลุ่มที่เข้าร่วมกองทุนสวัสดิการ

นางอมรรัตน์ วิเศษหวาน (สัมภาษณ์ : 2559) ยังได้อธิบายวิธีการขยายทุนทางสังคม ต่อไปในอนาคตข้างหน้าคือ หนึ่งการทำปาลาร้า ช่วงน้ำท่วมและหลังน้ำลด เพื่อเอาไว้ขาย และแลกข้าว เพื่อนำเงินมาเข้ากลุ่มสองการทอกลีเสื้อ เนื่องจากในพื้นที่เรามีวัสดุจากธรรมชาติที่เรียกว่าหญ้าฮังกา ซึ่งมีทั้งในและนอกพื้นที่ในช่วงเดือนกันยายน-เดือนตุลาคม เราจะแบ่งเป็นโซนในพื้นที่ใกล้เคียงกันช่วยกันทอแล้วนำมาขายเพื่อไว้เป็นทุนในการขับเคลื่อนกิจกรรมเครือข่ายและส่วนหนึ่งเราก็จะคิดค่าแรงให้คนที่ทอด้วย

เช่นเดียวกันกับการนิยามความหมาย ทุนทางสังคมของ นายอิทธิพล ภูขำ (สัมภาษณ์ : 2559) ทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง เกิดมาจากการรวมกลุ่มของคนในชุมชน เนื่องจากความเหลื่อมล้ำทางด้านสังคมเพื่อเรียกร้องสิทธิระหว่างรัฐและเอกชน ทุนทางสังคมได้มาจากการหวงแหนทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรวมกลุ่มช่วยกันอนุรักษ์วัฒนธรรม การลงแขกดำนา รวม การเกี่ยวข้าว และทุนทางสังคมในการรวมกลุ่มของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างยังสร้างอำนาจในการต่อรองกับรัฐ

ซึ่งทุนทางสังคม เป็นทุนดั้งเดิมมาจากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาของคนในการสืบทอดในการใช้ประโยชน์จากรุ่นสู่รุ่น มาตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน

ฐานทรัพยากรที่เป็นต้นทุนสำคัญในการดำรงชีวิตและมีคุณค่าในการประกอบอาชีพของคนลุ่มน้ำชีตอนล่างจึงประกอบด้วย

1.ที่ดิน เป็นสถานที่ในการเพาะปลูก ทำนา ทำไร่ ทำสวน เพื่อให้ได้ผลผลิตนำมาเป็นอาหารเลี้ยงชีวิตและให้พอสำหรับกินตลอดปี กับสภาพดินที่อุดมสมบูรณ์ โดยการบุกเบิก จ้างจอบ แบ่งปันการถือครองจนกลายเป็นมรดกสืบทอดให้ลูกหลานได้ถือครองต่อไป การสรรหาเลือกพื้นที่เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยหรือสร้างบ้านคนในอดีตจะแสวงหาที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์และแวกใกล้เคียงเพื่อประกอบอาชีพ และเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์

2.แหล่งน้ำ ถือว่าเป็นอีกปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตทั้งอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน แหล่งน้ำส่วนใหญ่ได้มาจากธรรมชาติ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำจั้น” หรือ “น้ำสร้าง” และแหล่งน้ำที่เป็น ห้วย กุด หนอง บึง ก็เป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านได้หาอยู่หากิน เช่น หาปลา และริมแหล่งน้ำยังเป็นพื้นที่เลี้ยงวัวควาย ซึ่งเป็นกลไกตามธรรมชาติที่กำหนดขึ้นมาในรูปแบบนี้

3.ป่าทาม เป็นแหล่งอาหารที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีจะเข้าไปใช้ประโยชน์ตามฤดูกาล เช่น การหาของป่า เก็บเห็ด หาสัตว์ป่าขนาดเล็ก เป็นต้น

4.ภูมิปัญญาของคน ถ้าชุมชนใดมีฐานทรัพยากรอันได้แก่ ดินดี น้ำดี และป่าไม้อุดมสมบูรณ์ ถือได้ว่าชุมชนหรือสังคมนั้นมีความสุขไร้ความทุกข์ยากลำบาก จึงถือว่าไม่มีความอดอยาก

ในขณะที่ฟ่อนิมิต หาระพัน (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายความหมายของทุนทางสังคมผ่านภาพวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำชีตอนล่างซึ่งมีความผูกพันกับสถาบันต่าง ๆ ในสังคมท้องถิ่น ตลอดจนภาพความเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตไว้อย่างน่าสนใจว่า ภูมิปัญญาของคนรุ่นเก่าแต่ก่อน จะทำการสั่งสอนโดยมีข้อชะล่า (ข้อห้าม) เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความกลัวไม่กล้าที่จะทำลายฐานทรัพยากรซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคม จนทำให้ทรัพยากรเกิดความอุดมสมบูรณ์สืบทอดกันมา อุปกรณ์เครื่องมือในการทำมาหากินก็เป็นอุปกรณ์ขนาดเล็กที่ไม่ทำลายทรัพยากร การใช้ทรัพยากรของชุมชนยังนำมาซึ่งความเคารพต่อธรรมชาติ เช่น อย่าขัดเหมือง ทางไหลของน้ำ อย่าปิดทางคนเที่ยว อย่าสาหัสสาหนอง เป็นต้น

ในด้านประเพณีวัฒนธรรม การจัดประเพณีของชุมชนในอดีตส่วนใหญ่จะสะท้อนภาพขอต้นทุนทางสังคมที่สำคัญในเรื่องของการขอแรงเพื่อช่วยงานต่างๆ เช่น งานบุญบ้าน งานบวช เป็นลักษณะการให้वानไปช่วยงานจนเสร็จ โดยไม่ต้องมีการจ้างวานแต่อย่างใด

ในด้านการเกษตร เดิมการทำนาเราจะอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การลงทุนในการทำนาในอดีตก็น้อย ซึ่งจะเห็นว่าชุมชนมีความสุขมากในอดีต ความสุขที่ว่าก็คือ การลงแขกดำนา การลงแขกเกี่ยวข้าว เพราะคนหนุ่มสาวจะไปช่วยกันอย่างสนุกสนาน และเจ้าภาพก็เต็มใจในการเลี้ยงอาหาร

วัด คือสถานที่สำคัญในการให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมและเป็นศูนย์รวมในการประกอบกิจกรรมงานบุญประเพณี ปีที่ข้าวมีความอุดมสมบูรณ์ชาวบ้านก็จะนำข้าวมารวมกัน หรือที่เรียกว่า “บุญกุ่มข้าวใหญ่” เพื่อขายและนำเงินที่ได้มาบำรุงวัด และชาวบ้านก็จะใช้หรือหิบบยืมเครื่องมืออุปกรณ์ของวัดเพราะเป็นของสาธารณะ เช่น เครื่องคร่ำ โต๊ะหมู่บูชา เก้าอี้ เสื่อ เป็นต้น

หากแต่ในยุคการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตามนโยบายทำให้ ทุนทางสังคมในยุคสมัยใหม่เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยสามารถอธิบายความได้ไปถึงประเด็นดังต่อไปนี้ด้วย (นายนิมิต หาระพัน, สัมภาษณ์ : 2559)

1.ที่ดิน รัฐจัดการออกเอกสารสิทธิ์ให้ครอบครอง สามารถซื้อขาย โอน โดยมีกรมที่ดินมาจัดการที่ดินให้ ที่ดินมีการประเมินเป็นมูลค่า เป็นหลักทรัพย์และค้ำประกันต่างๆ ได้ เช่น การกู้ยืม จำนอง จำน่า เอาเงินมาเป็นทุนในการใช้จ่าย บางรายนำไปลงทุนแล้วเป็นหนี้ บางรายใช้จ่ายเกินตัวก็เป็นหนี้ บางรายนำไปใช้หนี้ การกู้ยืมเงินทำให้มีดอกเบี้ย ซึ่งบางรายไม่สามารถไถ่คืนได้ จำต้องขายเพื่อชำระหนี้

2.แหล่งน้ำ เกิดการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดใหญ่โดยรัฐ ซึ่งไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดปัญหาตามมา เช่น การเปลี่ยนแปลงทิศทางการไหลของน้ำ วัชพืชตามกุดเพิ่มมากขึ้น ปลาลดน้อยลง ปลาบางชนิดสูญพันธุ์

3.พื้นที่ป่าทาลดลง มีการบุกรุก ถากถางจับจองเพื่อทำที่ทำกินมากขึ้น เพื่อเร่งขยายพื้นที่ทำการเกษตรและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร

4.ภูมิปัญญาดั้งเดิมสูญหาย กระแสค่านิยมขยายตัวเพิ่มมากขึ้น เงินคือทุนที่มีคุณค่าในการซื้อขายเพื่อใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน กลายเป็นความสำคัญของคนรุ่นใหม่

ดังนั้น แนวทางการศึกษาของคนรุ่นใหม่ที่ยึดมั่นภูมิปัญญาดั้งเดิมและไม่เคารพต่อทรัพยากรธรรมชาติ จะต้องหันหลังมาให้ความสนใจต่อระบบธรรมชาติที่สร้างความสมดุลที่จะก่อให้เกิดความยั่งยืน

สิริศักดิ์ สะดวก (สัมภาษณ์ : 2559) นักวิจัยในโครงการ และเป็นนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างได้วิเคราะห์ความหมาย และกล่าวถึงทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างไว้ว่า ทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้นถูกสร้างขึ้นภายใต้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่ยึดโยงกับการพึ่งพาฐาน

ทรัพยากรที่มีการปฏิบัติการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันโดยการพึ่งพาอาศัยกันอย่างมีแบบแผนของชุมชน

ส่วนที่ 4 ทูทางสังคมที่มีในพื้นที่ และรูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง

หากพิจารณาทุนทางสังคมตามที่ชาวบ้านให้นิยามความหมายแล้ว สามารถจำแนกทุนทางสังคมสามารถจำแนกออกได้ 2 ช่วง คือทุนที่มีอยู่ก่อนการสร้างเขื่อนและทุนที่เกิดขึ้นภายหลังการสร้างเขื่อน โดยทุนทางสังคมแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้

ทุนทางสังคมก่อนการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี ประกอบไปด้วย

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า

ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของ ดิน น้ำ และป่าไม้เป็นอันมาก ทรัพยากรดิน เนื่องจากพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง เป็นที่ราบลุ่มลอนคลื่น ในฤดูน้ำหลากน้ำก็จะพัดพาเอาตะกอนดิน มาทับถมในพื้นที่ สภาพพื้นดินส่วนมากจึงเป็นดินตะกอนแม่น้ำ มีอินทรีย์วัตถุมากมีความเหมาะสมต่อการเพาะปลูก ชาวบ้านแถบนี้ใช้ทำนาปี นาปรัง ปลูกพืชสวนไม้ กล้าย ปลูกพืชผักสวนครัว และพืชไร่ระยะสั้นจำพวกแตงโม

ทรัพยากรน้ำ นอกจากแม่น้ำชี ซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักเป็นเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงผู้คนตลอดแนวแม่น้ำชีแล้ว ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างยังประกอบไปด้วยลำน้ำสาขา ห้วย กุด หนอง วัง เลิง อันเป็นแหล่งน้ำย่อยๆ ในพื้นที่ ระบบนิเวศย่อยเหล่านี้กระจายไปทั่วลุ่มน้ำชีตอนล่าง ก่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ ชาวบ้านที่อยู่ใกล้ต่างได้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นในการดำรงชีวิต ทั้งจับปลา สัตว์น้ำ สูบทำนา ทำระบบประปาหมู่บ้าน เลี้ยงสัตว์ แหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ เหล่านี้เป็นต้น

ทรัพยากรป่า ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างจะมีป่าบุ่ง ป่าทาม มาก (รายชื่อป่าในแต่ละโซน เนื้อที่ และการใช้ประโยชน์) อยู่หลายแห่ง ดังนี้

ป่าหาดยาว จะเป็นที่หากินของชุมชนโดยมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด การหาเห็ดเพื่อเอามาจุดไฟ การหาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค ขุดมันแขงเป็นต้นป่าหาดยาวนี้จะมีค่าความอุดมสมบูรณ์มาก และเป็นที่อาศัยของสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่

ป่าหาดนาแขง จะเป็นที่หากินของชุมชนโดยมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด การหาเห็ดเพื่อเอามาจุดไฟ การหาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค เป็นที่อาศัยของสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่

ป่าหนองกระเบา จะเป็นที่หากินของชุมชนโดยมีการใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด การหาเห็ดเพื่อเอามาจุดไฟ การหาสมุนไพรเพื่อรักษาโรค เป็นที่อาศัยของสัตว์เล็กและสัตว์ใหญ่

ป่าดอนปุดา จะเป็นป่าที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก ในการเลี้ยงผีปู่ตาประจำหมู่บ้านโดยจะมีเฒ่าจำเป็นผู้ประกอบพิธีอัญเชิญดวงวิญญาณผีปู่ตามารับเอาสิ่งที่ไปถวายผีปู่ตาโดยจะมีไก่ตัว และได้มีการเสี่ยงทายดูการณ์ว่าปีนั้นฝนจะดีหรือฝนไม่ดีจะดูที่คอไก่ตามความเชื่อของชาวบ้าน โดยเป็นความเชื่อของหมู่บ้านดอนแก้ว จะทำทุกปี ในเดือน 6 ออกใหม่ ให้ตรงกับวันพุธ เพราะเป็นวันดี

ป่าที่กล่าวมาชาวบ้านจะเรียกว่าป่าหัวไร่ปลายนาซึ่งจะอยู่ในพื้นที่รอบหมู่บ้านโดยที่ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในด้านการหาอยู่หากิน เช่น การเข้าไปเก็บเห็ด ขุดมันแขง หาสมุนไพร พืชผักต่างๆ ล่าสัตว์ป่า และรวมถึงการไปหาฟืน ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์

ในการ ดำรงวิถีชีวิตเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เป็นกระบวนการเข้าถึง เข้าใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติภายใต้บริบทและความหลากหลายของระบบนิเวศที่แตกต่างกันของคนลุ่มน้ำชี กระทั่งก่อให้เกิดระบบการจัดการทรัพยากรที่ต้องอาศัยฤดูกาลในการกำหนด เกิดเป็นการผลิตซ้ำและภูมิปัญญาที่สลับซับซ้อนของชุมชน

มิติทุนทางวัฒนธรรม

ชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่างมีทุนทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันกับชาวบ้านภาคอีสาน และมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย จนถึงปัจจุบัน การถือปฏิบัติกันมาของประเพณีและวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติหมุนเวียนกันไปในแต่ละเดือนของทุกปี จนชาวบ้านเรียกว่า “ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่” ถือว่าเป็นกฎระเบียบที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้ถือปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่นมีการปรับเปลี่ยนให้สมัยอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งการสอดแทรกกิจกรรมใหม่ ๆ เพื่อประกอบสร้างกิจกรรมของบุญประเพณีให้สามารถรับใช้สภาพปัญหาและความต้องการของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้อย่างเหมาะสม ตัวอย่างเช่น การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ ที่มีการเพิ่มเติมกิจกรรมภาควิชาการเพื่อไขข้อข้องใจเกี่ยวกับเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำ หรือ การแทรกกลยุทธ์การเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญมาร่วมในกิจกรรมเพื่อหวังผลการทำความเข้าใจในสภาพปัญหาที่ชัดเจนขึ้น หรือเกิดความร่วมมือกันแก้ไขปัญหาในทิศทางที่ดีขึ้น เป็นต้น

มิติทุนทางเศรษฐกิจ

เป็นทุนที่เป็นส่วนหนึ่งของการผลิตที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากที่ดิน คือ การทำนาทาม การปลูกผักกิมซี่ การหาของป่าจากป่าทาม การเลี้ยงวัว-ควาย การหาปลาในแม่น้ำชี กุด แก่ง ซึ่งรวมถึงการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรเหล่านี้ถูกนำมาเป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ต่างในการดำรงชีวิต บางส่วนก็นำไปจำหน่าย ก่อให้เกิดรายได้ของคนที่อยู่อาศัย อยู่ในท้องถิ่นนั้น บางคนเลี้ยงวัวในทุ่งทาม จนสามารถสร้างฐานะที่มั่นคงให้กับตนเอง บางคนมีรายได้จำนวนมากจากการหาปลา ทุนทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่เป็นทุนที่เกิดจากปัจจัยการผลิตอื่นๆ ที่เปลี่ยนจากวัตถุดิบเป็นมูลค่า

ทุนทางสังคมหลังการสร้างเขื่อน

การรวมตัวเป็นเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องให้หน่วยงานภาครัฐเข้ามาแก้ไขปัญหา เรียกว่า ผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนธาตุน้อย รวมไปถึงการฟื้นฟูระบบนิเวศ และวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ส่งเสริมกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้าน ได้มีพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนและประชุมกันเพื่อหาทางออกในการแก้ไขปัญหาในนาม “เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง” และได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ.2553 เป็นต้นมา

เครือข่ายฯ นี้ ครอบคลุมพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ 2 จังหวัด คือ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดยโสธร แบ่งพื้นที่เป็น 4 โซน ได้แก่ โซนโพธิ์ชัย โซนบึงงาม โซนอีโก่มอาจสามารถเสลภูมิ และโซนยโสธร

โซนโพธิ์ชัย จะเป็นพื้นที่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบระหว่างเขื่อนร้อยเอ็ดกับเขื่อนยโสธร-พนมไพร สมาชิกเป็นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจาก ตำบลดอนโอง และตำบลสะอาด อำเภอพือชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบไปด้วย บ้านปากปลาข้าว บ้านดอนโอง บ้านดอนเจริญ และบ้านคุยจัน ส่วนตำบลสะอาดนั้นประกอบไปด้วยบ้านท่าเสียว บ้านทุ่งมน บ้านตำแย และบ้านโปโล ในโซนนี้จะมีสมาชิกจำนวน 290 คน มีนายอิทธิพล ภูขำ เป็นผู้ประสานงานโซนพื้นที่

โซนบึงงาม มีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมในตำบลบึงงาม ประกอบไปด้วย บ้านดอนแก้ว บ้านนางาม บ้านวังทอง บ้านโนนราศี บ้านมะแฉะ บ้านไชยวาน มีสมาชิกกลุ่ม จำนวน 430 คน มีนางอมรรัตน์ วิเศษสาร เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม

โซนอีโก้ม อาจสามารถ เสลภูมิ ในพื้นที่ตำบลเทอดไทย จะมีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มีชาวบ้านอีโก้ม จำนวน 120 คนเป็นสมาชิก มีนางสังวาล วงศ์จันแดง เป็นผู้ประสานงาน ส่วนพื้นที่อำเภออาจสามารถ มีชาวบ้านจากบ้านบากตำบลโพธิ์เมือง จำนวน 23 คน เป็นสมาชิก และนางหนูพันธุ์ เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม และพื้นที่เสลภูมิ ชาวบ้านจากตำบลนาเลิง บ้านแห่ บ้านหนองไชยวาน บ้านอีเลิง มีสมาชิก 54 คน เป็นสมาชิก มี สท. วาท เป็นผู้ประสานงาน

โซนยโสธร มีชาวบ้านจากตำบลสองเปือย บ้านบุงหวาย บ้านโนนม่วง บ้านคำม่วง เป็นสมาชิก ส่วนพื้นที่ตำบลชุมเงิน จะมีชาวบ้านจากบ้านคุยดับเต่า บ้านดอนแก้ว เข้าร่วมเป็นสมาชิก มีจำนวน 659 คน มีนายนิมิต หาระพันธ์ เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม

การดำเนินงานของเครือข่าย จะมีผู้ประสานงานของแต่ละโซนมาเป็นคณะกรรมการเครือข่าย และมีนายสิริศักดิ์ สะดวก นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ประสานงานเครือข่าย

พัฒนาการและกระบวนการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างในฐานะต้นทุนบทเรียนและชุดประสบการณ์

นับตั้งแต่มีการรวมกลุ่มและรวมกันเป็นเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง เครือข่ายได้มีการดำเนินการหลาย ด้าน ทั้งกิจกรรมการอบรมทรัพยากร การทำนารวม การจัดงานบุญ กุ่มข้าวใหญ่ การประชุมประจำเดือน อันเป็นการรวมพลังของสมาชิก นอกจากนั้นกิจกรรมที่เครือข่ายได้ดำเนินการเรื่องมาคือการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้หน่วยงานภาครัฐมารับผิดชอบต่อความสูญเสียที่เกิดขึ้น โดยเครือข่ายได้มีการลำดับเหตุการณ์ไว้ดังนี้

1. มีกระบวนการยื่นหนังสือ ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับอำเภอ จังหวัด และรัฐบาล
2. การเข้าร่วมเวทีของเครือข่ายต่างๆ เช่น เครือข่ายประชาชนอีสาน สมัชชาคนจนราชสีไศล – ห้วยนา เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ร่วมกัน
3. การจัดทำข้อมูลผลกระทบของกลุ่มผู้เดือดร้อน เช่น ขอบเขตพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ จำนวนผู้ได้รับผลกระทบ เพื่อเตรียมจัดทำข้อมูลสำหรับการแก้ไขปัญหาร่วมกับรัฐ
4. การประชุมคณะกรรมการกลุ่มผู้เดือดร้อนเพื่อจัดโครงสร้างคณะกรรมการกลุ่มใน แต่ละโซน คือ อ.ทุ่งเขาหลวง อ.อาจสามารถ อ.เสลภูมิ อ.โพธิ์ชัย และ(รายชื่อสมาชิกกลุ่มฯ จำนวนสมาชิก จำนวนไร่ รอบที่ 1 รอบที่ 2) สรุบบทเรียนกลุ่มฯได้ดำเนินการมา คือ เกิดการรวมกลุ่มฯเพื่อเรียกร้องสิทธิ และเกิดการขยายสมาชิก เกิดการจัดทำข้อเสนอเพื่อต่อรองกับรัฐ .เกิดความกล้าของสมาชิกกลุ่มในการเดินทางเข้าทำเนียบรัฐบาลเพื่อเรียกร้อง สิทธิ

5. เกิดการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาแก้ไขปัญหาตามข้อเสนอของกลุ่มฯ การเจรจาต่อรองระหว่างกลุ่มผู้เดือดร้อนกับรัฐบาล เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2553 โดยมีข้อตกลงร่วมกันคือ ข้อเสนอทางกลุ่มคือ
  - (1) ให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบตั้งแต่ปี 2543 – 2547 จำนวนไร่ละ 7,000 บาท
  - (2) ให้ทำการศึกษาผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม
  - (3) ให้แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาตามข้อเสนอของกลุ่มฯ ซึ่งทางตัวแทนรัฐบาลเองก็ยังไม่เคยได้รับทราบปัญหาที่ทางตัวแทนกลุ่มฯ นำเสนอ จึงมีข้อสรุปผลการเจรจาครั้งที่ 1 ว่าให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหาตามข้อเสนอของกลุ่มฯ โดยมีโครงสร้างของคณะกรรมการ 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายตัวแทนกลุ่มผู้เดือดร้อน , ฝ่ายราชการที่เกี่ยวข้อง, ฝ่ายราชการการเมือง
6. ที่ปรึกษารัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี(คุณสาธิต วงษ์หนองเตย) ลงมาดูพื้นที่และรับฟังปัญหาในวันที่ 3 ธันวาคม 2553 เพื่อติดตามสภาพพื้นที่และหาแนวทางการแก้ไขปัญหาพร้อมกับกลุ่มชาวบ้าน
7. ชาวบ้านลุ่มน้ำชีเริ่มทำงานวิจัยไต้หวันปี 54 ซึ่งกำหนดประเด็นในการศึกษาดังนี้ ประเด็นผลกระทบต่อระบบนิเวศ พันธุ์พืชและสมุนไพร ผลกระทบต่อพื้นที่ทำการเกษตรนาทาม ผลกระทบพันธุ์ปลา ผลกระทบพื้นที่เลี้ยงวัว-ควาย โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามมาอบรมกระบวนการให้
8. ปี 53 จัดตั้งศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อเป็นศูนย์ประสานงานของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนธาตุน้อยลุ่มน้ำชี จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร
9. คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย
 สมัยนายกรัฐมนตรี (นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 331/2553 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพรและฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 13 ธันวาคม 2553
 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ (นายธีระ วงศ์สมุทร) ได้ลงนาม คำสั่งที่ 1/2554 แต่งตั้งอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด
 คำสั่งที่ 2/2554 แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดยโสธร
 คำสั่งที่ 3/2554 แต่งตั้งคณะอนุกรรมการการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมจากการก่อสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย
10. ปี 2554 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างร่วมกันทำกิจกรรมนารวมเพื่อสร้างความสามัคคี และการฟื้นฟูประเพณีการลงแขกดำนา รวม และทำต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดและนักศึกษามาร่วมเรียนรู้
11. ปี 2555 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีร่วมกันเกี่ยวข้าวรวม โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดและนักศึกษามาร่วมเรียนรู้ ซึ่งกิจกรรมได้ร่วมกันทำถึงปัจจุบัน
12. ปี 2555 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีร่วมกันจัดกิจกรรม “ฟื้นฟูประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง” โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดและนักศึกษามาร่วมเรียนรู้

13. ปี 2555 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างร่วมกันจัดตั้งกองทุนสวัสดิการคนลุ่มน้ำชี เพื่อได้ดูแลสมาชิกในกลุ่มในประเด็นเรื่องการเจ็บป่วย การตาย และการคลอดบุตร โดยมีสมาชิก 300 กว่าคน

14. คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย สมัยนายกรัฐมนตรี (นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 12/2555 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพรและฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 11 มกราคม 2555

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ (นาธีระ วงศ์สมุทร) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 1/2555 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ลงวันที่ 30 เมษายน 2555

คำสั่งที่ 2/2555 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ลงวันที่ 30 เมษายน 2555

คำสั่งที่ 3/2555 คำสั่งที่ 3/2555 เรื่องแต่งตั้งคณะอนุกรรมการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมจากการก่อสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 30 เมษายน 2555

15. คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย สมัยนายกรัฐมนตรี (พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 38/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพรและฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2558

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ (นายปิติพงศ์ พิ้งบุญ ณ ออยุธยา) ได้ลงนาม

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 1/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด และฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 2/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดยโสธร

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 3/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและด้านสังคมจากการก่อสร้างฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 4/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการศึกษาหลักเกณฑ์เพื่อกำหนดกรอบและแนวทางการชดเชยความเสียหายหรือเยียวยาให้กับราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดยโสธร

16. ผลการดำเนินการของคณะอนุกรรมการฯ

ในระหว่างที่เว้นวรรคของการจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดใหม่ โครงการฯพัฒนาลุ่มน้ำชีกลางได้ดำเนินการจัดเตรียมข้อมูลคัดแยกตรวจสอบรายชื่อราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนจำนวน 901 รายพื้นที่รวมทั้งสิ้น 16,124 ไร่แยกเป็นรายอำเภอ พร้อมจัดทำแผนที่น้ำท่วมในช่วงเวลาต่างๆ ตั้งแต่ปี 2543 –ปัจจุบัน เสร็จเรียบร้อย เอกสารพร้อมที่ทำการตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่ ตลอดจนได้มีการประสานงานกับผู้เสียผลประโยชน์ตลอดเวลาเกี่ยวกับเอกสารสิทธิ์ครอบครองที่ดินและชี้แจงเป็นที่เข้าใจ โดยผลการดำเนินงานที่ผ่านมาปี 2556

1. จัดซื้อแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบทั้ง 5 อำเภอ (อำเภอเชียงขวัญ, โพนชัย, ห้วยหลวง และอาจสามารถ) เพื่อให้ได้ข้อมูลเท็จที่ครบถ้วน ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน

2. เชิญประชุมคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด โยธธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อยเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2556
3. ออกตรวจสอบพื้นที่ในเขตอำเภอเชียงขวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด
17. ปี 59 – ปัจจุบัน อนุกรรมการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม ได้กำหนดให้มีการประชุมในพื้นที่โครงการชีกกลาง(เขื่อนร้อยเอ็ด) โดยวางหลักเกณฑ์ในการศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย โดยเป็นการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมหลังจากมีการดำเนินโครงการไปแล้ว (Post EIA) ซึ่งมีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และคณะสิ่งแวดล้อม ได้ลงพื้นที่สำรวจเขื่อนธาตุน้อย เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนร้อยเอ็ด เพื่อจะได้กำหนดประเด็นการศึกษาของชาวบ้านผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียหากพิจารณาเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนี้ การรวมกลุ่ม เป็นต้นทุนทางสังคมที่สำคัญในพื้นที่ การดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ได้ก่อให้เกิดความตระหนักของชาวบ้านต่อปัญหาในพื้นที่ หลายหน่วยงาน ได้ลงมามาหาแนวทางในการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น

ทุนทางสังคมด้านความรู้

เป็นการสร้างกระบวนการในการศึกษาข้อมูลของพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ ด้วยงานวิจัยไ้บ้านลุ่มน้ำชี เพื่อเป็นการจัดระบบข้อมูล จัดระบบความคิด ให้ชาวบ้านได้นำเสนอข้อมูลที่เป็นจริงในพื้นที่ให้สามารถนำเสนอข้อมูลสู่สาธารณะได้อย่างชัดเจน

กิจกรรมหนึ่งในช่วงการทำงานระยะที่ 2 ของโครงการวิจัย "รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนา ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง : กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย" คือการทบทวน และสรุปบทเรียน “งานวิจัยไ้บ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง” ในฐานะที่เป็นต้นทุนความรู้ และชุดประสบการณ์หนึ่งของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชี ซึ่งผู้วิจัย ได้ลงพื้นที่จัดอบรมเชิงปฏิบัติการการทำวิจัยไ้บ้านลุ่มน้ำชีไว้ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 2553 – 2554 ซึ่ง ณ ห้วงเวลานั้น นักพัฒนาในพื้นที่คือคุณสิริศักดิ์ สะดวก และเครือข่ายไ้บ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง มีความต้องการแสวงหาเครื่องมือ และกระบวนการที่จะช่วยยกระดับของข้อมูลสภาพปัญหาผลกระทบที่ชาวบ้านได้รับจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีตอนล่าง ให้มีความชัดเจน ถูกต้อง และมีน้ำหนัก เพื่อใช้ข้อมูลจากงานวิจัยไ้บ้านในการเรียกร้องสิทธิที่พึงจะได้รับ จากผลกระทบของ “โครงการ โขง ชี มูล” ซึ่งได้ส่งผลกระทบจากการดำเนินโครงการในลุ่มน้ำชีตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 เป็นต้นมา

ภายหลังการสรุปบทเรียนร่วมกัน ทีมวิจัยได้พบว่า สิ่งสำคัญที่เกิดขึ้นจากกระบวนการทำวิจัยไ้บ้าน ณ ช่วงเวลานั้นคือ กระบวนการดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการทำความเข้าใจสภาพปัญหาาร่วมกันของสมาชิกเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ที่ต้องเผชิญกับสภาพปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชี โดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่ทางการเกษตรอย่างยาวนาน โดยการสรุปบทเรียนในเชิงกระบวนการของการทำงานวิจัยไ้บ้านที่ผ่านมา ทีมวิจัยพบว่า ได้มีการแบ่งกลุ่มตามโซนพื้นที่และการระดมความคิดเห็นตามประเด็นปัญหาสำคัญเพื่อสะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาที่ชัดเจน โดยเน้นการมองสภาพปัญหาผ่านมิติเวลา ก่อนการสร้างเขื่อน และภายหลังการสร้างเขื่อน ว่าห้วงเวลาดังกล่าวได้เกิดปรากฏการณ์อะไรขึ้นบ้าง ภายใต้ประเด็นสำคัญในเรื่อง 1.เรื่องพันธุ์ข้าว และการทำนา 2.เรื่องระบบนิเวศลุ่มน้ำชี 3.เรื่องการเลี้ยงวัว ควาย 4. เรื่องพืช ผัก สมุนไพรในพื้นที่ป่าทาม 5. เรื่องชนิดพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำชี และมีการนำเสนอข้อมูลในวงใหญ่ร่วมกัน ซึ่งผลจากการร่วมระดมข้อมูลสภาพปัญหาด้านต่าง ๆ ของเครือข่ายไ้บ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างในครั้งนั้น นอกจากจะได้ข้อมูลสภาพปัญหา และผลกระทบในแต่ละพื้นที่ซึ่งมีความชัดเจนแล้ว วงสรุปบทเรียนยังพบว่า

ตัวกระบวนการของงานวิจัยไต้หวันได้ช่วยพัฒนาทักษะการคิด พัฒนาทักษะการนำเสนอข้อมูลสภาพปัญหาของสมาชิกเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ให้เกิดความชำนาญเพิ่มมากขึ้น ซึ่งพบว่าแกนนำชาวบ้านในหลายพื้นที่ได้พัฒนาความสามารถในการนำเสนอสภาพปัญหาที่ได้รับผลกระทบ กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด จนถึงระดับประเทศได้อย่างชัดเจนเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันภายใต้กระบวนการของงานวิจัยไต้หวันในช่วงนั้นเอง ได้ช่วยสร้างความมั่นใจ และเกิดการสร้างฐานข้อมูลสภาพปัญหาที่ชัดเจนให้กับเครือข่ายไต้หวันลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อใช้ทดแทนกับความรู้ และข้อมูลจากหน่วยงานของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง อันนำไปสู่ทิศทางการพัฒนาวิธีการแก้ไขปัญหามลพิษทางอากาศ โดยใช้งานวิจัยไต้หวันเป็นสื่อกลางในการนำเสนอสภาพปัญหาอย่างเป็นระบบ และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น และเป็นงานวิจัยชิ้นแรกที่ชาวบ้านสามารถดำเนินการได้โดยตัวเองอย่างสมบูรณ์ โดยใช้งบประมาณ (ข้าว ปลา อาหาร) ของชาวบ้านเองในการทำกิจกรรม และงานวิจัยไต้หวันยังได้ทำหน้าที่ในการเป็นเครื่องมือที่ช่วยเจรจา ต่อรอง ของชาวบ้านในเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างกับหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา

การสรุปบทเรียนชุดประสบการณ์เดิมเกี่ยวกับงานวิจัยไต้หวันลุ่มน้ำชีตอนล่าง ในช่วงการขับเคลื่อนงานโดยใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น ทีมวิจัยมีข้อสรุปว่า “งานวิจัยไต้หวัน” มีฐานะเป็น “ต้นทุนทางความรู้” อย่างหนึ่งของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กระบวนการสรุปบทเรียนในครั้งนี้ได้ต่อยอดและก่อให้เกิดความมั่นใจกับเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ในการสร้างวัฒนธรรมการแก้ไขปัญหาโดยใช้กระบวนการของงานวิจัยเป็นเครื่องมือเพื่อ “ชอกหา ค้นหา ทบทวน” และสร้างทางเลือกในการพัฒนาให้สอดคล้องกับสภาพปัญหา และบริบทที่เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างเผชิญอยู่ รูปธรรมผลพวงที่เกิดขึ้นระหว่างรายการทางการค้าคานาคำตอบนี้ได้สะท้อนผ่าน วงของการร่วมระดมความคิดเห็นเพื่อทบทวนความชัดเจนของฐานข้อมูลเดิม รวมไปถึงการทบทวนสรุปบทเรียนบทบาทการทำงานเดิม โดยสมาชิกเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างยังได้ร่วมกันเพิ่มเติมประเด็นข้อมูลปัญหาใหม่ ๆ ผ่านการวิเคราะห์ร่วมกัน จนเกิดแนวทางที่เป็นประโยชน์เพิ่มเติมจากชุดข้อมูลที่เคยมีการศึกษาไว้ให้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น โดยพบว่ามีข้อเสนอแนวทางสำคัญที่ต้องเพิ่มเติมในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่กำลังขับเคลื่อนอยู่ ดังต่อไปนี้

1. การอธิบายข้อมูลผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชี ในด้านอื่น ๆ เช่น สภาพปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชน หมู่บ้านที่อยู่อาศัย วัด โรงเรียนในพื้นที่
2. การอธิบายข้อมูลพัฒนาการความยากลำบาก ความทุกข์ของชาวบ้าน ในการเรียกร้องสิทธิตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา
3. การให้เหตุผลที่ชัดเจนเกี่ยวผลกระทบในด้านต่าง ๆ ต้องสามารถที่จะชี้ชัดได้ว่าเกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนอย่างชัดเจน
4. การพัฒนากระบวนการสื่อสารกับสาธารณะให้รับรู้ เข้าใจ ในสภาพปัญหาที่ชาวบ้านต้องเผชิญได้อย่างชัดเจน ทั้งข่าว สารคดี การใช้หมอรา บทสรภัญญะในการสื่อสารข้อมูลสภาพปัญหาของชาวบ้าน
5. การอธิบายสภาพปัญหาของระบบชลประทานระบบย่อยในลำน้ำสาขาแม่น้ำชี ซึ่งสัมพันธ์กับการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีตอนล่าง
6. ผลกระทบเพิ่มเติมจากการบริหารจัดการน้ำที่เกิดจากหน่วยงานในระดับพื้นที่หน่วยงานต่าง ๆ
7. การแก้ไขปัญหาควรพิจารณาถึงการส่งผลกระทบการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย โดยเฉพาะนโยบายของโครงการ โขง ชี มูล

8. การเชื่อมร้อยการแก้ไขปัญหในระดับ กลุ่มน้ำ เช่น กลุ่มน้ำชี หรือกลุ่มน้ำอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ มีความสำคัญที่จะทำให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหามากยิ่งขึ้น

ความตื่นตัวในการช่วยกันค้นหาทางออก และการสร้างทางเลือก ตลอดจนแนวทางการแก้ไขปัญห โดยการใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือ ของเครือข่ายชาวบ้านกลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้ช่วยคลี่คลายให้สภาพปัญหาที่ ชาวบ้านเผชิญมาอย่างยาวนาน เริ่มที่จะเห็นทางเลือก และทางออกใหม่ ๆ ในการแก้ไขปัญห โดยการร่วมคิด ร่วมเรียนรู้ และเชื่อมั่นว่า การช่วยกันค่อย ๆ สร้างวัฒนธรรมการแก้ไขปัญหตามกระบวนการดังกล่าว จะ สามารถพัฒนาต้นทุนทางสังคมที่เครือข่ายชาวบ้านกลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้นมีอยู่ ให้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อน การแก้ไขปัญหได้อย่างดีในโอกาสอันใกล้

ทุนทางสังคมด้านการมีความเชื่อมโยงกับสถาบันการศึกษา เครือข่ายด้านสิ่งแวดล้อมต่างๆและ สื่อสารมวลชน

ภายหลังจากที่มีการรวมเป็นเครือข่ายกลุ่มน้ำชีตอนล่าง นอกจากการรวมกันของชาวบ้านที่ได้รับ ผลกระทบจากพื้นที่แล้ว เครือข่ายฯ ยังได้สร้างความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภาคส่วนอื่นในสังคม โดยเฉพาะกับ สถาบันการศึกษา อุดมศึกษา เครือข่ายด้านสิ่งแวดล้อม และความสัมพันธ์กับสื่อสารมวลชน ทั้งสามส่วนนี้เป็น ต้นทุนทางสังคมหนึ่งที่เกิดขึ้นและมีบทบาทในการแก้ไขปัญหในพื้นที่กลุ่มน้ำชีตอนล่าง

สถาบันการศึกษา อุดมศึกษา ทั้งมหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม สถาบันการศึกษาเหล่านี้ จะนำทั้งความรู้ นิสิต และบุคลากรมาร่วมใน กิจกรรมในพื้นที่ เป็นที่ปรึกษาให้ความรู้กับเครือข่าย และเป็นผู้สนับสนุนกิจกรรมต่างๆทั้งทางตรงและ ทางอ้อม นิสิตนักศึกษา ใช้เป็นพื้นที่เรียนรู้ปัญหาสังคม ปัญหาสิ่งแวดล้อม เป็นพื้นที่ฝึกงาน การทำงานกับ ชุมชน จัดค่ายของนิสิตนักศึกษา การเชื่อมโยงความสัมพันธ์เหล่านี้ช่วยสร้างกำลังใจให้กับชาวบ้าน กระตุ้นให้ เกิดการตื่นตัวทำงานร่วมกันของคนในพื้นที่อย่างต่อเนื่องตลอด จะเห็นได้จากกิจกรรมการจัดงานด้านรวม งานเกี่ยวข้าวรวม งานข้าวใหม่ปลามัน งานขอรับบริจาคช่วยเหลือผู้ประสบภัยน้ำท่วม กิจกรรมเหล่านี้ จะ มีสถาบันการศึกษาเข้าร่วมและช่วยเสริมสร้างกิจกรรมให้มีความน่าสนใจ และมีคุณค่าเพิ่มมากขึ้น

เครือข่ายสิ่งแวดล้อม เป็นอีกส่วนต้นทุนทางสังคมที่มีในเครือข่ายชาวบ้านกลุ่มน้ำชีตอนล่าง การ เชื่อมโยงและเป็นสมาชิกกับเครือข่ายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภาคอีสาน เครือข่ายสมาคมคนตาม ราชสีสอ เครือข่ายกลุ่มน้ำมูล พื้นที่ทุนทางสังคมเหล่านี้ จะเป็นพื้นที่ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้การทำงาน ตลอดจนเป็นผู้คอยให้ความรู้เกี่ยวกับประเด็นด้านนโยบาย กฎหมาย หรือสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมต่างๆที่ เกิดขึ้น อันจะเป็นการช่วยให้ชาวบ้านในเครือข่ายกลุ่มน้ำชีตอนล่างมีความรู้เท่าทันสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และ เสริมสร้างกิจกรรมและความรู้ใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นในพื้นที่

การเชื่อมความสัมพันธ์ กับสื่อสารมวลชน ไม่ว่าจะเป็น ไทยพีบีเอส นักข่าวพลเมือง สื่อหนังสือพิมพ์ คมชัดลึก มติชน เฟสบุ๊ค ทุนทางสังคมเหล่านี้ จะเป็นกระบอกเสียงที่ช่วยสื่อสารเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นใน พื้นที่ให้กับผู้คนในสังคมได้รับรู้ข้อมูล สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ อันจะช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจสภาพ ปัญหาที่ชาวบ้านในพื้นที่กลุ่มน้ำชีตอนล่างได้ประสบอยู่

รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาลักษณะการสร้างเขื่อน ตลอดระยะเวลาที่เกิดการ รวมตัวเป็นเครือข่ายชาวบ้านกลุ่มน้ำชีตอนล่าง และในช่วงระยะเวลาดำเนินโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัย และ เครือข่ายฯ ได้ร่วมกันแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาลักษณะที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนในหลากหลาย รูปแบบ คือ การรื้อฟื้นสร้างใหม่ประเพณีและวิถีการผลิต การสนับสนุนความรู้ ทรัพยากรจาก

สถาบันการศึกษา การผลิตและนำเสนอกิจกรรมของเครือข่ายฯ ในสื่อสาธารณะ รายละเอียดของรูปแบบการแก้ไขปัญหาลักษณะที่พบจากการสร้างเขื่อนมีดังนี้

1. การรื้อฟื้นสร้างใหม่ ประเพณีและวิถีการผลิตของกลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ในช่วงระยะที่มีการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตในพื้นที่งานบุญประเพณีและวิถีการผลิตหลายอย่างไม่เกิดการปฏิบัติสืบทอด เครือข่ายฯ และคณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันทบทวนความคิด คุณค่าและความหมายของประเพณีเหล่านั้น แล้วนำมารื้อฟื้นให้มีการสืบทอดการปฏิบัติ พร้อมทั้งเสริมกิจกรรมเพื่อสร้างความตระหนักรู้ร่วมกันของคนในเครือข่ายฯ ปัญหาที่ร่วมกันประสบอยู่และเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายให้มีความสัมพันธ์กันที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ยังได้ร่วมกันคิดค้นและจัดกิจกรรมใหม่ๆ ขึ้น เพื่อเป็นการช่วยเสริมสร้างความเป็นเครือข่ายและบรรเทาความขาดแคลนในพื้นที่ กิจกรรมที่เกิดขึ้นประกอบไปด้วย

- กิจกรรมด้านารวม
- กิจกรรมลงแขกเกี่ยวข้าวารวม
- กิจกรรมงานประเพณีบุญ กุ่มข้าวใหญ่แต่ บมีข้าวกุ่ม
- กิจกรรมงานข้าวใหม่ปลามัน
- กิจกรรมงานปลาแดกแลกข้าว

ผลจากการจัดกิจกรรมเหล่านี้ ได้เกิดการเชื่อมโยงภาคส่วนต่างๆ ที่เป็นต้นทุนทางสังคมที่มีของเครือข่ายมาร่วมกันทำกิจกรรม เกิดการรับรู้เข้าใจสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ที่ประสบอยู่ นิสิตนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรม ช่วยให้เกิดความตื่นตัวและเห็นความสำคัญต่อการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่ ในแต่ละกิจกรรมก็จะมีทั้งการปฏิบัติตามแบบแผนประเพณีเดิมและมีการเพิ่มเติมกิจกรรมการให้ความรู้ทางวิชาการประกอบด้วยเสมอ เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่

2. การสนับสนุนความรู้ ทรัพยากรจากสถาบันการศึกษา

การเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับสถาบันการศึกษา อุดมศึกษาที่มีในท้องถิ่นภาคอีสาน เป็นหนึ่งต้นทุนทางสังคมของเครือข่ายฯ ในระยะการวิจัยนี้ สถาบันการศึกษาเหล่านี้ได้สนับสนุนกิจกรรมมาโดยตลอด โดยการสนับสนุน อาจารย์ นิสิตนักศึกษา มาร่วมกิจกรรมที่มีในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการสำรวจปัญหาน้ำท่วม การระดมสิ่งของบรรเทาทุกข์ตอนน้ำท่วม กิจกรรมด้านารวม กิจกรรมเกี่ยวข้าว การเข้าร่วมกิจกรรมของสถาบันการศึกษาเหล่านี้เป็นการเสริมสร้างกำลังใจในการเผชิญกับปัญหา และช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันในการทำงานกับชุมชน นอกจากนั้นนิสิต นักศึกษาผลิตสื่อและนำเสนอ เผยแพร่กิจกรรมของเครือข่ายให้เกิดการรับรู้ในวงกว้างเพิ่มมากขึ้น

อีกบทบาทหนึ่งที่อาจารย์จากมหาวิทยาลัยคือ การได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอนุกรรมการศึกษาและเฝ้าระวังผลกระทบจากการสร้างเขื่อน (Post EIA.) ซึ่งจะช่วยวางแผนและกำกับการศึกษาให้เกิดความรอบด้าน มากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นอาจารย์ ยังช่วยให้ช่วยให้ข้อเสนอแนะ จัดทำข้อมูลเพื่อการนำเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐ เสริมกลยุทธ์การเจรจาต่อรองกับหน่วยงานภาครัฐ

ผลจากการนำทุนทางสังคมนี้ไปใช้ ปรากฏว่า มีชุดความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำชีตอนล่างที่แยกเป็นตามประเด็น ชาวบ้าน และผู้นำเครือข่ายสามารถอธิบายให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้นในกิจกรรมการวิจัยได้เปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องได้นำเสนอด้วยตนเอง ทำให้ผู้นำมีความมั่นใจเพิ่มขึ้นในการสื่อสารกับภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งมีกลยุทธ์การเจรจากับเจ้าหน้าที่ที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น

3..การผลิตและนำเสนอกิจกรรมของเครือข่ายฯ ในสื่อสาธารณะ

การนำเสนอสถานการณ์ปัญหา กิจกรรม ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในพื้นที่ เป็นอีกกิจกรรมที่เครือข่ายได้ดำเนินการตลอดระยะเวลาการวิจัย ทั้งนี้เพื่อเป็นการบอกเล่าเรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นในพื้นที่ไปสู่สาธารณชนได้รับรู้ และทำความเข้าใจ บางกิจกรรมช่วยสร้างความเข้าใจใหม่ต่อเครือข่ายฯ ที่เป็นผู้ประท้วงใช้ความรุนแรง เคลื่อนไหวทางการเมือง การสื่อสารกิจกรรมของเครือข่าย กิจกรรมสำรวจปัญหาน้ำท่วม กิจกรรมเหล่านี้ได้ช่วยให้ผู้เกี่ยวข้อง และคนทั่วไปเกิดความเข้าใจต่อชาวบ้านที่ประสบปัญหาในพื้นที่ ได้พอสมควร โดยที่ผ่านมามีการนำเสนอทั้งสื่อจากส่วนกลาง และสื่อภูมิภาคและสื่อส่วนบุคคล ดังนี้

- ออกรายการ วาระเปลี่ยนประเทศไทย ของ สถานีโทรทัศน์ช่อง Thai PBS
- การตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับปัญหาน้ำท่วม ใน หนังสือพิมพ์คมชัดลึก
- ออกรายการ นักข่าวพลเมือง ในกิจกรรมด้านรวม การจัดงานบุญกุ่มข้าวใหญ่
- การทำบทความนำเสนอเรื่องราวผ่านทางเฟสบุ๊ก ของนักพัฒนาในพื้นที่

ส่วนที่ 5 ข้อสังเกตบางประการต่อการให้ความหมายในการนิยามทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ข้อสังเกตที่น่าสนใจงานพัฒนาแนวเคลื่อนไหว เรียกร้อง ในกรณีของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง มักให้ภาพของวิธีการมองของชาวบ้านที่มีต่อหน่วยงานภาครัฐ หรือ องค์กรภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการทำให้เกิดผลกระทบในเรื่องนั้น ๆ เป็นลบเสมอ แต่หากไล่เรียงดูเหตุแห่งผล เรามักพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้ถูกกระทำที่ต้องได้รับผลกระทบในด้านต่าง ๆ บ้างก็สูญเสียที่ดินทำกิน บ้างก็สูญเสียวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ปกติ บ้างก็สูญเสียสุขภาพที่ดี ฯลฯ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้องค์กรเป็นเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านต้องรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหา ผ่านกระบวนการเรียกร้องสิทธิที่ชาวบ้านพึงจะมีกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือกลไกของภาครัฐที่ชาวบ้านคิดว่าน่าจะสามารถแก้ไขปัญหาที่ทำให้เขาได้รับผลกระทบในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในด้านต่าง ๆ กระบวนการเรียนรู้ภายใต้กระบวนการเรียกร้องสิทธิจึงเป็น ทุนทางสังคมในลักษณะใหม่ ที่ผูกโยงตัวมันเองกับผลแห่งการกระทำและปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านต้องเผชิญ

“วิธีคิด” ภาพได้บริบทแวดล้อมของปัญหานั้นเป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นตัวกำหนด ท่าที กำหนดพฤติกรรมการแสดงออก กำหนดวิธีการในการใช้แก้ไขปัญหาใด ๆ ในที่นี้หากนำ “วิธีคิด” ซึ่งมองในฐานะของการเป็นต้นทุนการทำงานสำคัญของกลุ่มเครือข่ายชาวบ้านพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่าง มาวิเคราะห์ ประกอบการอธิบายเพื่อทำความเข้าใจกระบวนการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาพบว่าหลายประเด็นที่มีความน่าสนใจ ซึ่งอยู่ในบริบทของต้นทุนความคิดภายใต้กระบวนการต่อสู้เรียกร้อง และเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ดังตัวอย่างการสัมภาษณ์ข้อมูลจากชาวบ้านกรณีต่อไปนี้

แม่หนูพร ภูมิสวาท (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายประสบการณ์ของตนเองเมื่อครั้งเข้าพบหัวหน้าชลประทานโดยมีใจความสำคัญว่า **“ขอยมาหาเจ้า มหานายนี้บ่แม่นว่ามาคัดค้าน มาเรียกร้องอิหยังดอก แต่หมู่ขอยมาขอความร่วมมือ มาขอความช่วยเหลือ ขอยมาหาหมู่...ขอยมาหามิตร มีอยู่บ้ออยู่นี้...”** ใจความสำคัญของแม่หนูพรที่พูดกับ หัวหน้าชลประทานนั้นได้สะท้อนวิธีคิดภายใน ที่พยายามสื่อให้เห็นถึงท่าทีการมองหน่วยงานภาครัฐว่า แท้ที่จริงแล้วชาวบ้านไม่เคยมองหน่วยงานภาครัฐเป็นศัตรู เป็นฝ่ายตรงข้ามแต่อย่างใด หากแต่ชาวบ้านมีความต้องการความจริงใจในการแก้ไขปัญหา ต้องการมาผูกมิตรเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

สิ่งที่สะท้อนออกมาจากคำพูดของแม่หนูพรนั้นสอดคล้องกับ กระบวนการที่ชาวบ้านใช้เมื่อเข้าพบกับ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งมีการประชุมกัน ณ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยในตอนท้ายของการประชุม ตัวแทนชาวบ้านนำของฝากจากพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างอันได้แก่ น้ำผึ้ง ข้าวกล้อง มันแขง ปลาสาม ปลาร้า บรรจุหีบห่ออย่างดี ฝากกับเจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่เข้าร่วมประชุม โดยแม่อมรรัตน์ วิเศษหวาน (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายถึงเหตุผลสำคัญในการนำของฝากจากพื้นที่ไปฝากผู้เข้าร่วมประชุมในครั้งนั้นว่า... **“แม่นอยู่เฮมาขอความช่วยเหลือจากเพิ่นให้ช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้เฮ แต่ส่วนหนึ่งที่เป็นธรรมเนียมอีสานเฮา ไปหาไปยามไผ่ ก็ต้องมีของฝากแนวดื้อนพี่น้อง ในส่วนลึกเฮากะบ่ได้หวังอิหยังเป็นผลตอบแทน แต่มันเป็นน้ำใจที่ไผเฮายินดีลืมอบให้เผิ่น อยู่ทางบ้านเฮากะคือกัน ไผไปหา ไผมายาม เฮากะต้องมีของฝากแนวดื้อนสู่เพิ่น มีอิหยังกะให้อันนั้นหละ”** จากคำอธิบายของแม่อมรรัตน์ วิเศษหวานนั้นเราจะสังเกตเห็นได้ว่า ต้นทุนความคิดของชาวบ้านในวิถีชนบทอีสานนั้นมีวิธีการมองคนอื่นอย่างเป็นมิตร มีวิธีการมองเจ้าหน้าที่ทางราชการเสมือนเป็นพี่น้อง ที่คาดหวังจะให้ช่วยเหลือแก้ไข ปัญหา แต่ของฝากนั้นก็ไม่ได้มีหน้าที่ และคุณค่า ที่เป็นสินไหมต่างตอบแทน แต่ชาวบ้านมอบให้ด้วยบริสุทธิ์ใจ ผ่านท่าทีการมองเจ้าหน้าที่รัฐ เสมือนหนึ่งเป็นญาติพี่น้อง

จึงหะ และโอกาสในการแสดงท่าทีในการเรียกร้องกับหน่วยงานภาครัฐให้เกิดการแก้ไขปัญหานั้น ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้สรุปบทเรียนร่วมกันในหลายเวที พบว่าบางกรณีก็เป็นกลยุทธการทำงาน บางกรณีก็เป็นธรรมเนียมปฏิบัติจริงในวิถีของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ดังที่ นายสิริศักดิ์ สะดวง (สัมภาษณ์ : 2559) นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานช่วยเหลือพี่น้องลุ่มน้ำชีได้อธิบายว่า การขับเคลื่อนงานของพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่างในช่วงแรกของกระบวนการแก้ไขปัญหามีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยการเคลื่อนไหวทางสังคมชาวบ้านที่ชัดเจน มีการยื่นหนังสือ มีการชุมนุมเรียกร้อง ที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีต้องไปเรียกร้อง และเจรจากับเจ้าหน้าที่รัฐบาล ทั้งนี้การเจรจากับมีวัตถุประสงค์ให้เกิดวงประชุม เพื่อทางชาวบ้านจะได้สามารถยื่นข้อเสนอที่ทันกับการแก้ไขปัญหาเร่งด่วน บางกรณีไม่สามารถที่จะรอได้ เพราะชาวบ้านเผชิญปัญหาอยู่ ในช่วงปัจจุบันกลุ่มชาวบ้านคุยกันบ่อยขึ้นเกี่ยวกับเรื่องยุทธการขับเคลื่อนงาน การวางแผนกิจกรรมที่ต้องลงรายละเอียด ซึ่งจุดนี้เองก็เป็นต้นทุนทางสังคมที่พี่น้องเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างมีอยู่

ทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างแสดงออกให้ปรากฏผ่านหลากหลายกรณี โดยกรณีหนึ่งที่มีความสำคัญและชาวบ้านได้พูดคุยสรุปบทเรียนกันไว้คือทุนทางสังคมในมิติของการจัดการองค์กร เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชี ที่มีบทบาทกิจกรรมของชาวบ้านลงแรงช่วยกัน แบ่งบทบาทหน้าที่กันตามความถนัด และการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการประชุมหรือการทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่ชาวบ้านจะต้องนำอาหารกับข้าวของชาวบ้านแต่ละคนมารับประทานร่วมกัน ใครมีอะไรก็นำมาเผื่อแผ่กันรับประทาน รวมถึงการช่วยกันหารเฉลี่ยออกค่าน้ำมันรถกันในการมาร่วมประชุมเครือข่ายแต่ละครั้งโดยไม่ต้องใช้งบประมาณเรื่องค่าอาหารหรือค่าเดินทางในการทำกิจกรรมช่วงที่ผ่านมา ดังที่แม่อมรรัตน์ วิเศษหวาน (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายความสำคัญทุนทางสังคมในการจัดการองค์กรชาวบ้านประเด็นนี้ไว้ว่า **“ไผบ้านเพิ่มมีอิหยังกะเฮามาโฮมกัน ยามประชุม ยามเฮ็ดกิจกรรม ไผเฮาให้ความสำคัญกับเรื่องซุมนี้ เพราะมันหมายถึงน้ำใจไมตรีที่เฮามีต่อกัน อิหยังที่พอซ่อยกันได้ เฮากะซ่อยกัน ไผมีอิหยังกะเฮามากินน้ำกัน เรื่องนี้เป็นข้อตกลงที่ไผบ้านสรุปร่วมกันมานานแล้ว”**

จะเห็นได้ว่าการนิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้นแม้จะมีวิธีการอธิบายความหมายที่กินความการอธิบายกว้าง และเชื่อมโยงกับภาพบริบทและวิถีชีวิต แต่ภายใต้สาระสำคัญของการนิยามความหมายและทำการจัดกลุ่มสาระสำคัญ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับแนวทางการให้ข้อเสนอแนะในช่วงของการพัฒนาความชัดเจนของกรอบการวิจัยโครงการโดยคุณบุญเสริม เสียงสนั่น (เวที

อบรมการวิจัยต้นน้ำ : 2559) และการวิเคราะห์เพิ่มเติมของทีมวิจัยว่าควรมีประเด็นสำคัญที่จะต้องศึกษา และวิเคราะห์สรุปแนวทางของการศึกษาทุนทางสังคมของเครือข่ายพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่างควรอิงอยู่กับ ประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

1. ทุนทางสังคมกับการเรียกร้องสิทธิกับภาครัฐ
2. ทุนทางสังคมกับการฟื้นฟูทรัพยากร เช่น วังปลา นารวม
3. ทุนทางสังคมกับการสร้างเครือข่าย เป็นการเชื่อมโยงเครือข่ายผู้นำที่ชัดเจน
4. ทุนทางสังคมกับการจัดการทำงานขององค์กรชาวบ้าน
5. ทุนทางสังคมในฐานะอุดมการณ์ของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

โดย 5 ประเด็นสำคัญข้างต้นจะเป็นแนวทางสำคัญในการออกแบบกิจกรรมและแผนงาน รวมทั้งการ วิเคราะห์องค์ความรู้ในเรื่องทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ส่วนที่ 6 การนำงานวิจัยไปบูรณาการกับการเรียนการสอน

งานวิจัยเรื่องรูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่าย ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร- พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย มีนิสิตสาขาการพัฒนชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย มหาสารคามไปร่วมเรียนรู้และทำกิจกรรมในพื้นที่ผ่านรายวิชา เศรษฐกิจท้องถิ่น ซึ่งเป็นวิชาเอกเลือกสำหรับ นิสิตที่มีความสนใจเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐกิจและทรัพยากร และรายวิชาการฝึกประสบการณ์เชิงวิชาชีพสาขาการ พัฒนชุมชน โดยมีนิสิตลงพื้นที่ภาคสนามไปร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านในพื้นที่อย่างต่อเนื่องหลายกิจกรรม เช่น กิจกรรมการลงแขกดำนา ร่วม กิจกรรมการลงแขกเกี่ยวข้าว ทั้งนี้พื้นที่เป้าหมายของการวิจัยภายใต้โครงการนี้ ยังทำหน้าที่เป็นสนามการเรียนรู้สำคัญเพื่อเรียนรู้ประสบการณ์นอกชั้นเรียนจากปรากฏการณ์จริง ภายใต้ สถานการณ์จริง โดยการบูรณาการการสอน ร่วมกับการทำงานวิจัยในพื้นที่ ซึ่งมีนักพัฒนาในพื้นที่เป็นพี่เลี้ยง ให้กับนิสิตด้วย ซึ่งสามารถแยกประเด็นบทบาทของผู้มีส่วนร่วมในการบูรณาการการเรียนการสอน ร่วมกับ งานวิจัยได้ดังนี้

บทบาทของอาจารย์

เนื่องจากอาจารย์ประจำรายวิชาเศรษฐกิจท้องถิ่น และรายวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา มี สถานะเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยคือ อาจารย์นิรันดร์ คำนุ อาจารย์จึงมีบทบาทหน้าที่ซึ่งเริ่มตั้งแต่การ ออกแบบการเรียนการสอนให้เกิดการบูรณาการเนื้อหาของรายวิชาให้มีความเชื่อมโยงกับการทำกิจกรรม ภาคสนามในระดับพื้นที่ โดยระบุกิจกรรมและเนื้อหาที่มีความสอดคล้องไว้ใน มคอ.3 รายวิชาเศรษฐกิจท้องถิ่น และรายวิชาภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนา ซึ่งมีการบรรยายภาพความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับสถานการณ์ ปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่ให้นิสิตเข้าใจ ตลอดจนการซักถามแลกเปลี่ยนข้อสงสัยจากกรณีปัญหาที่ได้บรรยาย ให้นิสิตฟัง ตลอดจนการอธิบายความเชื่อมโยงของงานวิจัยที่มีความเชื่อมโยงกับความพยายามในการค้นหา คำตอบในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่ผ่านการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ในส่วนของนิสิตที่เรียนในรายวิชาฝึกประสบการณ์เชิงวิชาชีพ อาจารย์ได้อธิบายให้เข้าใจถึงการใ้ กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหา และการเปิดเวทีทัศน์ผลจากโครงการวิจัยเพื่อ ท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ณ พื้นที่ ตำบลดอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ให้นิสิตได้ดูและตั้ง คำถามในเชิงกระบวนการ ความสำคัญของงานกระบวนการในฐานะของการออกแบบงานวิจัยและงานพัฒนา ตลอดจนการทำความเข้าใจกรณีปัญหาของพื้นที่ซึ่งกรณีปัญหาของพื้นที่ลุ่มน้ำมูล และลุ่มน้ำชีมีลักษณะของ ที่มาของปัญหาคือ ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาของภาครัฐภายใต้โครงการ โขง ชี มูล

บทบาทของนิสิต

นิสิตสาขาการพัฒนาชุมชนที่ได้ร่วมลงภาคสนามเพื่อทำกิจกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้ร่วมปฏิบัติการกิจกรรมการลงแขกดำนา รวม และการลงแขกเกี่ยวข้าวร่วมกับเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ทั้งนี้เพื่อเรียนรู้ระบบการทำงานแบบกลุ่มชาวบ้านที่มีการเกาะเกี่ยวกันในลักษณะแนวราบ นิสิตสัมผัสการปฏิบัติจริงในการดำนา ถอนกล้า ตลอดจนการเก็บเกี่ยว ทำให้นิสิตซึมซับภาพวิถีชีวิตและขั้นตอนในการทำนา โดยมีแกนนำชาวบ้านเป็นครูในการช่วยฝึกสอนวิธีการถอนกล้า วิธีการทำนา ซึ่งพบว่านิสิตบางคนที่มีต้นทุนทักษะชีวิตเรื่องการทำนาอยู่แล้วยังช่วยสอนเพื่อนที่ยังไม่เคยมีประสบการณ์การทำนาให้เข้าใจเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในการทำนาในขณะที่ปฏิบัติการจริง

ตัวแทนนิสิตบางคนได้มีโอกาสมอบบทบาทของการเป็นนักพัฒนาร่วมกิจกรรมสรุปบทเรียนกับเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างภายหลังจากการทำกิจกรรมเรียบร้อยแล้ว โดยมีบทบาทในการช่วยตั้งประเด็นคำถาม ช่วยจดบันทึกตลอดจนได้มีโอกาสในการฝึกทักษะการเป็นวิทยากรกระบวนการภายใต้สถานการณ์จริง ซึ่งพบว่านิสิตสาขาการพัฒนาชุมชนยังมีความประหม่าอยู่บ้างในการตั้งประเด็นคำถาม ต้องมีพี่เลี้ยงคอยช่วยเรียบเรียงคำพูด และเติมประเด็นสำคัญในบางช่วงเวลา แต่การได้มีโอกาสฝึกจากสถานการณ์จริงได้ทำให้นิสิตเกิดความมั่นใจ และการทำความเข้าใจวิธีการทำงานของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างมากยิ่งขึ้น

ณัฐฉา จันวิทัน (2559 : สัมภาษณ์) ตัวแทนนิสิตสาขาการพัฒนาชุมชนชั้นปีที่ 4 ได้อธิบาย และสะท้อนผลจากการเรียนรู้ภาคสนามภายหลังการได้ไปร่วมเรียนรู้การทำงานในพื้นที่กิจกรรมการทำนา รวมว่าได้เรียนรู้ และได้เห็นการช่วยเหลือกันผ่านการออกแรงกัน ตรงนี้เป็นวิถีของคนในท้องถิ่นที่มีความน่าสนใจ ผ่านความร่วมมือร่วมใจของกลุ่มชาวบ้านซึ่งการรวมกลุ่มทำให้ชาวบ้านได้มาช่วยเหลือกันทำนาเพราะชาวบ้านมีอุดมการณ์ร่วม และการที่เกิดภาพการทำงานร่วมกันของชาวบ้านทำให้นิสิตการพัฒนาชุมชนเข้าใจความสำคัญของของการใช้งานกลุ่มในการขับเคลื่อนงานพัฒนา ในเชิงกระบวนการของการการทำงานทำให้นิสิตได้เข้าใจถึงธรรมชาติการเตรียมการ การแบ่งบทบาทหน้าที่การทำงานของชาวบ้านตามความถนัดของแต่ละคน เห็นภาพความสัมพันธ์ของชาวบ้านที่ช่วยสอนนิสิตดำนา สอนนิสิตถอนกล้า ข้อสังเกตส่วนหนึ่งพบว่าชาวบ้านและนักพัฒนาต้องมีการประสานงานที่ดีจึงสามารถเชื่อมโยงหน่วยงานสถาบันการศึกษาในพื้นที่มาร่วมกันลงแขกดำนาได้ทั้ง มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

จากการอธิบายของ ณัฐฉา จันวิทัน พบว่า นิสิตที่เข้าร่วมการบูรณาการการเรียนการสอนร่วมกับงานวิจัยเรื่องรูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย สามารถทำความเข้าใจรูปแบบการทำงานผ่านกระบวนการกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งในเชิงเนื้อหา และเชิงกระบวนการ ทำให้เกิดรูปธรรมภายใต้กระบวนการเรียนรู้ที่ชัดเจนจากกาปฏิบัติการจริง

ในขณะที่ อาภาพร หินคล้าย (2559 : สัมภาษณ์) ได้อธิบายถึงชุดประสบการณ์จากการเข้าร่วมกิจกรรมการบูรณาการการเรียนการสอน ร่วมกับการวิจัยในแง่มุมมองโอกาสในการเรียนรู้ใหม่ ๆ ว่า “หนูมาร่วมกิจกรรมดำนา รวมทำให้หนูเข้าใจวิถีของชาวนาเพิ่มมากขึ้น มันเป็นประสบการณ์ที่ดีที่มีโอกาสได้ทำงานร่วมกันกับนักศึกษาสถาบันอื่น ๆ และหนูยังมีโอกาสได้สัมภาษณ์ความรู้สึกโดยสื่อมวลชนจากสถานีช่อง ThaiPBS ทำให้เราได้มีโอกาสสื่อสารเรื่องราวดี ๆ จากประสบการณ์การดำนา รวมกับชาวบ้าน ได้สื่อสารมันออกไปสู่เวทีสังคมเพื่อให้คนภายนอกได้เข้าใจถึงสภาพปัญหาต่าง ๆ ที่ชาวบ้านต้องเผชิญ รวมทั้งสิ่งที่ชาวบ้านได้พยายามทำเพื่อแก้ไขปัญหา

การอธิบายของ อาภาพร หินคล้าย ได้สะท้อนการเปิดโลกทัศน์กระบวนการเรียนรู้นอกชั้นเรียนที่ทำให้นิสิตได้มีโอกาสทำความเข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านจากการร่วมปฏิบัติจริง เกิดประสบการณ์การทำงาน

ร่วมกันกับเพื่อนนักศึกษาต่างสถาบันซึ่งเป็นทักษะสำคัญซึ่งจะเป็นพื้นฐานในการทำงานในอนาคต ซึ่งการสร้างแรงบันดาลใจให้ทัศนคติที่ดีในการพัฒนาตนเองสู่เป้าหมายในชีวิตที่มั่นคงเป็นกระบวนการที่สามารถสร้างได้จากการบูรณาการการเรียนการสอน กับการวิจัยซึ่งเปิดโอกาสให้ทัศนคติได้มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ในระดับพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

บทบาทของนักพัฒนา

คุณสิริศักดิ์ สะดวก เป็นนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานร่วมกับเครือข่ายพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่าง มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2553 โดยกิจกรรมการบูรณาการการเรียนการสอนร่วมกับการวิจัยนี้ คุณสิริศักดิ์ สะดวก มีส่วนสำคัญในการช่วยวางกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมให้น้อง ๆ นิสิตนักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ ตลอดจนบทบาทในการประสานงานความร่วมมือระหว่างพื้นที่ และองค์กรหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้เกิดการเรียนรู้ในกิจกรรมภาคสนามได้เป็นอย่างดี ตลอดจนการบรรยายถึงสาระความรู้ตามประเด็นกิจกรรมต่าง ๆ การช่วยสรุปบทเรียนการเรียนรู้ภายหลังการทำกิจกรรม และการเป็นแบบอย่างที่ดีของการมีจิตวิญญาณของนักพัฒนาที่อุทิศตนเพื่อช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้กับชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง

สิริศักดิ์ สะดวก (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายถึงความสำคัญของการเป็นต้นแบบนักพัฒนาที่ดีว่า สถานการณ์งานพัฒนาของนักพัฒนาเอกชนในสภาพการณ์ปัจจุบันถือว่าเป็นยุคที่ไม่สมบูรณ์นัก นักพัฒนาเอกชนมีความจำเป็นจะต้องมีอุดมการณ์ และความเข้าใจในความทุกข์ยากลำบากของชาวบ้านเป็นทุนอยู่ในการทำงานพัฒนาเพื่อสร้างฐานการพัฒนาจากระดับพื้นที่จึงมีความสำคัญมาก เพราะจุดนี้จะเป็นส่วนสำคัญให้ตัวนักพัฒนาเองเกิดความเข้าใจจากสิ่งที่ได้ปฏิบัติ เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจในวิถีของท้องถิ่นอย่างแท้จริง โดยการเปิดโอกาสให้ทัศนคติ นักศึกษาคนรุ่นใหม่ได้มีโอกาสสัมผัสสัมผัสงานพัฒนา และงานวิจัยซึ่งสามารถบูรณาการร่วมกันได้จึงเป็นโอกาสที่ดีที่จะให้คนรุ่นใหม่ได้มาส่วนในการรับรู้ และทำความเข้าใจจากภายในตัวเขาเอง ซึ่งจะทำให้การเรียนรู้จากมหาวิทยาลัย การเรียนรู้จากหนังสือตำราที่ได้เรียนมาเกิดรูปธรรมที่ชัดเจนยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่าประเด็นที่คุณสิริศักดิ์ สะดวกได้นำเสนอแ่งมุนนั้นได้ให้ความสำคัญของการเรียนรู้ของนิสิตนักศึกษาคนรุ่นใหม่ ที่มีความจำเป็นจะต้องจัดสมดุลการเรียนรู้ระหว่างการเรียนรู้ในชั้นเรียน และการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ในระดับพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดรูปธรรม และทักษะชีวิตที่แท้จริง จากสถานการณ์จริง ที่นิสิตนักศึกษาได้มาร่วมเรียนรู้ร่วมกันผ่านกิจกรรมภายใต้โครงการวิจัย ซึ่งการเป็นนักพัฒนาในพื้นที่จึงต้องมีบทบาทในการช่วยเติมเต็มบทเรียนต่าง ๆ ตลอดจนการอธิบายทำความเข้าใจผ่านรูปแบบการสรุปบทเรียน แลกเปลี่ยนซักถาม เพื่อไขข้อข้องใจภายหลังจากการทำกิจกรรมทุกกิจกรรม

บทบาทของชาวบ้าน

บทบาทของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างกับการบูรณาการการเรียนการสอนร่วมกับการวิจัย ถือได้ว่าชาวบ้านมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการสื่อสารทำความเข้าใจเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่ร่วมกันขับเคลื่อน ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างเห็นความสำคัญของการมีนิสิต นักศึกษา เข้ามาร่วมกิจกรรมของพื้นที่ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้ระหว่างคนสองวัย จากผู้ใหญ่สู่เด็กและเยาวชน รวมทั้งยังเป็นการกระตุ้นบรรยากาศการทำงานให้มีสีสัน เกิดบรรยากาศที่ดีในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ก่อให้เกิดความตื่นตัวในการทำงานของชาวบ้านในระดับพื้นที่

อมรรัตน์ วิเศษหวาน (2559 : สัมภาษณ์) ได้อธิบายถึงความสำคัญของการให้โอกาสนิสิต นักศึกษา ได้มีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างว่า พลังของคนหนุ่มสาวเป็นพลังที่สำคัญในการขับเคลื่อนงานพัฒนาของท้องถิ่น รวมทั้งของประเทศในอนาคต การสร้างการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมการทำงานที่

เป็นรูปแบบวิถีชีวิตของไทบ้านลุ่มน้ำชีจึงเป็นพื้นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญซึ่งจะทำให้คนรุ่นใหม่เกิดการเรียนรู้ที่ชัดเจนแท้จริง จากตัวอย่างจริง ๆ พ่อแม่พี่น้องที่เป็นไทบ้านลุ่มน้ำชีต่างเห็นความสำคัญและร่วมด้วยช่วยกันแนะนำ บอกสอนนิสิต นักศึกษาในระหว่างกันทำกิจกรรม เช่น การร่วมลงแขกดำนา รวม ไทบ้านลุ่มน้ำชีก็จะคอยแนะนำ สาธิต วิธีการดำนา วิธีการถอนกล้า พร้อมทั้งบรรยายถึงความสำคัญของวิถีชาวนา ความยากลำบากของการทำนาว่าจะได้เป็นข้าวในจานต้องผ่านขั้นตอนมากมาย แต่วิธีการทำนาที่เราช่วยออกแรงกันเป็นต้นทุนทางสังคมมันค่อย ๆ ห่างหายไป มีความจำเป็นที่จะต้องปลูกฝังเรื่องราวลักษณะนี้ถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ได้เข้าใจและเห็นความสำคัญ

การอธิบายถึงความสำคัญของการเปิดพื้นที่การเรียนรู้ของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างให้เป็นพื้นที่การเรียนรู้สำหรับนิสิตนักศึกษา โดยเฉพาะการเรียนรู้ผ่านการบูรณาการการวิจัย และการพัฒนาภายใต้โครงการวิจัยนี้ได้ให้ความสำคัญของการเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง นิสิตนักศึกษาจากสถาบันการศึกษาในพื้นที่ นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการจากมหาวิทยาลัย ซึ่งนอกจากการบูรณาการเนื้อหาสำหรับการเรียนรู้แล้ว ยังปรากฏภาพของการบูรณาการความคิด การบูรณาการกระบวนการทำงาน ที่เกิดจากต้นทุนของแต่ละภาคส่วนซึ่งมีการกำหนดบทบาทตามธรรมชาติของศักยภาพของหน่วยงาน องค์กรนั้น ๆ ซึ่งส่วนประกอบเหล่านี้เองจึงถือได้ว่าเป็นต้นทุนทางสังคมส่วนหนึ่งที่ถูกรวบรวมสร้างขึ้นจากต้นทุนความคิดที่เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนางานจากฐานพื้นที่ ต้นทุนที่เห็นถึงปัญหาของพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งต้องอาศัยการทำความเข้าใจในสภาพปัญหา และสร้างสัมพันธภาพที่ยึดโยงเกาะเกี่ยวผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้เกิดการช่วยเหลือกันในการแก้ไขปัญหา ทั้งในปัจจุบัน และในอนาคต

ส่วนที่ 7 บทเรียนที่ได้จากการทำวิจัย โดยแยกเป็นประเด็นดังต่อไปนี้

(1) หลังจากการดำเนินงานโครงการวิจัยในช่วงต้นน้ำที่ผ่านมา ทีมวิจัยและชาวบ้าน เกิดการเรียนรู้ ที่สำคัญดังต่อไปนี้

การเรียนรู้เกี่ยวกับ เครื่องมือ ในการทำงานชุมชน และการใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนงานพัฒนา

เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างมีต้นทุนเดิมจากประสบการณ์การทำงานวิจัยไทบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างซึ่งทำให้ชาวบ้านเชื่อมั่นในการใช้งานวิจัยในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาในระดับหนึ่ง ดังนั้นในช่วงของการมีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเริ่มเข้ามาเปิดตัวในฐานะเครื่องมืออีกชิ้นในการช่วยแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านในพื้นที่ จึงทำให้แกนนำชาวบ้านสามารถเข้าใจความสำคัญในการใช้งานวิจัยแก้ปัญหาที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีต้องเผชิญได้เป็นอย่างดี โดยชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้ร่วมกันสรุปบทเรียนการทำงานวิจัยในช่วงต้นเกี่ยวกับความสำคัญของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่ามีดังต่อไปนี้ (เวทีสรุปบทเรียน ณ บ้านบาก อ.อาจสามารถ จ.ร้อยเอ็ด : 2559)

- งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ช่วยให้ชาวบ้านสามารถจัดการกับข้อมูลได้อย่างเป็นระบบ สามารถรวบรวม เรียบเรียงข้อมูลเพื่อบอกเล่า นำเสนอให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น
- งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นช่วยให้ชาวบ้านเกิดพื้นที่ในการฝึกฝนตนเองในการนำเสนอ งาน พูดคุย ตีอรรถกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องชัดเจนขึ้น
- งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ช่วยให้ชาวบ้านได้แตกประเด็นการวิเคราะห์ตนเองได้ละเอียดมากยิ่งขึ้น ทำให้สามารถวิเคราะห์ปัญหาได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

- งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ได้ช่วยหนุนเสริมให้เกิดกิจกรรมดี ๆ ในการใช้แก้ปัญหา ซึ่งเกิดจากความร่วมมือของชาวบ้านเอง
- งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ช่วยทำให้การนำเสนอภาพปัญหาของชาวบ้านมีน้ำหนัก มีมาตรฐาน และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น
- งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสร้างโอกาสให้แกนนำได้ขยายวงการเรียนรู้ร่วมกับ โครงการวิจัยอื่น ๆ ด้วย

การเรียนรู้เกี่ยวกับ เทคนิค วิธีการต่างๆ ในการทำงานชุมชน

เทคนิค และวิธีการต่าง ๆ ในการทำงานภาคสนาม โดยเฉพาะงานที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนานั้นมีความสำคัญ และมีความจำเป็นมาก โดยการใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ส่วนหนึ่งเป็นเทคนิค วิธีการทำงานที่ชาวบ้านได้ยึดเป็นแนวทางในการทำงานพื้นที่ก่อนเริ่มการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แต่ถูกพัฒนาบูรณาการให้เหมาะสมตามสถานการณ์ที่ชาวบ้านต้องเผชิญ โดยมีการสรุปสาระสำคัญไว้ในเวทีสรุปบทเรียนดังต่อไปนี้ (เวทีสรุปบทเรียนการทำงานโครงการวิจัยช่วงต้นน้ำ : 2559)

- **เทคนิคการทำงานแบบมีส่วนร่วม** เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างให้ความสำคัญการทำงานแบบมีส่วนร่วมเนื่องจากเป็นหัวใจสำคัญของการขับเคลื่อนงานพัฒนา รวมถึงงานวิจัย แม้จะมีแกนนำในแต่ละพื้นที่แต่ก็มีบทบาทในการประสานความสัมพันธ์ ทำความเข้าใจมากกว่าการสั่งการ โดยเฉพาะในบริบทการทำงานวิจัยยังมีความจำเป็นในการสื่อสารทำความเข้าใจ รวมถึงการปฏิบัติการที่ต้องอาศัยการทำงานแบบมีส่วนร่วม ให้ทุกคนได้มีโอกาสปฏิบัติ และแสดงความคิดเห็นอย่างเสมอภาคและเท่าเทียม
- **การใช้แผนที่เป็นเครื่องมือในการอธิบายปัญหา** บทเรียนการทำงานช่วงที่ผ่านมาได้ทำให้ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างเห็นความสำคัญของการใช้แผนที่ ทั้งแผนที่ซึ่งวาดขึ้นมาเองโดยใช้การสำรวจตรวจสอบของชาวบ้าน ได้แก่ แผนที่เดินดิน แผนที่ทรัพยากร แผนที่แสดงการไหลหมุนเวียนของน้ำ แผนที่น้ำท่วม ซึ่งแผนที่ต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้อธิบายรูปธรรมเชิงพื้นที่ปัญหาให้กับคนอื่น ๆ ได้สะดวกมากยิ่งขึ้น ในขณะที่กระบวนการสำรวจตรวจสอบอาจจะต้องทำเพิ่มเติมเพียงในบางกรณี เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจลักษณะพื้นที่ทางกายภาพของพื้นที่ตนเองอยู่เป็นทุนแล้ว
- **เทคนิคการจับประเด็นสำคัญ และการจดบันทึก** วัฒนธรรมการจดบันทึกเรื่องราว และประเด็นสำคัญโดยสมาชิกเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงระยะหลัง ๆ ที่ชาวบ้านเริ่มเห็นความสำคัญของบันทึกข้อมูล และการนำเสนอข้อมูล ส่วนหนึ่งเกิดจากภาพการทำงานเครือข่ายซึ่งมีความจำเป็นอย่างมากที่แกนนำของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างจะต้องจับประเด็นสำคัญไว้เพื่อนำไปสื่อสารต่อให้กับสมาชิกชาวบ้านในแต่ละโซนพื้นที่ได้ทำความเข้าใจ

- **กลยุทธ์การทำงานแบบประสานความร่วมมือกับหน่วยงานองค์กรภาคีที่เกี่ยวข้อง** แม้ทำที่รูปแบบความสัมพันธ์ในอดีตของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างจะเป็นไปในลักษณะของคู่ขัดแย้งโดยเฉพาะกับหน่วยงานของภาครัฐที่เป็นคู่ตรงข้ามที่เกิดจากความทุกข์สะสมจากสภาพปัญหาที่เรื้อรังมายาวนานจากกรณีน้ำท่วมซ้ำซากอันเนื่องมาจากผลกระทบจากการพัฒนาโดยเฉพาะการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี แต่ในสภาพการณ์ปัจจุบันชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างโดยเฉพาะแกนนำได้สรุปบทเรียนตนเอง และเรียนรู้ว่าลักษณะการทำงานแบบประสานสัมพันธ์กับหน่วยงานต่าง ๆ เป็นทางเลือกและทางออกที่ดีที่สุดในการแก้ไขปัญหา หากภาพของปัญหาไม่หนักหน่วงจนเกินไปก็จะใช้การประสานสัมพันธ์มากกว่าการกดดันเรียกร้อง เพราะมันจะทำให้เกิดความรู้สึกในเชิงลบต่อกัน ซึ่งท้ายที่สุดก็ต้องทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาอยู่เช่นเดิม ทั้งนี้รวมไปถึงการเชื่อมร้อยองค์กรภาคีที่เกี่ยวข้องให้เกิดพลังของเครือข่าย ทั้งภาคีทางวิชาการ ภาคีในการสื่อสารสาธารณะ เป็นต้น
- **การขับเคลื่อนการทำงานโดยใช้ต้นทุนของพื้นที่เป็นตัวตั้ง** ฐานหลักในการใช้ขับเคลื่อนกิจกรรมและงานต่าง ๆ ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างคือ ฐานต้นทุนของตนเอง โดยแกนนำชาวบ้าน และนักพัฒนาในพื้นที่ได้ให้ความสำคัญกับการเคลื่อนงานโดยใช้ต้นทุนเดิมของตนเองเป็นสำคัญ ด้วยเล็งเห็นความสำคัญของความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมและเนื้อหา งาน การทำกิจกรรมในแต่ละครั้งจึงเน้นการแบ่งปัน โสมแรง โสมอาหาร โสมวัตถุสิ่งของ ที่จำเป็นนำมาช่วยกัน เช่น ในการประชุมแต่ละครั้งก็จะใช้วิธีการห่อข้าวมากินร่วมกัน หารเฉลี่ยค่าน้ำมันกันในแต่ละพื้นที่เพื่อมาร่วมประชุม จากจุดนี้เองชาวบ้านจึงเห็นความสำคัญ และเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของเนื้อหาและกิจการต่าง ๆ มาโดยตลอด และไม่เกิดข้อขัดแย้งในการฉกฉวยแย่งชิงผลประโยชน์จากงานพัฒนา เพราะชาวบ้านทุกคนคือเจ้าของงานพัฒนา ซึ่งเป็นต้นทุนความคิด ทุนทางสังคมที่สำคัญที่ชาวบ้านพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างยึดถือปฏิบัติสืบต่อมา

(2) กระบวนการวิจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในชุมชน(ผลที่เกิดกับชุมชน)

กระบวนการวิจัยภายใต้ขั้นตอนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนอย่างยิ่งในการเติมเต็มความรู้ความสามารถของแกนนำของชาวบ้าน ซึ่งหากแกนนำชาวบ้านมีความรู้ ความสามารถตลอดจนความเข้าใจในเป้าหมายประสงค์ของการใช้ “กระบวนการ” ของ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหา แกนนำชาวบ้านเองก็จะสามารถอธิบายขั้นตอนกระบวนการต่าง ๆ ให้สมาชิกได้เข้าใจ และในทำนองเดียวกัน หากกระบวนการวิจัยได้สร้างวิถีการปฏิบัติงานโดยใช้หลักการและกระบวนการค้นหาคำตอบเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาจนกลายเป็นวัฒนธรรมการทำงานของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างได้โดยสมบูรณ์ภายหลังการดำเนินโครงการแล้วเสร็จ ยังจะเป็นสิ่งสำคัญที่อำนวยความสะดวกต่อวิธีการขับเคลื่อนงานเพื่อการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านในอนาคต

อมรรัตน์ วิเศษหวาน (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายถึงผลของการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชน

ภายหลังการเริ่มใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาวา ชาวบ้านในพื้นที่เกิดความตื่นตัว และเริ่มให้ความสำคัญกับกระบวนการแก้ไขปัญหาโดยใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือกันมากยิ่งขึ้น มีชาวบ้านหลายคนเริ่มขยับเข้ามาทำความเข้าใจ สอบถาม ถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ต้องเผชิญมากขึ้น รวมทั้งผู้นำในท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หลายหมู่บ้านก็เริ่มเข้าใจชาวบ้านที่เคลื่อนไหวเรียกร้องมากขึ้น ภาพความขัดแย้งทางความคิดของคนที่ไม่เห็นด้วยนั้นก็มีเกิดขึ้นเป็นธรรมดาของชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ เพราะมีทั้งคนที่เข้าใจเรื่องสิทธิที่ชาวบ้านพึงจะมี และสามารถเรียกร้องได้ รวมทั้งการมีกลุ่มชาวบ้านที่ยังไม่เข้าใจเพราะมองว่าเป็นไปไม่ได้ แถมสร้างปัญหาให้กับพื้นที่ การมีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเข้ามาในพื้นที่กลุ่มน้ำชิตอนล่างได้ช่วยให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เข้าใจปัญหา และทางออกในการแก้ไขปัญหาของตนเองมากยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่าการอธิบายของ “แม่อมรรีตน์ วิเศษหวน” ได้ให้ความสำคัญของพื้นที่ทางวิชาการที่จะมีส่วนในการช่วยทำความเข้าใจกับชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่ยังไม่เข้าใจด้วย ซึ่งนอกจากในเชิงเนื้อหาของงานวิชาการลักษณะงานวิจัยที่สามารถช่วยทำให้ประเด็นข้อสงสัยมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้นแล้ว ธรรมชาติความเป็นวิชาการของงานวิจัยยังช่วยการันตีแนวทางการแก้ไขปัญหาให้มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้นมากกว่าในอดีตที่ชาวบ้านเพียงใช้วิธีเรียกร้อง ชุมชุม หรือ ยื่นหนังสือเพียงเท่านั้น

ในขณะที่ สิริศักดิ์ สะดวก (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายถึงประเด็นสำคัญที่เกิดการเปลี่ยนแปลง ภายหลังการใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาวา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีส่วนให้ชาวบ้าน โดยเฉพาะในระดับแกนนำมีความเข้าใจในรูปธรรมของการขับเคลื่อนงานเพื่อแก้ไขปัญหามากยิ่งขึ้น แกนนำชาวบ้านเริ่มมีความชัดเจน และสามารถแยกแยะความแตกต่างของงานวิจัยกระแสหลักที่เป็นงานเชิงวิชาการล้วน ๆ ว่ามีความแตกต่างจากงานวิจัยชาวบ้าน และงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในส่วนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้นมีความละเอียดอ่อนในใจของกระบวนการวิจัยซึ่งการออกแบบในส่วนนี้ เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมจากชาวบ้านเองการออกแบบกระบวนการการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านถูกคิดอยู่บนฐานของ การหาทางเลือกที่เหมาะสมเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหา มิติความซับซ้อนจึงมีไม่มากนักแต่มีความละเอียดอ่อนในเชิงกระบวนการ ในช่วงเริ่มต้นของการทดลองใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาภาพของการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนจึงยังไม่ชัดเจนนัก แต่ในระดับปัจเจกโดยเฉพาะแกนนำ และภาพโดยรวมในระดับกลุ่มที่เกาะเกี่ยวกันอยู่ถือได้ว่าเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงจากความเข้าใจภายในของตัวชาวบ้านเอง

จะเห็นได้ว่าการอธิบายของ สิริศักดิ์ สะดวก ได้ให้ภาพความชัดเจนของผลการเปลี่ยนแปลงภายหลังการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหา โดยเฉพาะในระดับปัจเจกของตัวแกนนำเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชิตอนล่าง ในขณะที่ระดับกลุ่มก็เกิดการเรียนรู้ทำความเข้าใจผ่านกระบวนการของการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นร่วมกัน ภาพความสำคัญของงานเชิงกระบวนการจึงไม่ใช่การกล่าวถึงคำว่า “กระบวนการ” เพียงลอย ๆ หากแต่มีความจำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการออกแบบ “กระบวนการ” ซึ่งเป็น “ทางเลือก” ในการแก้ไขปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญอย่างเหมาะสมที่สุด สิ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กระบวนการเหล่านี้คือการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาที่ยึดโยงความรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรมโดยตัวของชาวบ้านเอง เพราะทุกกระบวนการที่ถูกคิดขึ้นดังกล่าวก็ถูกสร้างขึ้นจากความรู้สึกร่วมในฐานะที่ชาวบ้านเป็นผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียกับกิจกรรมเหล่านั้นโดยตรง

(3) ปัญหา อุปสรรค ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น และการแก้ไขปัญหา

- ปัญหาเกี่ยวกับเรื่องความกว้างเชิงพื้นที่ และการบริหารจัดการเวลา เนื่องจากพื้นที่การทำงานของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชิตอนล่าง ครอบคลุมพื้นที่การทำงาน 2 จังหวัดคือ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดยโสธร มีชาวบ้านที่เกี่ยวข้องในเครือข่ายเฉพาะในพื้นที่จังหวัดร้อยเอ็ด 902 ราย และในจังหวัดยโสธร ซึ่งในการทำ

กิจกรรม หรือการประชุมในแต่ละครั้งจะต้องอาศัยการติดต่อประสานงานให้ทั่วถึง และยังต้องมีความจำเป็นที่ชาวบ้านในเครือข่ายจะต้องเดินทางมาประชุมร่วมกันซึ่งบางพื้นที่มีระยะทางห่างไกล จึงเป็นอุปสรรค และข้อจำกัดในการเดินทางมาพบกันบ้างในบางกิจกรรมในบางช่วงฤดูกาล

- ปัญหาเกี่ยวกับการเชื่อมโยงประเด็นจากกิจกรรมในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเพื่อพัฒนาเป็นผลการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ให้เป็นเนื้อหาเชิงวิชาการ โดยทักษะในการวิเคราะห์ และสังเคราะห์งานกิจกรรมให้เป็นงานเชิงวิชาการเป็นทักษะที่ต้องอาศัยความเข้าใจ และประสบการณ์ด้านงานพัฒนาที่วางอยู่บนฐานความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดทางสังคมศาสตร์เป็นพื้นฐานความคิดประกอบ ประเด็นเหล่านี้เองทำให้เกิดช่องว่างพอสมควรในการสื่อสารทำความเข้าใจกับทีมวิจัยตลอดจนชาวบ้านในพื้นที่ในคราวที่นักวิจัยมีความจำเป็นที่จะต้องสรุปวิเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้ในเชิงวิชาการ และการสื่อสารเรื่องราวกลับคืนชุมชน ช่องว่างของธรรมชาติงานเชิงวิชาการเองมีกำแพงปกป้องขอบเขตพื้นที่ในความเป็น “วิชาการ” ที่ชาวบ้านยากจะเข้าถึง ปริมาณของบริบทงานเชิงวิชาการจึงมักถูกเข้าใจว่าต้องรับใช้ชุมชนโดยมีนักวิชาการเท่านั้นที่สามารถขับเคลื่อนความเป็นวิชาการได้โดยสมบูรณ์ ข้อจำกัดเหล่านี้ได้แสดงตนเองผ่านภาษาวิชาการ แนวคิดทางวิชาการ กระบวนการสังเคราะห์ความรู้ทางวิชาการ วิธีวิทยาการออกแบบการวิจัย ตลอดจนวิธีการและภาษาท่าทีในการนำเสนอเรื่องราว (ดังเช่นที่ผู้วิจัยกำลังใช้อยู่) ทั้ง ๆ ที่รากที่มาของเรื่องราวองค์ความรู้นั้น ๆ ก็มาจากฐานของชุมชนนั่นเอง ช่องว่างระหว่างต้นตอที่มาของความรู้ และตัวองค์ความรู้จึงถูกวางไว้อยู่คนละด้านของระนาบ ซึ่งหากสังเกตตัวข้อจำกัดดังที่กล่าวข้างต้น โดยเฉพาะในประเด็น วิธีวิทยาการออกแบบการวิจัย และวิธีการและภาษาในการนำเสนอเรื่องราว หากผู้วิจัยมีความเข้าใจในแนวทางการทำงานกับพื้นที่แบบเข้าใจสภาพธรรมชาติของชาวบ้านจริง ๆ (ตามแนวทางของนักมานุษยวิทยา) เชื่อว่าจะสามารถสื่อสารเรื่องราวกลับคืนความเป็นวิชาการ ให้เป็นวิชาการแบบชาวบ้านสามารถเข้าใจ และเข้าถึงได้ ดังนั้นเส้นทางของงานวิชาการจึงไม่ได้สิ้นสุดที่การทำให้เรื่องของท้องถิ่นมีความเป็นวิชาการ แต่น่าจะบรรจบเป็นวัฏจักรกลับคืนที่เป็น “วิชาชาวบ้าน” นั่นเอง

- ปัญหาระดับความเข้าใจในกระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของชาวบ้านในเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง กระบวนการสื่อสารทำความเข้าใจถึงเป้าหมายวัตถุประสงค์การขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างแม้จะไม่พบปัญหามากเท่าใดนัก แต่ก็มียุทธศาสตร์เล็ก ๆ เกี่ยวกับระดับความเข้าใจ และความคาดหวังในการแก้ไขปัญหา ซึ่งบางกรณีปัญหานั้นไม่สามารถที่จะตอบโจทย์การแก้ไขปัญหาได้โดยการใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น หากแต่มีความเชื่อมโยงถึงการแก้ไขปัญหาในเรื่องนั้น ๆ โดยทางอ้อม เช่น ความคาดหวังในการใช้ผลของงานวิจัยเพื่อเรียกร้องกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในกรณีการสูญเสียโอกาสในการใช้ที่ดินทำกินเมื่อครั้งถูกน้ำท่วมจากเขื่อนในแม่น้ำชี ซึ่งมีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยแกนนำของชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ช่วยสื่อสารทำความเข้าใจกับสมาชิกเกี่ยวกับลำดับขั้นตอนกระบวนการแก้ไขปัญหา ตลอดจนเป้าประสงค์ในเชิงกระบวนการใช้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาในลักษณะของ เครื่องมือ ที่ใช้ทำความเข้าใจและเรียนรู้วิธีการแก้ไขปัญหา ซึ่งต้องใช้เวลาและการอธิบายในระดับหนึ่งกับสมาชิกที่ยังขาดความเข้าใจอยู่บ้าง

(4) ด้านการมีส่วนร่วมของทีมวิจัยและชาวบ้านต่อกระบวนการวิจัย

กระบวนการมีส่วนร่วมของทีมวิจัย และชาวบ้าน เป็นพื้นฐานสำคัญของการขับเคลื่อนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่วางอยู่บนพื้นฐานของงานพัฒนา ที่ต้องให้ความสำคัญกับผู้มีส่วนได้ ผู้มีส่วนเสียในกิจกรรมที่ทำอย่างแท้จริง พื้นฐานการทำงานของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้ถูกวางรากฐานของการทำงานแบบมีส่วนร่วมมาก่อนหน้านี้แล้วตั้งแต่ต้น ชาวบ้านในพื้นที่จึงมีบทเรียนประสบการณ์เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมค่อนข้างมากในทุกขั้นตอนของการดำเนินโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แกนนำชาวบ้านใส่ใจในการเรียนรู้ทั้งในเชิงเนื้อหา และ

กระบวนการของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สังเกตได้จากการที่แกนนำชาวบ้านจะมีวัฒนธรรมการจดบันทึก จดการ เรียนรู้จากเวทีพูดคุย เวทีสรุปบทเรียน หรือการประชุมในวาระต่าง ๆ ทุกครั้ง

(5) ข้อคิดเห็น ข้อสังเกต ข้อเสนอแนะต่องานวิจัย

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังมีหลายกระบวนการที่ยังผูกติดอยู่กับมาตรฐานของงานวิจัยกระแสหลัก ที่ทำให้ ตัวตนของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมีพลังในการอธิบายตัวเองที่ลดน้อยถอยลงไปจากที่ควรจะเป็น หากขั้นตอนของ กระบวนการในงานของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสามารถปลดปล่อยอิสรภาพจากบ่วงพันธนาการที่ผูกติดกับ มาตรฐานทางวิชาการกระแสหลัก และสามารถค้นหาจุดเด่น ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้อย่างสมบูรณ์จึงน่าจะ เกิดประโยชน์กับชาวบ้านได้อย่างเต็มกระบวนการ

ผลพวงง่าย ๆ ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในแง่มุมมองของการเป็นกระบวนการสร้างสัมพันธ์ภาพในการ ทำงานร่วมกัน หรือแง่มุมมองของการได้มีโอกาสนำเสนอเรื่องราวของโครงการวิจัยสื่อสารกับสาธารณะในรูปแบบ ที่เหมาะทำให้คนในสังคมเข้าใจ อาจจะเป็นแง่มุมมองที่มีความสำคัญกว่างานเชิงกระบวนการ หรือสำคัญกว่าการ ได้องค์ความรู้ใหม่ ๆ ในการแก้ไขปัญหาซึ่งค้นพบจากการวิจัย หรืออธิบายได้ว่าควรให้ความสำคัญและเฝ้า สังเกตผลที่ไม่ได้คาดหวังจากการวิจัย ควบคู่ไปกับผลที่คาดหวังจากการวิจัยไปในขณะเดียวกัน ซึ่งอาจจะพบ พลังในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

งานวิจัยโครงการนี้เป็นเสมือนการเรียนรู้อีกช่องทาง เป็นเสมือนทางเลือกอีกเส้นทางหนึ่งที่ชาวบ้าน ทดลองค้นหาทางออกในการแก้ไขปัญหา แม้ถึงท้ายที่สุด แม้คำตอบสุดท้ายของโครงการวิจัยจะไม่ได้ตอบตรง ตามโจทย์วิจัยที่ได้ตั้งไว้ แต่นั่นก็คือกระบวนการเรียนรู้ที่นักวิจัย และทีมได้ตัดสินใจเลือก ผลของการเรียนรู้จึง เป็นบทเรียนทั้งในทางบวก และทางลบตามวิถีของการขับเคลื่อนงานพัฒนา

งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในบริบทของงานที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับประเด็นร้อนที่มีคู่ขัดแย้งเป็นหน่วยงาน ภาครัฐ หากจะดำเนินโครงการให้เกิดประโยชน์สูงสุดในเชิงกลยุทธ์จริง มีความจำเป็นต้องมีนักวิจัยจาก หน่วยงานภาครัฐนั้น ๆ เข้าร่วมทีมวิจัยด้วย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ผลของโครงการวิจัยจึงอาจจะไม่ได้ สำคัญเพียงกระบวนการ และผลลัพธ์สุดท้ายเชิงประเด็นหรือเนื้อหา แต่อาจจะสำคัญที่สัมพันธ์ภาพและความ เข้าใจจากการเคียงบ่าเคียงไหล่ร่วมงานกันก็เป็นได้

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและอภิปรายผลการศึกษา

โครงการวิจัย รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง : กรณีศึกษาพื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคือ

1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพรและเขื่อนธาตุน้อย 2) เพื่อศึกษานิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง 3) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร

พื้นที่การศึกษาครั้งนี้ได้ทำการศึกษาผ่านเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งผู้วิจัยให้ความสำคัญในฐานะเป็น “ชุมชน” ภายใต้ลักษณะของเครือข่ายความสัมพันธ์ซึ่งมีการยึดโยงการมีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย ตลอดจนการมีเป้าหมาย และอุดมการณ์ร่วมกันของชาวบ้าน โดยมีพื้นที่การศึกษาซึ่งในอยู่ในเขต จังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดยโสธร ตามพื้นที่โซนต่อไปนี้

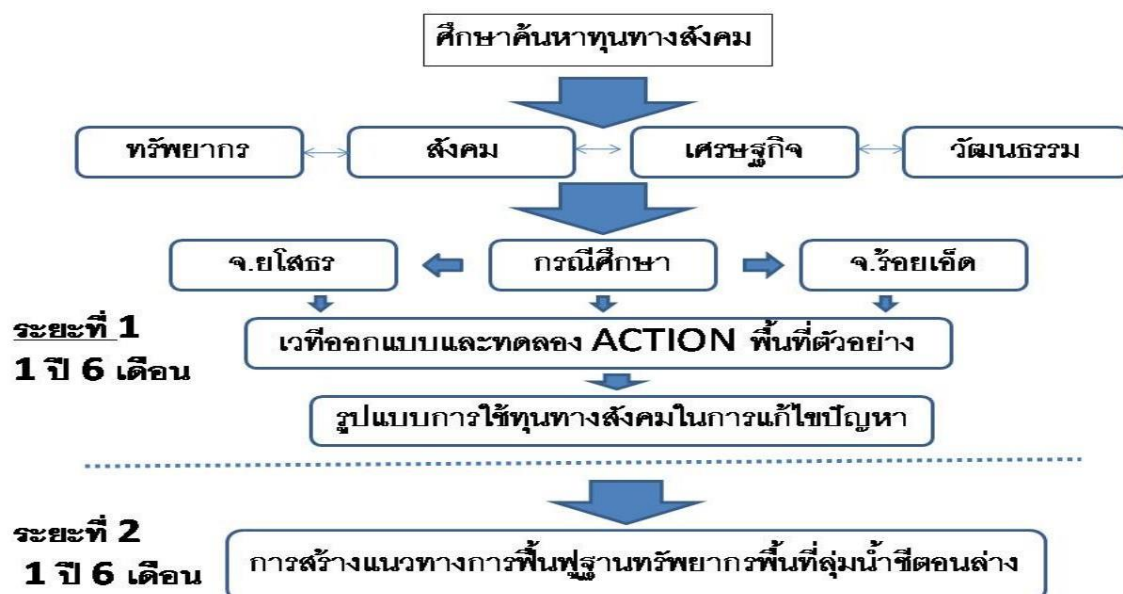
-พื้นที่โซนโพธิ์ชัย บ้านปากปลาค้าว บ้านดอนโอง บ้านดอนเจริญ ต.ดอนโอง/ บ้านคุยจัน บ้านท่าเสียว ต.สะอาด อำเภอพือชัย จ.ร้อยเอ็ด

-พื้นที่โซนบึงงาม บ้านนางาม บ้านวังทอง บ้านดอนแก้ว บ้านโนนราษี ต.บึงงาม อ.ทุ่งเขาหลวง จ.ร้อยเอ็ด

- พื้นที่โซนอีโก้ม อาจสามารถ เสดภูมิ/ บ้านอีโก้ม ต.เทอดไทย อ.ทุ่งเขาหลวง/บ้านบาก ต.โพนเมือง อ.อาจสามารถ/บ้านอีเลิง ต.นาเลิง อ.เสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

-พื้นที่โซนจังหวัดยโสธร บ้านบุงหวาย ต.สงเปลือย/บ้านโนนม่วง บ้านทรายงาม ต.กุดกุง อ.คำเขื่อนแก้ว จ.ยโสธร

กรอบการศึกษาสำคัญของโครงการวิจัย “รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง กรณีศึกษา พื้นที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร- พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย” เน้นการศึกษาเรื่องการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาใน 4 มิติ คือ ทรัพยากร สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม เป็นดังนี้

สรุปผลการศึกษา

สถานการณ์ปัญหาและพัฒนากการการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

1. สถานการณ์ปัญหาสำคัญที่ส่งผลกับสภาพปัญหาผลกระทบจากการพัฒนาของ
เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

1. ช่วงการเข้ามาของโครงการ โขง ซี มูล ระหว่างปี พ.ศ. 2532 – 2536 มีกลุ่มเจ้าหน้าที่ของภาครัฐเข้ามาประชาสัมพันธ์โครงการผ่านผู้นำฝ่ายปกครองในระดับพื้นที่โดยแจ้งว่า ทางภาครัฐจะมาดำเนินการก่อสร้างฝายยางในแม่น้ำชี เพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้ง และสร้างระบบชลประทาน วากรรมฝายยางในช่วงแรกที่ชาวบ้านพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างรับรู้จึงไม่สามารถคาดเดาถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นได้ เพราะคำว่า “ฝายยาง” ให้ความรู้สึกที่ไม่รุนแรงไร้ปัญหา ต่างจากคำว่า “การสร้างเขื่อน” ชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างจึงไม่ได้มีการเคลื่อนไหวทักท้วงใด ๆ ในช่วงเวลานั้น

2. ช่วงการดำเนินการก่อสร้าง พ.ศ. 2536 กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและ

สิ่งแวดล้อมดำเนินโครงการโขง-ชี-มูล ในวงเงินงบประมาณงวดแรกจำนวน 18,000 ล้านบาท โดยกำหนดเป้าหมายในการก่อสร้างอาคารและระบบชลประทานในระยะ 1 หลักคิดสำคัญในการวิเคราะห์ปัญหาในการนำเสนอโครงการโขง-ชี-มูล โดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานวิเคราะห์ว่า สาเหตุที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือประสบปัญหาในการขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูก อุปโภค-บริโภค เนื่องจากปริมาณน้ำในลุ่มน้ำมูลและลุ่มน้ำชีมีไม่เพียงพอ จำเป็นต้องนำน้ำจากแม่น้ำโขงมาใช้ โดยใช้ระบบการผันน้ำ

3. ช่วงการสร้างเขื่อนแล้วเสร็จ ช่วงปี พ.ศ. 2542 – 2543 เฉพาะในลุ่มน้ำชี มีการสร้างเขื่อนกักน้ำในลุ่มน้ำชี 7 เขื่อน ได้แก่

- (1) ฝายสะพานนา (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน)
- (2) ฝายชนบท (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน)

- (3) ฝ่ายมหาสารคาม (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน)
- (4) ฝ่ายวังยาง (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน)
- (5) ฝ่ายร้อยเอ็ด (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน)
- (6) ฝ่ายยโสธร-พนมไพร (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน)
- (7) ฝ่ายธาดูน้อย (กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงาน)

ภายหลังการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี ก็เกิดภาวะน้ำท่วมมาตลอด เพราะฝายเก็บกักน้ำ

ไว้ใช้ในฤดูแล้ง แต่ในช่วงฤดูฝน มีน้ำฝนมากน้ำไหลลงพื้นที่รับน้ำในลำน้ำชีหน้าฝาย ทำให้ไม่สามารถระบายน้ำได้ทัน และเนื่องจากโครงสร้างฝายมีประตู 6-8 บาน โดยลดหลั่นตามลำน้ำ และยังมีพังกั้นน้ำออกทั้ง 2 ข้าง ซึ่งปิดทางน้ำเดิม ทำให้น้ำไหลไม่สะดวกเหมือนเส้นทางธรรมชาติ ปัจจุบัน ทุกฝายได้มอบหมายให้กรมชลประทานเป็นหน่วยงานดูแล

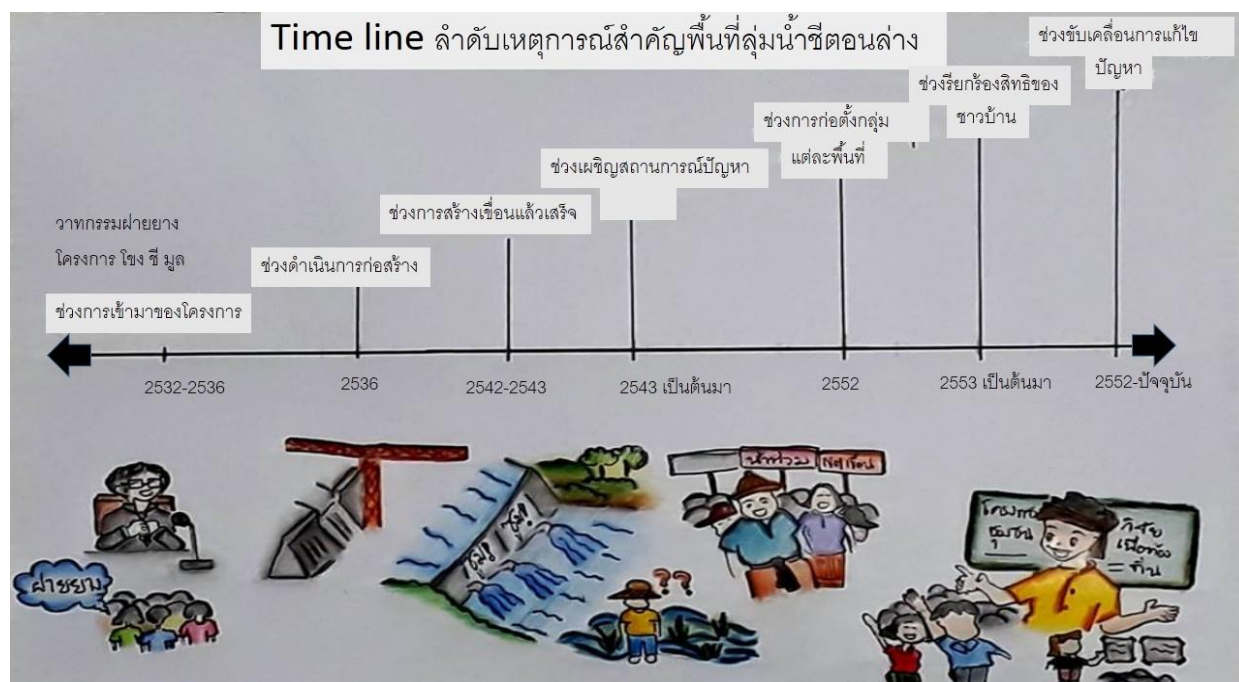
4. ช่วงชาวบ้านต้องเผชิญสถานการณ์ปัญหา พ.ศ. 2543- ปัจจุบัน ภายหลังการดำเนินการสร้างเขื่อนแล้วเสร็จ ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างเป็นระยะเวลายาวนานกว่าปกติ ทำให้การดำเนินชีวิตของชุมชนต้องเปลี่ยนแปลงไป เมื่อเกิดปัญหาน้ำท่วมขึ้นชาวบ้านต้องเปลี่ยนวิถีไปอย่างมาก เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำรงชีวิตซึ่งต้องมีการแข่งขันกับเวลาก่อนที่จะเข้าสู่ช่วงฤดูน้ำหลาก เกิดการอพยพของคนภายในหมู่บ้าน ในช่วงที่ประสบปัญหาน้ำท่วม ชาวบ้านต้องย้ายไปอยู่ที่พังกั้นน้ำ ชาวบ้านเกิดความกังวลในปัญหาหนี้สินเช่นหนี้ ธกส. กองทุนหมู่บ้าน เงินกู้ยืมที่จำเป็นต้องใช้ในการลงทุนและใช้จ่ายในครอบครัว ส่งผลทำให้สภาพจิตใจเกิดความเสื่อมโทรมจากปัญหาที่เกิดขึ้น และมีการอพยพแรงงานเข้าสู่ภาคเมืองมากขึ้น

5. ช่วงการก่อตั้งกลุ่มแต่ละพื้นที่ พ.ศ. 2552 จัดตั้งศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อเป็นศูนย์ประสานงานของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนธาดูน้อยลุ่มน้ำชี จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร โดยมีคุณสิริศักดิ์ สะดวก เป็นผู้ประสานงาน

6. ช่วงการเรียกร้องสิทธิของชาวบ้าน พ.ศ.2553 – ปัจจุบัน กระบวนการเรียกร้องสิทธิของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างดำเนินการอย่างต่อเนื่องยาวนานหลายรัฐบาล ปัญหาข้อจำกัดสำคัญของกระบวนการเรียกร้องสิทธิของชาวบ้านคือ การสิ้นวาระการทำงานของคณะกรรมการแก้ไขปัญหาลูกที่เกิดแต่งตั้งโดยรัฐบาลในแต่ละยุคสมัยจะสิ้นวาระหมดหน้าที่ทันทีหลังจากการเปลี่ยนแปลงรัฐบาล การขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาลูกผ่านคณะกรรมการลักษณะดังกล่าวจึงไม่มีความต่อเนื่องของกระบวนการแก้ไขปัญหาลูก

7. ช่วงการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาลูก พ.ศ. 2552 – ปัจจุบัน กระบวนการแก้ไขปัญหาลูกของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างมีหลายหน่วยงาน เช่น การเริ่มต้นใช้งานวิจัยชาวบ้านช่วยในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาลูกโดยมี นักวิชาการจาก มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ช่วยเป็นกำลังสำคัญในการแนะนำแนวทางในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาลูกโดยใช้งานวิจัยชาวบ้าน ซึ่งทำให้ชาวบ้านเกิดประสบการณ์ในการนำเสนอข้อมูล การใช้ข้อมูลนำเสนอและเรียกร้องสิทธิอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นแล้ว ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างยังให้ความสำคัญกับงานพัฒนาฐานชีวิตของตนเอง ในการพัฒนาด้านอาชีพ สร้างรายได้ ตลอดจนสร้างระบบสวัสดิการของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างให้มีความมั่นคงขึ้น แนวทางการเคลื่อนไหว และขับเคลื่อน

งานพัฒนาของชาวบ้านจึงดำเนินควบคู่ทั้งการเคลื่อนไหวทางสังคม และการทำงานพัฒนาฟื้นฟูทรัพยากร อาชีพ ไปในขณะเดียวกัน

ภาพประกอบที่ 1 Time Line ลำดับสถานการณ์ปัญหาสำคัญพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง

พัฒนาการและกระบวนการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง มีดังต่อไปนี้

1. มีกระบวนการยื่นหนังสือ ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับอำเภอ จังหวัด และรัฐบาล
2. การเข้าร่วมเวทีของเครือข่ายต่างๆ เช่น เครือข่ายประชาชนอีสาน สมัชชาคนจนราชสีไสล - ห้วยนา เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ร่วมกัน
3. การจัดทำข้อมูลผลกระทบของกลุ่มผู้เดือดร้อน เช่น ขอบเขตพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ จำนวนผู้ได้รับผลกระทบ เพื่อเตรียมจัดทำข้อมูลสำหรับการแก้ไขปัญหาร่วมกับรัฐ
4. การประชุมคณะกรรมการกลุ่มผู้เดือดร้อนเพื่อจัดโครงสร้างคณะกรรมการกลุ่มใน แต่ละโซน คือ อ.ทุ่งเขาหลวง อ.อาจสามารถ อ.เสลภูมิ อ.โพธิ์ชัย และ(รายชื่อสมาชิกกลุ่มฯ จำนวนสมาชิก จำนวนไร่ รอบที่ 1 รอบที่ 2) สรุปบทเรียนกลุ่มฯได้ดำเนินกิจกรรมมา คือ เกิดการรวมกลุ่มฯเพื่อเรียกร้องสิทธิ และเกิดการขยายสมาชิก เกิดการจัดทำข้อเสนอเพื่อต่อรองกับรัฐ เกิดความกล้าของสมาชิกกลุ่มในการเดินทางเข้าทำเนียบรัฐบาลเพื่อเรียกร้อง สิทธิ
5. เกิดการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นมาแก้ไขปัญหาตามข้อเสนอของกลุ่มฯ การเจรจาต่อรองระหว่างกลุ่มผู้เดือดร้อนกับรัฐบาล เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม 2553 โดยมีข้อตกลงร่วมกันคือ ข้อเสนอทางกลุ่มคือ
  - (1) ให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบตั้งแต่ปี 2543 - 2547 จำนวนไร่ละ 7,000 บาท
  - (2) ให้ทำการศึกษาผลกระทบด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม
  - (3) ให้แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหามาตามข้อเสนอของกลุ่มฯ ซึ่งทางตัวแทนรัฐบาลเองก็ยังไม่เคยได้รับทราบปัญหาที่ทางตัวแทนกลุ่มฯนำเสนอ จึงมีข้อสรุปผลการเจรจาครั้งที่ 1 ว่าให้มีการแต่งตั้ง

คณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหาตามข้อเสนอของกลุ่มฯ โดยมีโครงสร้างของคณะกรรมการ 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายตัวแทนกลุ่มผู้เดือดร้อน, ฝ่ายราชการที่เกี่ยวข้อง, ฝ่ายราชการการเมือง

6. ที่ปรึกษารัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี(คุณสาธิต วงษ์หนองเตย) ลงมาดูพื้นที่และรับฟังปัญหาในวันที่ 3 ธันวาคม 2553 เพื่อติดตามสภาพพื้นที่และหาแนวทางการแก้ไขปัญหาให้กับกลุ่มชาวบ้าน

7. ชาวบ้านลุ่มน้ำชีเริ่มทำงานวิจัยไต่บ้านปี 54 ซึ่งกำหนดประเด็นในการศึกษาดังนี้ ประเด็นผลกระทบต่อบริเวณพื้นที่พืชและสมุนไพร ผลกระทบต่อพื้นที่ทำการเกษตรนาทาม ผลกระทบต่อพันธุ์ปลา ผลกระทบพื้นที่เลี้ยงวัว-ควาย โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคามมาอบรมกระบวนการให้

8. ปี 53 จัดตั้งศูนย์พิทักษ์สิทธิการจัดการทรัพยากรชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อเป็นศูนย์ประสานงานของกลุ่มชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนธาตุน้อยลุ่มน้ำชี จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดยโสธร

9. คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย

สมัยนายกรัฐมนตรี (นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 331/2553 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพรและฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 13 ธันวาคม 2553

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ (นายธีระ วงศ์สมุทร) ได้ลงนาม คำสั่งที่ 1/2554 แต่งตั้งอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

คำสั่งที่ 2/2554 แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดยโสธร

คำสั่งที่ 3/2554 แต่งตั้งคณะอนุกรรมการการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมจากการก่อสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย

10. ปี 2554 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างร่วมกันทำกิจกรรมนารวมเพื่อสร้างความสามัคคี และการฟื้นฟูประเพณีการลงแขกดำนา รวม และทำต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดและนักศึกษามาร่วมเรียนรู้

11. ปี 2555 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีร่วมกันเกี่ยวข้าว นารวม โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดและนักศึกษามาร่วมเรียนรู้ ซึ่งกิจกรรมได้ร่วมกันทำถึงปัจจุบัน

12. ปี 2555 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีร่วมกันจัดกิจกรรม “ฟื้นฟูประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง” โดยมีนักวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดและนักศึกษามาร่วมเรียนรู้

13. ปี 2555 ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างร่วมกันจัดตั้งกองทุนสวัสดิการคนลุ่มน้ำชี เพื่อได้ดูแลสมาชิกในกลุ่มในประเด็นเรื่องการเจ็บป่วย การตาย และการคลอดบุตร โดยมีสมาชิก 300 กว่าคน

14. คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย

สมัยนายกรัฐมนตรี (นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 12/2555 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพรและฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 11 มกราคม 2555

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ (นาธีระ วงศ์สมุทร) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 1/2555 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ลงวันที่ 30 เมษายน 2555

คำสั่งที่ 2/2555 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ลงวันที่ 30 เมษายน 2555

คำสั่งที่ 3/2555 คำสั่งที่ 3/2555 เรื่องแต่งตั้งคณะอนุกรรมการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและสังคมจากการก่อสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 30 เมษายน 2555

15. คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ดและฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย

สมัยนายกรัฐมนตรี (พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา) ได้ลงนาม คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 38/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด ฝายยโสธร-พนมไพรและฝายธาตุน้อย ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2558

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธานกรรมการ (นายปิติพงศ์ พิ้งบุญ ณ อยู่ธยา) ได้ลงนาม

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 1/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด และฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 2/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดยโสธร

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 3/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมและด้านสังคมจากการก่อสร้างฝายยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อย

คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ 4/2558 เรื่อง แต่งตั้งคณะอนุกรรมการศึกษาหลักเกณฑ์เพื่อกำหนดกรอบและแนวทางการชดเชยความเสียหายหรือเยียวยาให้กับราษฎรที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างฝายยโสธร-พนมไพร จังหวัดยโสธร

16. ผลการดำเนินการของคณะอนุกรรมการฯ

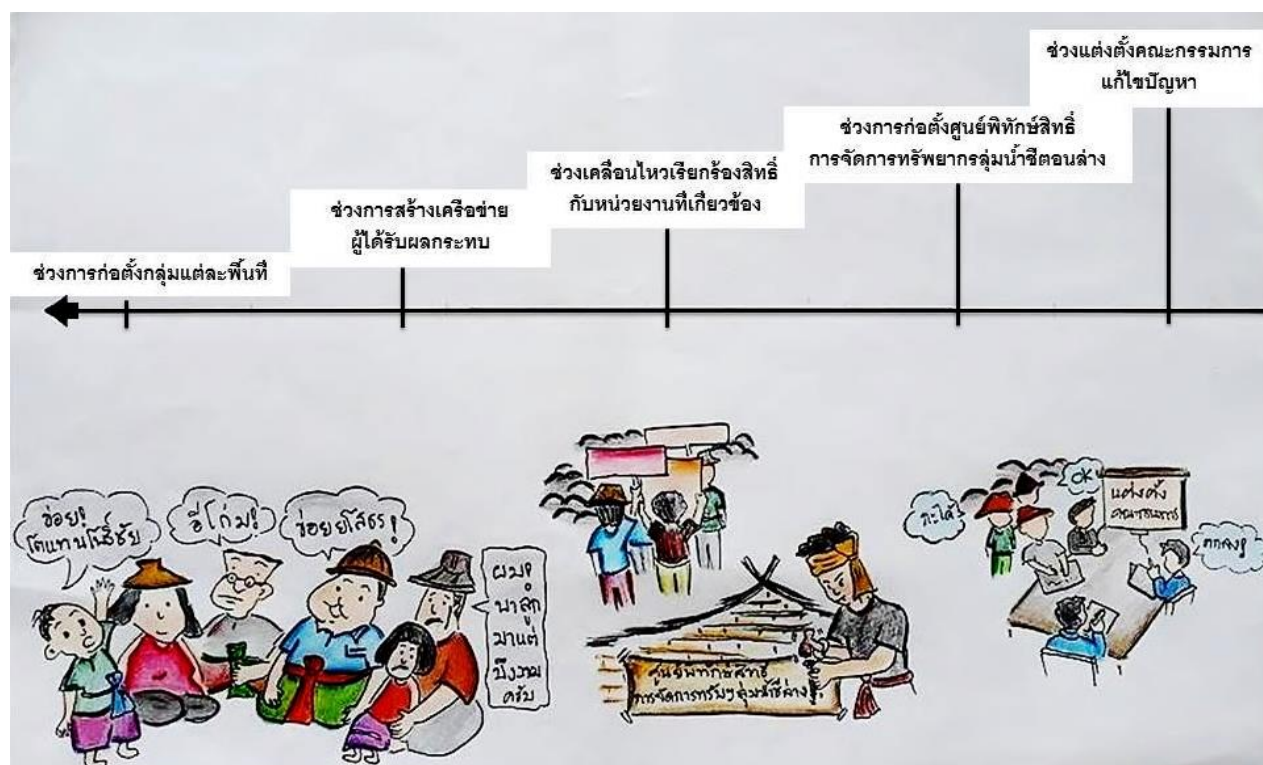
ในระหว่างที่เว้นวรรคของการจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดใหม่ โครงการฯพัฒนาลุ่มน้ำชีกลางได้ดำเนินการจัดเตรียมข้อมูลคัดแยกตรวจสอบรายชื่อราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อนจำนวน 901 รายพื้นที่รวมทั้งสิ้น 16,124 ไร่แยกเป็นรายอำเภอ พร้อมจัดทำแผนที่น้ำท่วมในช่วงเวลาต่างๆ ตั้งแต่ปี 2543 –ปัจจุบัน เสร็จเรียบร้อย เอกสารพร้อมที่ทำการตรวจสอบข้อเท็จจริงในพื้นที่ ตลอดจนได้มีการประสานงานกับผู้เสียผลประโยชน์ตลอดเวลาเกี่ยวกับเอกสารสิทธิ์ครอบครองที่ดินและชี้แจงเป็นที่เข้าใจ โดยผลการดำเนินงานที่ผ่านมาปี 2556

1. จัดซื้อแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศบริเวณพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบทั้ง 5 อำเภอ (อำเภอเชียงขวัญ, โพนทราย, พุ่งเขาหลวง และอาจสามารถ) เพื่อให้ได้ข้อมูลเท็จที่ครบถ้วน ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของประชาชน

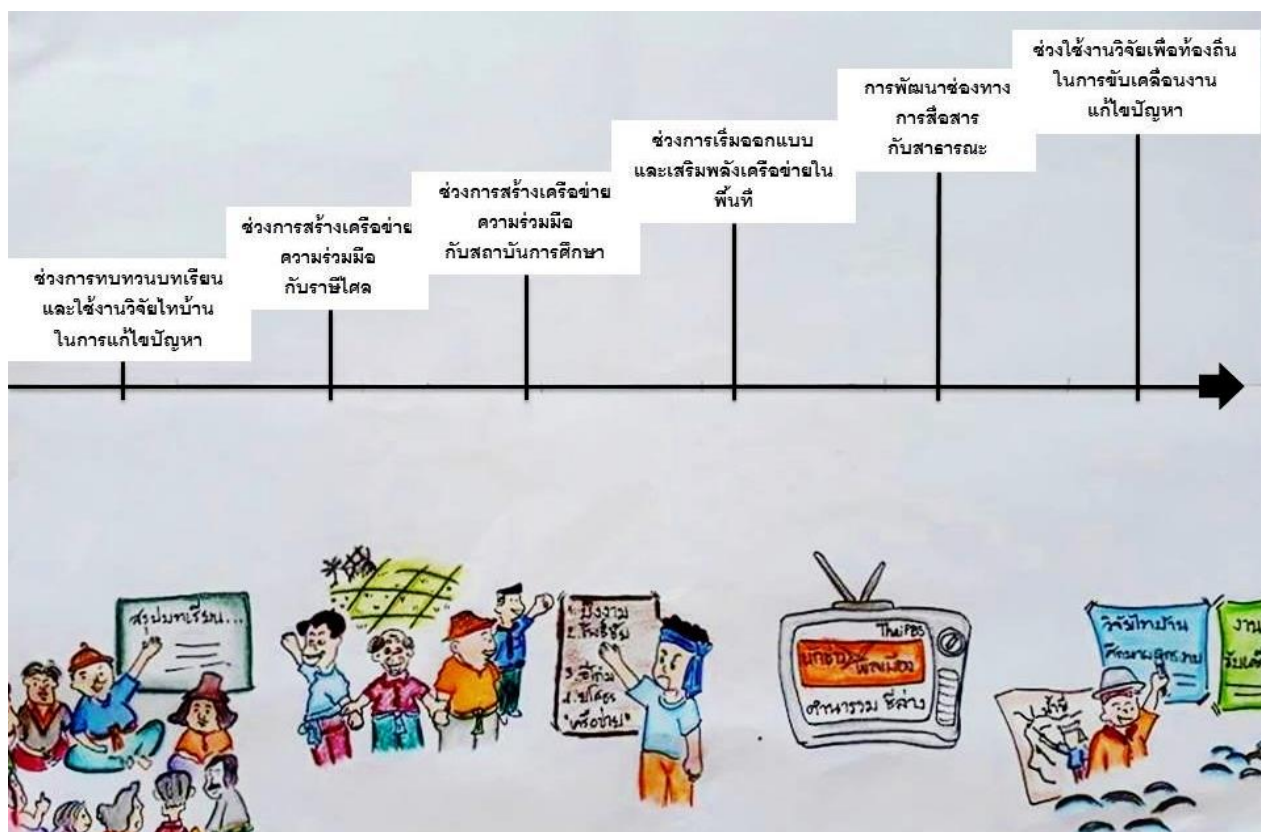
2. เชิญประชุมคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาการสร้างฝายร้อยเอ็ด ยโสธร-พนมไพร และฝายธาตุน้อยเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2556

3. ออกตรวจสอบพื้นที่ในเขตอำเภอเชียงขวัญ จังหวัดร้อยเอ็ด

17. ปี 59 – ปัจจุบัน อนุกรรมการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม ได้กำหนดให้มีการประชุมในพื้นที่โครงการชีกกลาง(เขื่อนร้อยเอ็ด) โดยวางหลักเกณฑ์ในการศึกษาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย โดยเป็นการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมและสังคม หลังจากมีการดำเนินโครงการไปแล้ว (Post EIA) ซึ่งมีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหาสารคาม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และคณะสิ่งแวดล้อม ได้ลงพื้นที่สำรวจเขื่อนธาตุน้อย เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนร้อยเอ็ด เพื่อจะได้กำหนดประเด็นการศึกษาของชาวบ้านผู้มีส่วนได้ ส่วนเสีย

ภาพประกอบที่ 2 พัฒนาการในการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชิตอนล่างช่วงที่ 1

ภาพประกอบที่ 3 พัฒนาการในการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างช่วงที่ 2

สภาพปัญหาผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อน

ปัญหาหลักที่ชาวบ้านประสบอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง คือ การประสบกับปัญหาน้ำท่วม แม้ว่าก่อนที่จะมีโครงการพัฒนาของรัฐ น้ำจะมีการท่วมพื้นที่ในฤดูน้ำหลาก แต่จะไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพย์สินและผลผลิตมากนัก เป็นการท่วมหลากในระยะเวลาไม่นาน แต่เมื่อมีการก่อสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อยแล้ว สภาพการท่วมของน้ำก็เปลี่ยนไปเป็นการท่วมสูง และเป็นน้ำท่วมขังเป็นเวลานาน ทำให้เกิดความเสียหาย ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านที่อาศัยตลอดลุ่มน้ำชีตอนล่าง การท่วมในปัจจุบันสามารถจำแนกรูปแบบของน้ำท่วม อยู่ 2 รูปแบบ คือ

รูปแบบที่ 1 ท่วมเฉพาะพื้นที่เกษตรกรรม เช่น พื้นที่นา สวน ไร่ ฯลฯ ระยะเวลาท่วมขัง 10-15 วัน พบในพื้นที่แม่น้ำชีตอนกลางและตอนล่าง ที่ บ้านดอนแก้ว ตำบลบึงงาม อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านอีโก้ม ตำบลเทอดไทย อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ติดกับกุดแข้แซ่ ห้วยดางเดียว ห้วยยางเฒ่า และแม่น้ำชี

รูปแบบที่ 2 ท่วมทั้งพื้นที่เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย ระยะเวลาท่วมขังประมาณ 1-3 เดือน พบในพื้นที่เครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง กลุ่มที่รับผลกระทบจากน้ำท่วม แบบนี้ประกอบด้วยบ้านดอนแก้ว ตำบลบึงงาม อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด บ้านอีโก้ม ตำบลเทอดไทย อำเภอร่องเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

ปัจจัย เงื่อนไขที่ทำให้เกิดน้ำท่วม ประกอบด้วย 1) ปัจจัยด้านธรรมชาติภูมิประเทศ สันฐานทางธรณี ลำน้ำชีเป็นลำน้ำที่มีความยาวที่สุดของภาคอีสาน มีพื้นที่รับน้ำประมาณ 49,476 ตร.กม. คิดเป็นพื้นที่ 1 ใน 4 ของพื้นที่ภาคอีสานทั้งหมด ขั้วเด่นของลำน้ำชี คือมีพื้นที่ชุ่มน้ำจำนวนมาก เช่น บึง หนอง กุด ชี

หลง ซีเฒ่า และลำน้ำสาขาจำนวนมาก เช่น ลำน้ำพอง ลำน้ำปาว ลำน้ำเชิญ ลำน้ำยัง ฯลฯ และยังมีลำน้ำสาขาของลำน้ำย่อยอีกมาก สภาพดังกล่าวทำให้สภาพทางภูมิศาสตร์กายภาพของลำน้ำซีมีความแตกต่างกัน ทำให้เกิดน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก แต่ท่วมอยู่ไม่นาน ไม่เกิน 1 สัปดาห์น้ำก็จะลด ทำให้ระบบนิเวศในพื้นที่จะสามารถปรับตัวและมีความอุดมสมบูรณ์ 2) การสร้างโครงสร้างพื้นฐานและโครงการพัฒนาที่มีในพื้นที่ การสร้างเขื่อนกันแม่น้ำชี ในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง นั้น เป็นส่วนสำคัญที่ส่งผลให้เกิดการท่วมขังเป็นระยะเวลานาน โดยเฉพาะเขื่อนธาตุน้อย ที่บานประตูเขื่อนชำรุด และไม่สามารถเปิดบานได้สุด ไม่สามารถยกเปิดระบายน้ำได้ ส่งผลให้น้ำไหลไปรวมกันที่เขื่อนธาตุน้อย เกิดการท่วมพื้นที่เสียหายเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2559

การสร้างพนังกั้นน้ำหรือ คันไค้ เป็นแนวบีบให้น้ำอยู่ในพื้นที่ ตลอดแนวแม่น้ำชี จะมีพนังกั้นน้ำนี้บังคับให้น้ำอยู่ในพื้นที่จำกัด ปีใดหากมีน้ำไหลลงแม่น้ำชีเป็นจำนวนมาก คันไค้ไม่สามารถกั้นน้ำไว้ได้ น้ำจะไหลบ่าท่วมคันไค้ บางพื้นที่คันไค้ขาดน้ำจะไหลทะลักอ่างรุนแรงเข้าท่วมพื้นที่ของชาวบ้าน การไหลทะลักแบบนี้จะเกิดทางน้ำใหม่ เกิดอันตรายในพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านต้องเสียค่าใช้จ่ายในการปรับพื้นที่เพื่อใช้ทำการเกษตร นอกจากนี้ บางปีในพื้นที่มีฝนตกชุก น้ำจากนอกคันไค้จะสูงกว่าน้ำในแม่น้ำชี จำเป็นที่จะต้องระบายน้ำลงสู่แม่น้ำชี บานประตูระบายน้ำเกิดชำรุด ไม่สามารถเปิดให้น้ำไหลลงแม่น้ำชีได้ จึงเกิดน้ำท่วมขังทั้งในพื้นที่การเกษตรของชาวบ้านที่ด้านนอกพนังกั้นน้ำ จนบางครั้งจำเป็นต้องขุดคันไค้ค่อออก เพื่อเปิดทางให้น้ำไหลลงแม่น้ำชี

ถนนที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมนั้น มีลักษณะเตี้ยและแคบเป็นการขวางทางน้ำทำให้การระบายน้ำเป็นไปไม่ได้ซ้ำ บางพื้นน้ำกัดเซาะ ขาด ชำรุด เสียหาย ยากต่อการสัญจร

- ประตูระบายน้ำ ทั้งจากคันไค้ และลำน้ำสาขา ไม่มีความสอดคล้องกับการระบายน้ำของลำห้วยต่าง ๆ ที่ไหลลงแม่น้ำชีและยังมักมีเศษวัชพืชดินโคลนตมเข้าไปอุดตันและบางแห่งประตูก็ชำรุดไม่สามารถยกขึ้นได้ ซึ่งเป็นสาเหตุให้น้ำท่วมขัง

3) การบริหารจัดการเขื่อน ระบบการเปิด ปิดประตูเขื่อนไม่ค่อยสัมพันธ์กันกับปริมาณน้ำที่มีตั้งแต่จากเขื่อนอุบลรัตน์ เขื่อนลำปาว ที่ปล่อยน้ำมายังแม่น้ำชี เขื่อนมักจะเก็บน้ำไว้เต็มตลอด เมื่อน้ำจะล้นจึงมีการปล่อยน้ำออก หากมวลน้ำที่ไหลลงเขื่อนมีปริมาณมากในระยะเวลาอันสั้น ทำให้การเปิดประตูระบายน้ำไม่ทัน น้ำจึงไหลเข้าท่วมและขังอยู่ในพื้นที่การเกษตรทั้งที่อยู่เหนือเขื่อน และพื้นที่ใต้เขื่อน โดยเฉพาะ เขื่อนธาตุน้อย ที่บานประตูชำรุดไม่สามารถเปิดระบายได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ

ผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อน

จากภาวะน้ำท่วมในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้ส่งผลกระทบผลกระทบพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ดังนี้

- 1) เกิดความเสียหายต่อพืชผลทางการเกษตร
- 2) การเปลี่ยนแปลงการวิถีการผลิตข้าวในชุมชน
- 3) วิถีการเลี้ยงสัตว์ วัว ควาย เปลี่ยนไป และ จำนวนสัตว์เลี้ยงลดลง
- 4) เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านสภาพสังคม และวัฒนธรรม
- 5) ปัญหาต่อสุขภาพ
- 6) เกิดความยุ่งยากในการดำรงชีวิต

การนิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

การนิยามความหมายทุนทางสังคม

การให้นิยามความหมาย ของทุนทางสังคมตามความคิดความรู้สึกและความเข้าใจของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างโดยสรุป ทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้นถูกสร้างขึ้นภายใต้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่ยึดโยงกับการพึ่งพาฐานทรัพยากรที่มีการปฏิบัติกรอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่ร่วมกันโดยการพึ่งพาอาศัยกันอย่างมีแบบแผนของชุมชน

หากพิจารณาทุนทางสังคมที่ชาวบ้านให้นิยามความหมายแล้ว สามารถจำแนกทุนทางสังคมสามารถจำแนกออกได้ 2 ช่วง คือทุนที่มีอยู่ก่อนการสร้างเขื่อนและทุนที่เกิดขึ้นภายหลังการสร้างเขื่อน โดยทุนทางสังคมแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้

ทุนทางสังคมที่มีอยู่ก่อนการสร้างเขื่อน

อันประกอบไปด้วย ฐานทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการดำรงชีวิตและมีคุณค่าในการประกอบอาชีพของคนลุ่มน้ำชีตอนล่าง

1.ที่ดิน เป็นสถานที่ในการเพาะปลูก ทำนา ทำไร่ ทำสวน เพื่อให้ได้ผลผลิตนำมาเป็นอาหารเลี้ยงชีวิตและให้พ่อบุญสำหรับกินตลอดปี กับสภาพดินที่อุดมสมบูรณ์ โดยการบุกเบิก จับจอง แบ่งปันการถือครองจนกลายเป็นมรดกสืบทอดให้ลูกหลานได้ถือครองต่อไป การสรรหาเลือกพื้นที่เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยหรือสร้างบ้านคนในอดีตจะแสวงหาที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ละแวกใกล้เคียงเพื่อประกอบอาชีพ และเป็นทำเลเลี้ยงสัตว์

2.แหล่งน้ำ ถือว่าเป็นอีกปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตทั้งอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือน แหล่งน้ำส่วนใหญ่ได้มาจากธรรมชาติ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำจั้น” หรือ “น้ำสร้าง” และแหล่งน้ำที่เป็น ห้วย กุด หนอง บึง ก็เป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านได้หาอยู่หากิน เช่น หาดปลา และริมแหล่งน้ำยังเป็นพื้นที่เลี้ยงวัวควาย ซึ่งเป็นกลไกตามธรรมชาติที่กำหนดขึ้นมาในรูปแบบนี้

3.ป่าทาม เป็นแหล่งอาหารที่ชาวบ้านลุ่มน้ำจะเข้าไปใช้ประโยชน์ตามฤดูกาล ป่าทามมีอยู่หลายแห่ง การดำรงวิถีชีวิตเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เป็นกระบวนการเข้าถึงเข้าใช้ประโยชน์ และการอนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติภายใต้บริบทและความหลากหลายของระบบนิเวศที่แตกต่างกันของคนลุ่มน้ำชี กระทั่งก่อให้เกิดระบบการจัดการทรัพยากรที่ต้องอาศัยฤดูกาลในการกำหนด เกิดเป็นการผลิตซ้ำและภูมิปัญญาที่สลับซับซ้อนของชุมชน

มิติทุนทางวัฒนธรรม

ชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่างมีทุนทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันกับชาวบ้านภาคอีสาน และมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย จนถึงปัจจุบัน การถือปฏิบัติกันมาของประเพณีและวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติหมุนเวียนกันไปในแต่ละเดือนของทุกปี จนชาวบ้านเรียกว่า “ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่” ถือว่าเป็นกฎระเบียบที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้ถือปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่นมีการปรับเปลี่ยนให้สมัยอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งการสอดแทรกกิจกรรมใหม่ ๆ เพื่อประกอบสร้างกิจกรรมของบุญประเพณีให้สามารถรับใช้สภาพปัญหาและความต้องการของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้อย่างเหมาะสม ตัวอย่างเช่น การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ ที่มีการเพิ่มเติมกิจกรรมภาควิชาการเพื่อไขข้อข้องใจเกี่ยวกับเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรน้ำ หรือ

การแทรกกลยุทธการเชิญหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ชาวบ้านเผชิญมาร่วมในกิจกรรมเพื่อหวังผลการทำความเข้าใจในสภาพปัญหาที่ชัดเจนขึ้น หรือเกิดความร่วมมือกันแก้ไขปัญหามิติดีขึ้น เป็นต้น

ทุนทางวัฒนธรรมในความหมายของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง จึงไม่ใช่ความหมายของบุญประเพณีที่หยุดนิ่ง หรือบุญประเพณีที่รับใช้ความเชื่อเพียงมิติเดียว หากแต่เป็นทุนทางวัฒนธรรมที่เลื่อนไหลมีพลวัตปรับเปลี่ยนถกเถียง ต่อรอง โดยยึดโยงกับสภาพปัญหาจากผลกระทบของการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีที่เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างต้องเผชิญ เป็นแกนแกนในการออกแบบบุญประเพณีเดิมให้เพิ่มเติมความหมายใหม่ ๆ กิจกรรมใหม่ ๆ องค์ประกอบของผู้เข้าร่วมที่ขยายวงเพิ่มมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพปัญหาที่ชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำชีตอนล่างต้องเผชิญ

มิติทุนทางเศรษฐกิจ

เป็นทุนส่วนหนึ่งของวิถีการผลิตที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากที่ดิน คือ การทำนาทาม การปลูกผัก ริมชี่ การหาของป่าจากป่าทาม การเลี้ยงวัว-ควาย การหาปลาในแม่น้ำชี กุด แก่ง ซึ่งรวมถึงการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรเหล่านี้ถูกนำมาเป็นอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต บางส่วนก็นำไปจำหน่าย ก่อให้เกิดรายได้ของคนในท้องถิ่น อยู่ในท้องถิ่นนั้น ชาวบ้านบางคนเลี้ยงวัวในทุ่ง ทาม จนสามารถสร้างฐานะที่มั่นคงให้กับตนเอง บางคนมีรายได้จำนวนมากจากการหาปลา ทุนทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่เป็นทุนที่เกิดจากปัจจัยการผลิตอื่นๆ ที่เปลี่ยนจากวัตถุดิบเป็นมูลค่า

ทุนทางสังคมของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างหลังการสร้างเขื่อน

การรวมตัวเป็นเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องให้หน่วยงานภาครัฐเข้ามาแก้ไขปัญหามาเรื่อยๆ ผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนธาตุน้อย รวมไปถึงการฟื้นฟูระบบนิเวศ และวิถีชีวิตของชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ส่งเสริมกิจกรรมที่ทำให้ชาวบ้าน ได้มีพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนและประชุมกันเพื่อหาทางออกในการแก้ไขปัญหาในนาม “เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง” และได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่ปี พ.ศ.2553 เป็นต้นมา

เครือข่ายฯ นี้ ครอบคลุมพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ 2 จังหวัด คือ จังหวัดร้อยเอ็ด และจังหวัดยโสธร แบ่งพื้นที่เป็น 4 โซน ได้แก่ โซนโพธิ์ชัย โซนบึงงาม โซนอีโก้มอาจสามารถเสถภูมิ และโซนยโสธร มีสมาชิกเครือข่าย จำนวน 1,522 คน

โซนโพธิ์ชัย จะเป็นพื้นที่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบระหว่างเขื่อนร้อยเอ็ดกับเขื่อนยโสธร-พนมไพร สมาชิกเป็นชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจาก ตำบลดอนโอง และตำบลสะอาด อำเภอพือชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบไปด้วย บ้านปากปลาข้าว บ้านดอนโอง บ้านดอนเจริญ และบ้านคุยจัน ส่วนตำบลสะอาดนั้นประกอบไปด้วยบ้านท่าเสียว บ้านทุ่งมน บ้านคำแย และบ้านโปโล ในโซนนี้จะมีสมาชิกจำนวน 290 คน มีนายอิทธิพล ภูข่า เป็นผู้ประสานงานโซนพื้นที่

โซนบึงงาม มีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมในตำบลบึงงาม ประกอบไปด้วย บ้านดอนแก้ว บ้านนางาม บ้านวังโอง บ้านโนนราศี บ้านมะแฉะ บ้านไชยวาน มีสมาชิกกลุ่ม จำนวน 430 คน มีนางอมรรัตน์ วิเศษสาร เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม

โซนอีโก้ม อาจสามารถ เสถภูมิ ในพื้นที่ตำบลเทอดไทย จะมีชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน มีชาวบ้านอีโก้ม จำนวน 120 คนเป็นสมาชิก มีนางสังวาล วงศ์จันแดง เป็นผู้ประสานงาน ส่วน

พื้นที่อำเภออาจสามารถ มีชาวบ้านจากบ้านบากตำบลโพนเมือง จำนวน 23 คน เป็นสมาชิก และนางหนูพันธ์ เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม และพื้นที่เสลภูมิ ชาวบ้านจากตำบลนาเลิง บ้านแห่ บ้านหนองไขยวาน บ้านอีเลิง มีสมาชิก 54 คน เป็นสมาชิก มี นางวาสนา เป็นผู้ประสานงาน

โซนยโสธร มีชาวบ้านจากตำบลสงเปือย บ้านบึงหวาย บ้านโนนม่วง บ้านคำม่วง เป็นสมาชิก ส่วนพื้นที่ตำบลชุมเงิน จะมีชาวบ้านจากบ้านคุยตบเต่า บ้านดอนแก้ว เข้าร่วมเป็นสมาชิก มีจำนวน 659 คน มี นายนิมิต หาระพันธ์ เป็นผู้ประสานงานกลุ่ม

การดำเนินงานของเครือข่าย จะมีผู้ประสานงานของแต่ละโซนมาเป็นคณะกรรมการเครือข่าย และมี นายสิริศักดิ์ สะดวก นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นผู้ประสานงานเครือข่าย โดยเครือข่ายมีเป้าหมายเพื่อการฟื้นฟูระบบนิเวศและวิถีชีวิตคนลุ่มน้ำชีตอนล่าง และเรียกร้องให้เกิดการเยียวยาความเสียหายที่ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากโครงการก่อสร้างเขื่อนทั้งสองแห่ง เครือข่ายมีการประชุมอย่างต่อเนื่อง มีการสร้างกิจกรรมเพื่อการฟื้นฟู รักษาระบบนิเวศในพื้นที่ กิจกรรมการออมทรัพย์ ฌาปนกิจสงเคราะห์ร่วมกัน ทำให้เครือข่ายมีความเข้มแข็ง จนได้รับการยอมรับของคนในพื้นที่

ทุนทางสังคมด้านความรู้

เป็นการสร้างกระบวนการในการศึกษาข้อมูลของพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ ด้วยงานวิจัยไทบ่านลุ่มน้ำชี เพื่อเป็นการจัดระบบข้อมูล จัดระบบความคิด ให้ชาวบ้านได้นำเสนอข้อมูลที่เป็นจริงในพื้นที่ให้สามารถนำเสนอข้อมูลสู่สาธารณะได้อย่างชัดเจน การทบทวน และสรุปบทเรียน “งานวิจัยไทบ่านลุ่มน้ำชีตอนล่าง” ในฐานะที่เป็นต้นทุนความรู้ และชุดประสบการณ์หนึ่งของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชี ซึ่งผู้วิจัย ได้ลงพื้นที่จัดอบรมเชิงปฏิบัติการการทำวิจัยไทบ่านลุ่มน้ำชีไว้ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2553 – 2554 ได้ค้นพบสภาพปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีโดยเฉพาะปัญหาน้ำท่วมขังในพื้นที่ทางการเกษตรอย่างยาวนาน

การสรุปบทเรียนที่ผ่านมา ทีมวิจัยสะท้อนให้เห็นสภาพปัญหาที่ชัดเจน ผ่านมิติเวลา ก่อนการสร้างเขื่อน และภายหลังการสร้างในประเด็น 1.เรื่องพันธุ์ข้าว และการทำนา 2.เรื่องระบบนิเวศลุ่มน้ำชี 3.เรื่องการเลี้ยงวัว ควาย 4. เรื่องพืช ผัก สมุนไพรในพื้นที่ป่าทาม 5. เรื่องชนิดพันธุ์ปลาในลุ่มน้ำชี ซึ่งความรู้ที่ได้จากการสรุปบทเรียนนี้ช่วยชี้ให้ชาวบ้านเข้าใจและสามารถอธิบาย สะท้อนปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน กระบวนการของงานวิจัยไทบ่านได้ช่วยพัฒนาทักษะการคิด พัฒนาทักษะการนำเสนอข้อมูลสภาพปัญหาของสมาชิกเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ให้เกิดความชำนาญเพิ่มมากขึ้น แกนนำชาวบ้านในหลายพื้นที่ได้พัฒนาความสามารถในการนำเสนอสภาพปัญหาที่ได้รับผลกระทบ กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด จนถึงระดับประเทศได้อย่างชัดเจนเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบการสร้างเขื่อน

ตลอดระยะเวลาที่เกิดการรวมตัวเป็นเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง และในช่วงระยะเวลาดำเนินโครงการวิจัยนี้ คณะผู้วิจัย และเครือข่ายฯ ได้ร่วมกันแสวงหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนในหลากหลายรูปแบบ คือ การรื้อฟื้นสร้างใหม่ประเพณีและวิถีการผลิต การสนับสนุนความรู้ ทรัพยากรจากสถาบันการศึกษา การผลิตและนำเสนอกิจกรรมของเครือข่ายในสื่อสาธารณะ รายละเอียดของรูปแบบการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมีดังนี้

1. การรื้อฟื้นสร้างใหม่ ประเพณีและวิถีการผลิตของคนลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ในช่วงระยะที่มีการสร้างเขื่อนในลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิตในพื้นที่งานบุญประเพณีและวิถีการผลิตหลายอย่างไม่เกิดการปฏิบัติสืบทอด เครื่องช่อาและคณะผู้วิจัยจึงได้ร่วมกันทบทวนความคิด คุณค่าและความหมายของประเพณีเหล่านั้น แล้วนำมารื้อฟื้นให้มีการสืบทอดการปฏิบัติ พร้อมทั้งเสริมกิจกรรมเพื่อสร้างความตระหนักรู้ร่วมกันของคนในเครื่องช่อา ปัญหาที่ร่วมกันประสบอยู่และเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครื่องช่อาให้มีความสัมพันธ์กันที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ยังได้ร่วมกันคิดค้นและจัดกิจกรรมใหม่ๆขึ้น เพื่อเป็นการช่วยเสริมสร้างความเป็นเครื่องช่อาและบรรเทาความขาดแคลนในพื้นที่ กิจกรรมที่เกิดขึ้นประกอบไปด้วย

- กิจกรรมด้านรวม
- กิจกรรมลงแขกเกี่ยวข้าวรวม
- กิจกรรมงานประเพณีบุญ กุ่มข้าวใหญ่แต่ บมีข้าวกุ่ม
- กิจกรรมงานข้าวใหม่ปลามัน
- กิจกรรมงานปลาแดกแลกข้าว

ผลจากการจัดกิจกรรมเหล่านี้ ได้เกิดการเชื่อมโยงภาคส่วนต่างๆที่เป็นต้นทุนทางสังคมที่มีของเครื่องช่อามาร่วมกันทำกิจกรรม เกิดการรับรู้เข้าใจสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ประสบอยู่ นิสิตนักศึกษาที่เข้าร่วมกิจกรรม ช่วยให้เกิดความตื่นตัวและเห็นความสำคัญต่อการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่ ในแต่ละกิจกรรมก็จะมีทั้งการปฏิบัติตามแบบแผนประเพณีเดิมและมีการเพิ่มเติมกิจกรรมการให้ความรู้ทางวิชาการประกอบด้วยเสมอ เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจต่อปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่

2. การสนับสนุนความรู้ ทรัพยากรจากสถาบันการศึกษา

การเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับสถาบันการศึกษา อุดมศึกษาที่มีในท้องถิ่นภาคอีสาน เป็นหนึ่งต้นทุนทางสังคมของเครื่องช่อา ในระยะการวิจัยนี้ สถาบันการศึกษาเหล่านี้ได้สนับสนุนกิจกรรมมาโดยตลอด โดยการสนับสนุน อาจารย์ นิสิตนักศึกษา มาร่วมกิจกรรมที่มีในพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการสำรวจปัญหาน้ำท่วม การระดมสิ่งของบรรเทาทุกข์ตอนน้ำท่วม กิจกรรมด้านรวม กิจกรรมเกี่ยวข้าว การเข้าร่วมกิจกรรมของสถาบันการศึกษาเหล่านี้เป็นการเสริมสร้างกำลังใจในการเผชิญกับปัญหา และช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันในการทำงานกับชุมชน นอกจากนั้นนิสิต นักศึกษาผลิตสื่อและนำเสนอ เผยแพร่กิจกรรมของเครื่องช่อาให้เกิดการรับรู้ในวงกว้างเพิ่มมากขึ้น

อีกบทบาทหนึ่งที่นักวิชาการจากมหาวิทยาลัยคือ การได้รับการแต่งตั้งให้เป็นอนุกรรมการศึกษาและเฝ้าระวังผลกระทบจากการสร้างเขื่อน ซึ่งจะช่วยวางแผนทางและกำกับการศึกษาให้เกิดมุมมองในการออกแบบการแก้ไขปัญหาให้รอบด้าน มากยิ่งขึ้น นอกจากนั้นนักวิชาการ ยังช่วยให้ช่วยให้ข้อเสนอแนะ จัดทำข้อมูลเพื่อการนำเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐ เสริมกลยุทธ์การเจรจาต่อรองกับหน่วยงานภาครัฐ

ผลจากการนำทุนทางสังคมนี้ไปใช้ ปรากฏว่า มีชุดความรู้เกี่ยวกับลุ่มน้ำชีตอนล่างที่แยกเป็นตามประเด็น ชาวบ้าน และผู้นำเครื่องช่อาสามารถอธิบายให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้อย่างชัดเจน นอกจากนั้นในกิจกรรมการวิจัยได้เปิดโอกาสให้ผู้เกี่ยวข้องได้นำเสนอด้วยตนเอง ทำให้ผู้นำมีความมั่นใจเพิ่มขึ้นในการสื่อสารกับภาคส่วนต่างๆที่เกี่ยวข้อง พร้อมทั้งมีกลยุทธ์การเจรจากับเจ้าหน้าที่ที่หลากหลายมากยิ่งขึ้น

3..การผลิตและนำเสนอกิจกรรมของเครือข่ายฯ ในสื่อสาธารณะ

การนำเสนอสถานการณ์ปัญหา กิจกรรม ความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นมีในพื้นที่ เป็นอีกกิจกรรมที่เครือข่ายได้ดำเนินการตลอดระยะเวลาการวิจัย ทั้งนี้เพื่อเป็นการบอกเล่าเรื่องราวต่างๆที่เกิดขึ้นในพื้นที่ไปสู่สาธารณชนได้รับรู้ และทำความเข้าใจ บางกิจกรรมช่วยสร้างความเข้าใจใหม่ต่อเครือข่ายฯ ที่เป็นผู้ประท้วงใช้ความรุนแรง เคลื่อนไหวทางการเมือง การสื่อสารกิจกรรมของเครือข่าย กิจกรรมสำรวจปัญหาน้ำท่วม กิจกรรมเหล่านี้ได้ช่วยให้ผู้เกี่ยวข้อง และคนทั่วไปเกิดความเข้าใจต่อชาวบ้านที่ประสบปัญหาในพื้นที่ ได้พอสมควร โดยที่ผ่านมามีการนำเสนอทั้งสื่อจากส่วนกลาง และสื่อภูมิภาคและสื่อส่วนบุคคล ดังนี้

- ออกรายการ วาระเปลี่ยนประเทศไทย ของ สถานีโทรทัศน์ช่อง Thai PBS
- การตีพิมพ์บทความเกี่ยวกับปัญหาน้ำท่วม ใน หนังสือพิมพ์คมชัดลึก
- ออกรายการ นักข่าวพลเมือง ในกิจกรรมด้านรวม การจัดงานบุญกุ่มข้าวใหญ่
- การทำบทความนำเสนอเรื่องราวผ่านทางเฟซบุ๊ก ของนักพัฒนาในพื้นที่

รูปแบบการใช้ทุนทางสังคมในการแก้ไขปัญหาผลกระทบในพื้นที่

ภาพทุนทางสังคมก่อนการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี มุมการวิเคราะห์ผ่านมิติการมองของชาวบ้านลุ่มน้ำชี

- **มิติทุนทางสังคมที่พึ่งพาทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า** ในการดำรงวิถีชีวิตเพื่อปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เป็นกระบวนการเข้าถึง เข้าใช้ ประโยชน์ และการอนุรักษ์ทรัพยากร ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรธรรมชาติภายใต้บริบทและความหลากหลายของระบบนิเวศที่แตกต่างกันของลุ่มน้ำชี กระทั่งก่อให้เกิดระบบการจัดการทรัพยากรที่ต้องอาศัยฤดูกาลในการกำหนด เกิดเป็นการผลิตซ้ำและภูมิปัญญาที่สลับซับซ้อนของชุมชน
- **มิติทุนทางวัฒนธรรม** ชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่างมีทุนทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันกับชาวบ้านภาคอีสาน และมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย จนถึงปัจจุบัน การถือปฏิบัติกันมาของประเพณีและวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติหมุนเวียนกันไปในแต่ละเดือนของทุกปี จนชาวบ้านเรียกว่า “ประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่” ถือว่าเป็นกฎระเบียบที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้ถือปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่นอย่างเคร่งครัด อย่างเช่น การก่อเจดีย์ทราย การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ เป็นต้น ส่วนความหมายคำว่า “ฮีตสิบสอง” หมายถึงวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับทางศาสนาและพิธีกรรมของชาวบ้านที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมาในรอบหนึ่งปีอย่างเคร่งครัด “ความหมายของฮีตสิบสอง คือบุญประจำปีจะมีขึ้นทุกเดือน ทั้ง 12 เดือน มาตั้งแต่โบราณพอถึงเดือนที่จะต้องทำบุญชาวบ้านก็ต้องพากันมาตมมาโฮมกันเพื่อที่จะเตรียมงานบุญในเดือนนั้นๆ คนในหมู่บ้านก็จะมีความสัมพันธ์กัน มีกิจกรรมทำรวมกัน จะมีผู้นำหรือ (จำหมูบ้าน) เป็นคนพาทำเป็นที่ปรึกษาบอกลูกหลานให้ปฏิบัติตามประเพณีอันดีงาม

- **มิติทุนทางเศรษฐกิจ** เป็นทุนที่เป็นส่วนหนึ่งของการผลิตที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากที่ดิน คือ การทำนาทาม การปลูกผักกิมมี่ การหาของป่าจากป่าทาม การเลี้ยงวัว-ควาย การหาปลาในแม่น้ำชี กุด แ่ง ซึ่งรวมถึงการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่เป็นทุนที่เกิดจากปัจจัยการผลิตอื่นๆ ที่เปลี่ยนจากวัตถุดิบเป็นมูลค่า

ทุนทางสังคมของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างหลังการสร้างเขื่อน

- **ทุนทางสังคมด้านการรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิ** เป็นกระบวนการที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างซึ่งได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนได้รวมกลุ่มกันเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลเข้ามาแก้ไขปัญหาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร เขื่อนธาตุน้อย ทำให้ชาวบ้านได้มีพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนและประชุมกันเพื่อหาทางออกในการแก้ไขปัญหา
- **ทุนทางสังคมด้านความรู้** เป็นการสร้างกระบวนการในการศึกษาข้อมูลของพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบผ่านงานวิจัยไทบ้านลุ่มน้ำชี เพื่อเป็นการจัดระบบข้อมูล จัดระบบความคิด ให้ชาวบ้านได้นำเสนอข้อมูลที่เป็นจริงในพื้นที่เพื่อนำเสนอข้อมูลสู่สาธารณะ
- **ทุนทางสังคมด้านการทำนารวม** กิจกรรมการทำนารวมของไทบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างเป็นอีกกระบวนการที่เป็นการเสริมสร้างความร่วมมือกับนักวิชาการ นักศึกษา และเป็นการติดต่อ ยอดให้ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมร่วมกันลงแขกดำนารวมและจะให้สมาชิกกลุ่มได้หยิบยืมข้าวไปกินก่อน และข้าวที่เหลือบางส่วนนำไปขายเพื่อนำเงินที่ได้เอามาเข้ากลุ่มและทำกิจกรรมต่อ
- **ทุนทางวัฒนธรรมกรณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ / บุญข้าวใหม่ปลามัน** การจัดกิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่ และบุญข้าวใหม่ปลามัน ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง เป็นอีกกิจกรรมทางวัฒนธรรมซึ่งชาวบ้านได้สืบทอด เสริมสร้างกิจกรรมที่สร้างสรรค์ และสร้างความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ นักวิชาการ นักศึกษา ข้าวที่ได้จากการจัดงานทางกลุ่มชาวบ้านจะแปรรูปโดยการขายให้กับชาวบ้านในราคาที่ถูกลงกว่าท้องตลาด เพื่อนำเงินที่ได้มาจัดกิจกรรมของกลุ่มต่อไป

การอภิปรายผลการศึกษา

จากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง และพัฒนาการการในการแก้ไขปัญหาผลกระทบอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด เขื่อนยโสธร-พนมไพร และเขื่อนธาตุน้อย

เป้าหมายสำคัญของการอภิปรายผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์นี้เพื่อประมวลให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของสถานการณ์ปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับพัฒนาการในการแก้ไขปัญหา และเป็นเงื่อนไขประการสำคัญที่ทำให้เกิดเหตุปัจจัยในการสะสมทุนความรู้ ทุนประสบการณ์ และการหลอมรวมอุดมการณ์ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างโดยมีประเด็นสำคัญในการอภิปรายดังต่อไปนี้

ประการที่ 1 มิติของการสะสมต้นทุนความคิด ในกระบวนการการเกิดขึ้นของสถานการณ์ปัญหาดังรายละเอียดของข้อมูลดังที่ปรากฏข้างต้น นับเป็นต้นทุนการเรียนรู้วิธีการในการแก้ไขปัญหาที่สำคัญของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง โดยหากพิจารณาถึงบทเรียนประสบการณ์ในการขับเคลื่อนกิจกรรมตลอดจนการทำงานของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง พบว่า การเผชิญกับสภาพปัญหาตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมาได้ทำให้แกนนำของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์ และเรียนรู้ทั้งการปรับตัวที่จะเผชิญปัญหา ตลอดจนการแสวงหาทางเลือกและทางออกใหม่ ๆ ในการแก้ไขปัญหา ทั้งจากการเกิดปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากนับตั้งแต่การสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี โดยเมื่อพิจารณาผ่านพัฒนาการในการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง พบว่า แกนนำชาวบ้านมีกระบวนการในการสร้างกลยุทธ์ และวิธีการในการแก้ไขปัญหาแบบใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา ทำให้เกิดผลในด้านพัฒนาการทั้งเรื่อง วิธีคิด กลยุทธ์การทำงาน ระบบการทำความเข้าใจกับสภาพปัญหาที่ละเอียดมากขึ้น เข้าใจองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องมากขึ้น ต้นทุนเหล่านี้เองเป็นเสมือน เสบียงความรู้ ต้นทุนทักษะในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างที่มีกลมกลืนอยู่ในวิถีของการต่อสู้เรียกร้องมาอย่างยาวนาน ซึ่งในห้วงปัจจุบันนี้เองที่เครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้เรียนรู้ถึงวิธีการสกัดความรู้ ถอดบทเรียนการขับเคลื่อนการทำงาน เพื่อพัฒนากลยุทธ์วิธีการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบมากกว่าช่วงอดีตที่ผ่านมา

ประการที่ 2 มิติของการหล่อหลอมอุดมการณ์ร่วม จากปรากฏการณ์ภายหลังการก่อสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร-พนมไพร ซึ่งได้ทำให้เกิดสถานะน้ำท่วมซ้ำซาก และยาวนานผิดปกติจากสภาพน้ำท่วมที่เคยเป็นมาในอดีต ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เองได้ก่อให้เกิดกลุ่มผู้เผชิญชะตากรรมร่วมในหลายเขตพื้นที่ของลุ่มน้ำชีตอนล่าง ผนวกกับกระบวนการจัดตั้งทางความคิด และกระบวนการกลุ่ม และการร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ในการทำความเข้าใจสถานการณ์ปัญหา และเรียกร้องสิทธิจากผลกระทบที่เกิดขึ้น ดังปรากฏในข้อมูลก่อนหน้านี้ กระบวนการดังกล่าวนี้เองได้ทำให้เกิดการหลอมรวมความคิด และแนวทางที่ทำให้เกิดการแก้ไขปัญหา ผ่านการแนะนำโดยนักพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่ ทำให้เกิดการผูกโยงอุดมการณ์ร่วมกันภายใต้การขับเคลื่อนเรื่อง “สิทธิชุมชน” ที่มีฐานความคิดและความเชื่อว่าชาวบ้าน และชุมชนควรที่จะมีสิทธิในการจัดการ รวมทั้งแก้ไขปัญหาทรัพยากรในพื้นที่ด้วยตัวเอง แม้ประเด็นเหล่านี้จะไม่สามารถสร้างความเข้าใจได้อย่างทั่วถึงและเท่าเทียมในกลุ่มเครือข่ายสมาชิกทั่วไปของลุ่มน้ำชีตอนล่าง แต่มวลสมาชิกทั่วไปก็มีแนวโน้มของความเข้าใจในเรื่องสิทธิในการจัดการทรัพยากรของตนเองเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ผ่านการทำความเข้าใจจากแกนนำของโซนพื้นที่ต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

เงื่อนไขสำคัญของการเกิดอุดมการณ์ร่วมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างคือ การเผชิญสภาพปัญหาาร่วมกัน การทำกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน ชาวบ้านในเครือข่ายมีโอกาสเรียนรู้นิสัยใจคอซึ่งกันและกัน และร่วมกันสร้างธรรมชาติของการทำงานภายใต้อัตลักษณ์ของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างที่ต้องเสียสละทุ่มเทแรงกายแรงใจเพื่อผลประโยชน์ของมวลสมาชิกในลักษณะอุดมการณ์ร่วมและแปลงเป็นรูปธรรมของการปฏิบัติสะท้อนออกมาในรูปแบบการทำงาน อาทิ การทำงานและกิจกรรมที่ไม่มุ่งหวังผลตอบแทน การทำกิจกรรมแต่ละครั้งต้องร่วมกันแชร์ข้าวปลาอาหารของแต่ละพื้นที่เพื่อนำมารับประทานร่วมกัน การแชร์ค่าเดินทางของกลุ่มสมาชิกเมื่อมีการะกิจต้องไปร่วมกิจกรรมในพื้นที่อื่น ๆ โดยรูปธรรมการขับเคลื่อนกิจกรรมและการแก้ไขปัญหาลักษณะดังกล่าวสื่อให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างอุดมการณ์ร่วมกันอันเป็นอัตลักษณ์ของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างนั่นเอง

ประการที่ 3 มิติของการตอกย้ำข้อเท็จจริงในประเด็นผลกระทบที่เกิดจากการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี จะเห็นได้ว่าตลอดระยะเวลาของการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้น โจทย์ใหญ่ของการแสวงหาคำตอบมาตั้งแต่ต้นของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างคือ ความพยายามในการศึกษาข้อเท็จจริง และทำความเข้าใจสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างมีแบบแผนและพัฒนาการ โดยอาศัยกลไกความเป็นวิชาการจากสถาบันการศึกษาในพื้นที่ช่วยในการถ่ายทอดวิธีวิทยาในการศึกษา ทำความเข้าใจ และสื่อสารสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นระบบระเบียบเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้ในช่วงแรกของความพยายามในการถกเถียงเรื่องข้อมูลของผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาของรัฐในการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชีจะขาดการยอมรับจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หากแต่ชาวบ้านเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างไม่ได้ละความพยายามที่จะสร้างวิธีการหาวิธีการในการศึกษาและทำความเข้าใจสภาพผลกระทบที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบแบบแผนมากขึ้น ภายหลังจากการใช้วิธีวิทยาของ “งานวิจัยไทบ้าน” ช่วยเป็นแนวทางในการศึกษาสภาพปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา และจุดดังกล่าวนี้เองจึงเป็นเสมือนต้นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

นอกจากการมีวิธีวิทยาในการทำความเข้าใจสภาพปัญหาดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในกิจกรรมต่าง ๆ ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลความรู้ของสมาชิกจากโซนพื้นที่ต่าง ๆ ในเขตลุ่มน้ำชีตอนล่างอย่างต่อเนื่อง มีผลทำให้มวลสมาชิกในเครือข่ายมีความเข้าใจสภาพปัญหาของพื้นที่อื่น ๆ ที่มีบริบททางสภาพแวดล้อมแตกต่างกันออกไป และส่วนหนึ่งการมีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานโซนพื้นที่อื่นของสมาชิกเครือข่าย หรือผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนพื้นที่กิจกรรมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง ได้ทำให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจรูปธรรมของสภาพปัญหามากขึ้นตามลำดับว่า สภาพปัญหาอันเป็นผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชีนั้นมีหลายองค์ประกอบที่ก่อให้เกิดปัญหา อาทิ ปัญหาจากการบริหารจัดการน้ำในภาพรวม ปัญหาจากข้อจำกัดของประสิทธิภาพของบานประตูระบายน้ำในแต่ละพื้นที่ที่มีประสิทธิภาพไม่เท่าเทียมกัน ปัญหาจากการสร้างพนังกั้นน้ำขนาดแม่น้ำชี ปัญหาของบานประตูขนาดเล็กตามลำน้ำสาขาไร้ประสิทธิภาพในการทำงาน เป็นต้น

การอภิปรายผลจากผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2) เพื่อศึกษานิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

เป้าหมายสำคัญของการอภิปรายผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์นี้เพื่อประมวลให้เห็นถึงการให้นิยามความหมายทุนทางสังคมของแกนนำชาวบ้านในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง โดยหากพิจารณาความหมายทุนทางสังคมตามที่ชาวบ้านให้นิยามความหมายแล้ว สามารถพิจารณาเห็นถึงเจตนารมณ์ในการทำความเข้าใจนิยาม

ความหมายทุนทางสังคมในหลายแง่มุมที่สามารถเป็นจุดตั้งต้นการพิจารณาการเชื่อมโยงไปสู่รูปธรรมของการดำเนินกิจกรรม การออกแบบกิจกรรมที่ใช้ในการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งมีความสอดคล้องกับการเสนอภาพของทุนทางสังคมของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (อ้างในPrachatip Kata.2004, การศึกษาทุนทางสังคมและบทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : กรณีศึกษาประชาคมสุขภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย) ซึ่งได้กล่าวถึงทุนทางสังคมไทยว่าอยู่ภายใต้หลักการสำคัญ 2 ประการ คือ

1.หลักการตอบแทนกัน (reciprocity) และหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (communality) หลักการตอบแทนกัน ถือว่าเป็นหลักการสร้างพันธะทางสังคมในการตอบแทนกัน เป็นกลไกการสร้างความร่วมมือเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การผลิตช่วงกันสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน รวมถึงการระดมแรงงานเพื่อกิจกรรมส่วนรวมของชุมชน เป็นหลักการที่เน้นความเท่าเทียม เป็นบรรทัดฐานที่ถูกผลิตซ้ำเรื่อยมาจนกลายเป็นสถาบันสำคัญในชุมชน ถือเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นคงอีกทางหนึ่งของชีวิต

2.หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ถือเป็นทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการใช้พื้นที่ส่วนรวมของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ นอกจากจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้แล้ว ยังแฝงนัยของการจัดการร่วมกันของชุมชนโดยกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่อันถือเป็นของสมาชิกในชุมชน เช่น ป่าสาธารณะของชุมชน หรือการจัดการเหมืองฝาย (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2544: 132-134)

โดยผู้วิจัยได้ประมวลสังเคราะห์ถึงเหตุผลสำคัญในการนิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีดังรายละเอียดดังนี้

1. ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างให้ความหมายของทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงไปกับปรากฏการณ์ปัญหาตลอดจนทุนทางสังคมที่เชื่อมโยงกับต้นทุนทางความคิดของชาวบ้านที่พยายามแสวงหาวิธีการแก้แก้ปัญหาซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของกิจกรรมที่มีนัยของการใช้ต้นทุนเดิมของตัวเองในการแก้ไขปัญหาด้วย
2. ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างให้ความสำคัญเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่มองแบบบูรณาการว่ากิจกรรมต่าง ๆ ก็ล้วนเป็นทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง เช่น การรวมกลุ่มเพื่อเรียกร้องสิทธิ การวางแผนในการจัดการกลุ่ม การติดตามการแก้ไขปัญหาทั้งในระดับจังหวัด และระดับกระทรวง การประชุมประจำเดือนของกลุ่ม การจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ การทำนารวม การจัดกิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่ การเก็บข้อมูลงานวิจัยไต่บ้าน การแลกเปลี่ยนข้ามเครือข่าย รวมถึงการเป็นพื้นที่ให้นักศึกษาได้ลงพื้นที่มาเรียนรู้
3. ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างอธิบายต้นทุนทางสังคมที่เกี่ยวกับบริบทของ คน วัฒนธรรม และทรัพยากร ซึ่งทุนทางสังคมจะถูกกำหนดโดยบริบทของสภาพพื้นที่นั้น ๆ ให้เกิดการใช้ประโยชน์ตามลักษณะภูมิโนทัศน์ที่แตกต่าง ซึ่งเกี่ยวข้องกับสภาพของการรวมกลุ่มที่มีส่วนทำให้เกิดต้นทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างในรูปแบบของต้นทุนทางสังคมที่เกิดจากความร่วมมือ และการมีผลประโยชน์ร่วมกัน
4. ทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง คือการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของกลุ่ม เช่น
  - 1.การประชุมกันทุกเดือน ก็เป็นต้นทุนหนึ่งของต้นทุนด้านความคิด ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนกันทั้งภายในกลุ่ม
  - 2.การประชุมนอกเครือข่าย เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายอื่นๆ แล้วนำความรู้มาประยุกต์ปรับใช้ในพื้นที่

3.การทำนารวมของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง เพื่อสืบสานประเพณีท้องถิ่นให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป ส่วนผลผลิตที่ได้ก็แบ่งให้สมาชิกที่มีพื้นที่น้ำท่วมไม่มีข้าวกันได้ยืมไปกินก่อน และทางกลุ่มก็จะแบ่งเอาไว้เก็บไว้กินในช่วงมีกิจกรรมร่วมกัน

4.การทำบุญกุ่มข้าวใหญ่ ก็เพื่อไว้เป็นทุนในการขับเคลื่อน และเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมท้องถิ่นร่วมกันของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

5.กองทุนสวัสดิการคนลุ่มน้ำชี คือการออมเงินวันละ 1 บาท เพื่อช่วยเหลือสมาชิกของกลุ่มที่เข้าร่วมกองทุนสวัสดิการ

5. ชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างอธิบายถึงวิธีการขายทุนทางสังคม ต่อไปในอนาคต ผ่านกิจกรรมของวิถีชีวิตคือ เช่น การทำปลาร้าสะสมเสียบอาหารในช่วงน้ำท่วมและหลังน้ำลด เพื่อเอาไว้ขาย และแลกข้าว เพื่อนำเงินมาเข้ากลุ่ม หรือการทอเสื่อกก เนื่องจากในพื้นที่มีวัสดุจากธรรมชาติที่เรียกว่าหญ้าฮังกา ซึ่งมีทั้งในและนอกพื้นที่ในช่วงเดือนกันยายน-เดือนตุลาคม

จะเห็นได้ว่าการให้นิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้นมีความสอดคล้องกับวิธีการมอง “ทุนทางสังคม” ของ อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544) ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่า ทุนทางสังคมนี้มีความจำเป็นและมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาสังคมในหลาย ๆ ด้าน รวมถึงการให้ความช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้ด้อยโอกาสทั้งหลายการช่วยเสริมสร้างทางเลือกอันหลากหลายให้แก่สังคม โดยการสนับสนุนให้กลุ่มชนต่าง ๆ สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงได้ดีขึ้น อีกทั้งยังจะนำไปสู่การช่วยพิทักษ์สิทธิ และการนำเสนอทิศทางใหม่ๆ ในการพัฒนาสังคมในอนาคต (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2544: 129)

ข้อสังเกตบางประการต่อการให้ความหมายในการนิยามทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ข้อสังเกตที่น่าสนใจงานพัฒนาแนวเคลื่อนไหว เรียกร้อง ในกรณีของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง มักให้ภาพของวิธีการมองของชาวบ้านที่มีต่อหน่วยงานภาครัฐ หรือ องค์กรภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องกับการทำให้เกิดผลกระทบในเรื่องนั้น ๆ เป็นลบเสมอ แต่หากไล่เรียงดูเหตุแห่งผล เรามักพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ นั่นคือผู้ถูกระทำให้ต้องได้รับผลกระทบในด้านต่าง ๆ บ้างก็สูญเสียที่ดินทำกิน บ้างก็สูญเสียวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ปกติ บ้างก็สูญเสียสุขภาพที่ดี ฯลฯ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองเป็นเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านต้องรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหา ผ่านกระบวนการเรียกร้องสิทธิที่ชาวบ้านพึงจะมีกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือกลไกของภาครัฐที่ชาวบ้านคิดว่าน่าจะสามารรถแก้ไขปัญหาที่ทำให้เขาได้รับผลกระทบในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในด้านต่าง ๆ กระบวนการเรียนรู้ภายใต้กระบวนการเรียกร้องสิทธิจึงเป็น ทุนทางสังคมในลักษณะใหม่ ที่ผูกโยงตัวมันเองกับผลแห่งการกระทำและปรากฏการณ์ที่ชาวบ้านต้องเผชิญ

“วิธีคิด” ภาพได้บริบทแวดล้อมของปัญหานั้นเป็นเรื่องสำคัญเพราะเป็นตัวกำหนด ท่าที กำหนดพฤติกรรมการแสดงออก กำหนดวิธีการในการใช้แก้ไขปัญหาใด ๆ ในที่นี้หากนำ “วิธีคิด” ซึ่งมองในฐานะของการเป็นต้นทุนการทำงานสำคัญของกลุ่มเครือข่ายชาวบ้านพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่าง มาวิเคราะห์ประกอบการอธิบายเพื่อทำความเข้าใจกระบวนการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาพบว่า มีหลายประเด็นที่มีความน่าสนใจ ซึ่งอยู่ในบริบทของต้นทุนความคิดภายใต้กระบวนการต่อสู้เรียกร้อง และเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ดังตัวอย่างการสัมภาษณ์ข้อมูลจากชาวบ้านกรณีต่อไปนี้

แม่หนูพร ภูมิสาวท (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายประสบการณ์ของตนเองเมื่อครั้งเข้าพบหัวหน้าชลประทานโดยมีใจความสำคัญว่า **“ขอยมาหาเจ้า มาหานายนี้แม่แน่นว่ามาคัดค้าน มาเรียกร้องอิหยังดอก แต่หมู่ขอยมาขอความร่วมมือ มาขอความช่วยเหลือ ขอยมาหาหมู่...ขอยมาหามิตร มีอยู่บ้ออยู่นี้...”**

ใจความสำคัญของแม่หนูพรที่พูดกับ หัวหน้าชลประทานนั้นได้สะท้อนวิธีคิดภายใน ที่พยายามสื่อให้เห็นถึงท่าทีการมองหน่วยงานภาครัฐว่า แท้ที่จริงแล้วชาวบ้านไม่เคยมองหน่วยงานภาครัฐเป็นศัตรู เป็นฝ่ายตรงข้ามแต่อย่างใด หากแต่ชาวบ้านมีความต้องการความจริงใจในการแก้ไขปัญหา ต้องการมาผูกมิตรเพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

สิ่งที่สะท้อนออกมาจากคำพูดของแม่หนูพรนั้นสอดคล้องกับ กระบวนการที่ชาวบ้านใช้เมื่อเข้าพบกับรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งมีการประชุมกัน ณ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยในตอนท้ายของการประชุม ตัวแทนชาวบ้านนำของฝากจากพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่างอันได้แก่ น้ำผึ้ง ข้าวกล้อง มันแขง ปลาสาม ปลาร้า บรรจุหีบห่ออย่างดี ฝากกับเจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่เข้าร่วมประชุมโดยแม่อมรรัตน์ วิเศษหวาน (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายถึงเหตุผลสำคัญในการนำของฝากจากพื้นที่ไปฝากผู้เข้าร่วมประชุมในครั้งนั้นว่า... **“แม่น้อยเฮามาขอความช่วยเหลือจากเพื่อนให้ช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้เฮา แต่ส่วนหนึ่งที่เป็นธรรมเนียมอีสานเฮา ไปหาไปยามไผ่ ก็ต้องมีของฝากแนวตอนพี่น้อง ในส่วนลึกเฮากะบ่ได้หวังอิหยังเป็นผลตอบแทน แต่มันเป็นน้ำใจที่ไผเฮายินดีลืมอบให้เผิ่น อยู่ทางบ้านเฮากะคือกัน ไผไปหา ไผมายาม เฮากะต้องมีของฝากแนวตอนสู่เผิ่น มีอิหยังกะให้อันนั้นหละ”** จากคำอธิบายของแม่อมรรัตน์ วิเศษหวานนั้นเราจะสังเกตเห็นได้ว่า ต้นทุนความคิดของชาวบ้านในวิถีชนบทอีสานนั้นมีวิธีการมองคนอื่นอย่างเป็นมิตร มีวิธีการมองเจ้าหน้าที่ทางราชการเสมือนเป็นพี่น้อง ที่คาดหวังจะให้ช่วยเหลือแก้ไขปัญหา แต่ของฝากนั้นก็ไม่ได้มีหน้าที่ และคุณค่า ที่เป็นสินไหมต่างตอบแทน แต่ชาวบ้านมอบให้ด้วยบริสุทธิ์ใจผ่านท่าทีการมองเจ้าหน้าที่รัฐ เสมือนหนึ่งเป็นญาติพี่น้อง

จังหวะ และโอกาสในการแสดงท่าทีในการเรียกร้องกับหน่วยงานภาครัฐให้เกิดการแก้ไขปัญหา นั้นชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้สรุปบทเรียนร่วมกันในหลายเวที พบว่าบางกรณีก็เป็นกลยุทธการทำงาน บางกรณีก็เป็นธรรมเนียมปฏิบัติจริงในวิถีของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ดังที่ นายสิริศักดิ์ สะดวง (สัมภาษณ์ : 2559) นักพัฒนาเอกชนที่ทำงานช่วยเหลือพี่น้องลุ่มน้ำชีได้อธิบายว่า การขับเคลื่อนงานของพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่างในช่วงแรกของกระบวนการแก้ไขปัญหา มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยการเคลื่อนไหวทางสังคมชาวบ้านที่ชัดเจน มีการยื่นหนังสือ มีการชุมนุมเรียกร้อง ที่ชาวบ้านลุ่มน้ำชีต้องไปเรียกร้อง และเจรจากับเจ้าหน้าที่ทำเนียบรัฐบาล ทั้งนี้การเจรจาก็มีวัตถุประสงค์ให้เกิดวงประชุม เพื่อทางชาวบ้านจะได้สามารถยื่นข้อเสนอที่ทันกับการแก้ไขปัญหาเร่งด่วน บางกรณีไม่สามารถที่จะรอได้ เพราะชาวบ้านเผชิญปัญหาอยู่ ในช่วงปัจจุบันกลุ่มชาวบ้านคุยกันบ่อยขึ้นเกี่ยวกับเรื่องกลยุทธ์การขับเคลื่อนงาน การวางแผนกิจกรรมที่ต้องลงรายละเอียด ซึ่งจุดนี้เองก็เป็นต้นทุนทางสังคมที่พี่น้องเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างมีอยู่

ทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างแสดงออกให้ปรากฏผ่านหลากหลายกรณี โดยกรณีหนึ่งที่มีความสำคัญและชาวบ้านได้พูดคุยสรุปบทเรียนกันไว้คือทุนทางสังคมในมิติของการจัดการองค์กรเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชี ที่มีกพบภาพกิจกรรมของชาวบ้านลงแรงช่วยกัน แบ่งบทบาทหน้าที่กันตามความถนัด และการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการประชุมหรือการทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตามที่ชาวบ้านจะต้องนำอาหารกับข้าวของชาวบ้านแต่ละคนมารับประทานร่วมกัน ใครมีอะไรก็นำมาเผื่อแผ่กันรับประทาน รวมถึงการช่วยกันหารเฉลี่ยออกค่าน้ำมันรถกันในการมาร่วมประชุมเครือข่ายแต่ละครั้งโดยไม่ต้องใช้งบประมาณเรื่องค่าอาหารหรือค่าเดินทางในการทำกิจกรรมช่วงที่ผ่านมา ดังที่แม่อมรรัตน์ วิเศษหวาน (สัมภาษณ์ : 2559) ได้อธิบายความสำคัญทุนทางสังคมในการจัดการองค์กรชาวบ้านประเด็นนี้ไว้ว่า **“ไผบ้านเพิ่มมีอิหยังกะเอามาโสมกัน ยามประชุม ยามเอ็ดกิจกรรม ไผเฮาให้ความสำคัญกับเรื่องซุมนี้ เพราะมันหมายถึงน้ำใจไมตรีที่เฮามีต่อกัน อิหยังที่พอซ่อยกันได้ เฮากะซ่อยกัน ไผมีอิหยังกะเอามากินน้ากัน เรื่องนี้เป็นข้อตกลงที่ไผบ้านสรุปร่วมกันมานานแล้ว”**

จะเห็นได้ว่าการนิยามความหมายทุนทางสังคมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้นแม้จะมีวิธีการอธิบายความหมายที่เกินความการอธิบายกว้าง และเชื่อมโยงกับภาพบริบทและวิถีชีวิต แต่ภายใต้สาระสำคัญของการนิยามความหมายและทำการจัดกลุ่มสาระสำคัญ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับแนวทางการให้ข้อเสนอแนะในช่วงของการพัฒนาความชัดเจนของกรอบการวิจัยโครงการโดยคุณบุญเสริม เสียงสนั่น (เวทีอบรมการวิจัยต้นน้ำ : 2559) และการวิเคราะห์เพิ่มเติมของทีมวิจัยว่าควรมีประเด็นสำคัญที่จะต้องศึกษาและวิเคราะห์สรุปแนวทางของการศึกษาทุนทางสังคมของเครือข่ายพี่น้องลุ่มน้ำชีตอนล่างควรอิงอยู่กับประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

1. ทุนทางสังคมกับการเรียกร้องสิทธิกับภาครัฐ
2. ทุนทางสังคมกับการฟื้นฟูทรัพยากร เช่น วังปลา นารวม
3. ทุนทางสังคมกับการสร้างเครือข่าย เป็นการเชื่อมโยงเครือข่ายผู้นำที่ชัดเจน
4. ทุนทางสังคมกับการจัดการทำงานขององค์กรชาวบ้าน
5. ทุนทางสังคมในฐานะอุดมการณ์ของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง

การอภิปรายผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 3) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ทุนทางสังคมของเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่างในการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนร้อยเอ็ด และเขื่อนยโสธร – พนมไพร

จากใจความสำคัญในการวางแนวทางของการนำทุนทางสังคมไปปรับประยุกต์ใช้โดย Alejandro Portes (1998) (อ้างใน Prachatip Kata.2004,การศึกษาทุนทางสังคมและบทบาทในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : กรณีศึกษาประชาคมสุขภาพหมู่บ้านแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย) ได้ทำการศึกษาและทบทวนสาระสำคัญเกี่ยวกับเรื่องทุนทางสังคม ในสาระสำคัญตอนหนึ่งได้กล่าวถึงการนำ “ทุนทางสังคม” ไปประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์ และวางแนวทางการพัฒนาไว้อย่างน่าสนใจว่า กระบวนการวิเคราะห์ทุนทางสังคมนั้นขึ้นอยู่กับมุมมองของนักสังคมศาสตร์แต่ละท่านที่นำแนวคิดนี้ไปใช้อย่างไร เพื่ออธิบายอะไรซึ่งพบว่าการนำไปใช้ในแง่มุมใหญ่ 2 ประการดังนี้

1. การให้ความหมายในแง่กลุ่มพลังทางการเมือง การให้คำนิยามนี้จะมุ่งไปที่ความสัมพันธ์เชิงสมาชิกของเครือข่ายทางสังคม หรือโครงสร้างทางสังคม เป็นการรวมกันของแต่ละปัจเจกชนเพื่อก่อให้เกิดพลัง อันนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของกลุ่มสมาชิก ซึ่งมีความสอดคล้องกับการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างที่มีความพยายามในการสร้างพลังต่อรองในการเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรลุ่มน้ำชี ซึ่งเริ่มต้นจากการรวมตัวกันของชาวบ้านที่เผชิญปัญหาน้ำท่วมพื้นที่การเกษตร และพื้นที่อยู่อาศัยซึ่งเกิดจากผลกระทบจากการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี อย่างไรก็ตามในความหมายกลุ่มพลังทางการเมืองตามคำนิยามข้างต้นในกรณีของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้น มีนัยเฉพาะในเรื่องของกลุ่มพลังมวลชนที่ใช้กดดันและเรียกร้องต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหา ซึ่งเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้พัฒนารูปแบบ วิธีการทำงาน เพื่อสร้างให้เกิดพลังอันนำไปสู่แนวทางในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มได้อย่างเป็นรูปธรรม

2. การให้ความหมายในแง่เชิงวัฒนธรรม หรือ เชิงจิตวิญญาณ โดยนักคิดกลุ่มนี้จะเน้นความหมาย “ทุนทางสังคม” ในแง่ที่สังคมยังมีสิ่งที่เปี่ยมใจบางอย่างที่สร้างความเข้มแข็งหรือฟื้นฟูตัวเองได้ เช่น จิตใจ โอบอ้อมอารี ความมีน้ำใจ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนและสังคม มีจิตสำนึกสาธารณะ มีกลุ่มกิจกรรมสาธารณะหรืออื่นๆ ดังนั้นการให้ความหมาย “ทุนทางสังคม” จึงมักมีความหมายในแง่ใจในการเสริมสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน โดยนัยของเหตุผลตามการให้ความหมายในแง่เชิง

วัฒนธรรมข้างต้น จากผลการศึกษาจะพบว่าเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างสามารถเชื่อมโยง และบูรณาการกิจกรรมที่สามารถให้ทั้งความหมายในแง่เชิงวัฒนธรรม และเกี่ยวข้องกับกลยุทธ์การหลอมรวมพลังของมวลสมาชิกให้เกิดพลังขับเคลื่อนควบคู่กันไปในขณะเดียวกัน ดังเช่นกิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่าง ที่มีทั้งความหมายเชิงจิตวิญญาณ และความหมายของการผนึกกำลัง ตลอดจนการสร้างกลยุทธ์การต่อรองกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องภายใต้กิจกรรมเดียวกันนี้ด้วย นอกจากนี้แล้วกรณีของกิจกรรมบุญกุ่มข้าวใหญ่ ยังสื่อภาพเชิงสัญลักษณ์ของผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐกรณีการสร้างเขื่อนในแม่น้ำชี ก่อให้เกิดปัญหาน้ำท่วมขังยาวนาน ผลผลิตนาข้าวของชาวบ้านเกิดการเสียหาย ชาวบ้านจึงจัดงาน “บุญกุ่มข้าว แต่ไม่มีข้าวกุ่ม” ครั้งที่ 7 เพื่อบอกเล่าเรื่องราวของสภาพปัญหาภัยกับสังคมภายนอกไปในขณะเดียวกัน

จากข้อสรุปดังกล่าวข้างต้นในประเด็นที่ 1 จะเห็นได้ว่าการใช้ “ทุนทางสังคม” ในการนิยามความหมาย และพิจารณาถึงแง่มุมของกลุ่มพลังทางการเมือง โดยเฉพาะในมิติของการรวมตัวของเครือข่ายทางสังคมของกรณีที่เกิดขึ้นในพื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนล่าง ซึ่งชาวบ้านได้มีการรวมตัวกันจากสภาพปัญหาร่วม เพื่อร่วมมือให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ซึ่งมีพัฒนาการที่น่าสนใจ และน่าที่จะนำกรอบคิด “ทุนทางสังคม” ในแง่มุมที่กล่าวถึงขยายผลของการสร้างพลังทางสังคมให้ขยายวงกว้างมากขึ้น เพราะคำว่าสิทธิชุมชนนั้นไม่ได้มีขอบเขตปริมาณลจำกัดอยู่แค่เพียงต้องเป็นปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่เท่านั้น การสร้างพลังความเข้าใจ และรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาดังกล่าว จึงจะช่วยให้การพัฒนาทุนทางสังคมเป็นต้นทุนของทุกคนในสังคมที่พร้อมจะผลักดันช่วยเหลือชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างที่ต้องเผชิญชะตากรรมผลกระทบจากการพัฒนามีพลังในการแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสม

ในส่วนของความหมายในเชิงวัฒนธรรม ของทุนทางสังคม จะเห็นได้ว่า “กุศโลบาย” “กลยุทธ์” ที่ซ่อนอยู่ในต้นทุนทางสังคมในมิติทางวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อต่าง ๆ ของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างนั้น ได้ทำหน้าที่สื่อความหมายในเชิงการพัฒนาและวิถีของการแก้ไขสภาพปัญหาอย่างแยบยล

ในหลายกรณีผู้วิจัยพบความพยายามในการผลิตซ้ำทุนทางสังคม ผลิตซ้ำบุญประเพณี ตลอดจนการฟื้นฟูกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่าง ๆ ในพื้นที่อื่น ๆ เพื่อให้กิจกรรมต่าง ๆ ทางบุญประเพณีได้กลับมาทำหน้าที่รับใช้ชุมชนอีกครั้งหนึ่ง ในกรณีที่บุญประเพณีนั้น ๆ ได้เสื่อมหายไปแล้ว ข้อเสนอแนะประการสำคัญของผู้วิจัยในครั้งนี้มีข้อเสนอว่า แม้การผลิตซ้ำ หรือการฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมให้กลับมาทำหน้าที่อีกครั้งหนึ่ง ก็ไม่ได้หมายความว่ากิจกรรมดังกล่าวจะทำหน้าที่สื่อความหมายเช่นดังเดิม เรามักพบหน้าที่ในบทบาทของการพัฒนา หรือแม้แต่การเป็นกลยุทธ์การพัฒนาที่ทำหน้าที่อยู่แทนหน้าที่เชิงจิตวิญญาณของบุญประเพณีที่มีอยู่เดิม หากแต่ในบทบาทหน้าที่ใหม่นั้นจิตวิญญาณและความเชื่อเองก็ทำหน้าที่ขับเคลื่อนกิจกรรมนั้น ๆ ให้รับใช้ชุมชนไปในขณะเดียวกัน

หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน ถือเป็นทุนทางสังคมอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งหมายถึงการใช้พื้นที่ส่วนรวมของชุมชนในด้านต่าง ๆ กล่าวคือ นอกจากจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันได้แล้ว ยังแฝงนัยของการจัดการร่วมกันของชุมชนโดยกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อควบคุมการใช้พื้นที่อันถือเป็นของสมาชิกในชุมชน เช่น ป่าสาธารณะของชุมชน หรือการจัดการเหมืองฝาย (อานันท์ กาญจนพันธ์ 2544: 132-134)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการกล่าวถึงหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน และการร่วมกันแก้ไขปัญหาส่วนรวมกัน ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งนั้น ช่วยทำให้ผู้วิจัยได้สร้างความชัดเจนเกี่ยวกับการวางกรอบการศึกษาในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมว่า แท้จริงแล้วคำว่า “ทุนทางสังคม” ก็นิยามความหมายกว้างขวาง และหมายรวมถึงการจัดการร่วมกันของชุมชน โดยมีการสร้างกฎกติกาต่าง ๆ ขึ้น โดยตรงกฎกติกาต่าง ๆ นี้เองที่

จะช่วยเป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อน “วิธีการ” “รูปแบบ” ที่ถูกจัดวางให้เห็นถึงการนำทุนทางสังคมมาประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างได้

ดังนั้นการนำแนวคิด “ทุนทางสังคม” มาช่วยกำหนดกรอบในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในครั้งนี้จึงเป็นทั้งแผนที่ทางความคิดที่ช่วยให้ผู้วิจัยและชาวบ้านมีความชัดเจนในการวิเคราะห์ยืนยันว่าทุนทางสังคมว่ายังทำหน้าที่อยู่ โดยมีปัจจัยภาวะคุกคามทั้งภายนอก และทุนทางสังคมของชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างที่เคยมีภายใน ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม ทำให้ผู้วิจัยเกิดความเข้าใจทุนทางสังคม รวมถึงเข้าใจการให้นิยามความหมายเรื่องทุนทางสังคมจากทัศนะของชาวบ้านเอง นอกจากนี้แล้ว แนวคิดทุนทางสังคมยังช่วยกำหนดกรอบการศึกษาที่ทำให้ค้นพบ “ทุนทางสังคม” ที่เหมาะสมในการนำมาทดลองใช้เพื่อแก้ไขปัญหาการพัฒนา และการแสวงหาแนวทางพัฒนา และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติในลุ่มน้ำชีตอนล่าง ภายหลังจากที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมายาวนาน

ผลการศึกษาภายใต้กระบวนการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยและทีมวิจัยชาวบ้าน พบคำตอบที่ชัดเจนว่าต้นทุนเดิมของเครือข่ายชาวบ้านลุ่มน้ำชีตอนล่างซึ่งมีพัฒนาการ และกระบวนการในการแก้ไขปัญหาต่อเนื่องมายาวนาน กระบวนการเหล่านี้ก็ถือเป็น “ทุนทางสังคม” ส่วนหนึ่งที่ควรค่ากับการถอดชุดประสบการณ์ให้เห็นถึงพัฒนาการของกระบวนการต่อสู้เรียกร้องของชาวบ้านภายใต้สิทธิของชุมชน อันจะเป็นบทเรียนที่เป็นประโยชน์กับองค์กรชาวบ้านอื่น ๆ ในการทำความเข้าใจกระบวนการต่อสู้เรียกร้องในเชิงกระบวนการพัฒนาบนทางเลือกของการใช้งานวิจัยเป็นเครื่องมือซึ่งเกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม

ภาพกิจกรรมดำนารวม

ภาพกิจกรรมลงแขกเกี่ยวข้าวเครือข่ายลุ่มน้ำชีตอนล่าง

ภาพกิจกรรมการประชุมทีมวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ภาพกิจกรรมประชุมทีมวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ภาพกิจกรรมการประชุมทีมวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ภาพกิจกรรมการประชุมทีมวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ภาคผนวก

ภาคผนวก

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

รายชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

สิริศักดิ์ สะดวก เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

อมรรัตน์ วิเศษหวาน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

อิทธิพล ภูขำ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

นิมิต หาระพันธ์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

เกษร พร้อมพรั่ง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

รัศมี วิเทห์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

ณัฐวุฒิ จันทรวีพัน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

ศิริพร คำเจริญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, นิรันดร์ คำนุ เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่บ้านบาก ตำบลโพนเมือง อำเภอลำดวน จังหวัดร้อยเอ็ด

กิจกรรม ประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่ 2559

นิสิต นักศึกษามาฝึกงานกับชุมชนลุ่มน้ำชีตอนล่าง

การนำเสนอกิจกรรมของเครือข่ายในสื่อสาธารณะ

กิจกรรมประชุมประจำเดือน /ประชุมทีมวิจัย

